

αστικοί

Θα ήθελα να ευχαριστήσω πολύ,
τους γονείς μου και τις αδελφές μου, για την συμπαράστασή τους.
την κα. Λιάπη που δέχθηκε να αναλάβει το θέμα μου και για τη πολύτιμη βοήθεια
της καθόλη τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας.
τον Λευτέρη, για την συμμετοχή και στήριξή του
την Έλλη, ως δεξί μου χέρι
την Έυα, τη Χρύσα και τον Λεωνίδα.
Επίσης, ευχαριστώ όσους βοήθησαν με οποιονδήποτε τρόπο, έτσι ώστε αυτή η
εργασία να πραγματοποιηθεί.

Μηχανισμοί χωρικής
αντίληψης και
εργαλεία σχεδιαστικής

Κεφάλαιο 1_ανάΓΝΩΣΗ κενού-τόπου

Μέρος Α - Χωρική ανάγνωση

A.1.1	Η έννοια του αστικού κενού τόπου	15
A.1.2	Ερμηνεία του αστικού κενού τόπου στο σύστημα της πόλης	20
A.1.2.1.	Προσδιορίζοντας την έννοια του αστικού κενού τόπου	20
A.1.2.2.	Χαρακτηρισμός αστικού κενού τόπου	22
A.1.3	Εμφάνιση του αστικού κενού τόπου	25
A.1.3.1.	Μετάθεση ορίων διασκορπισμός πυκνοτήτων ασυνέχειες	25
A.1.3.2.	Από την οριζόντια στην κάθετη πόλη ομοιογένεια	28

Μέρος Β - Αντιληπτική ανάγνωση

B.1.1	Εκμηδένιση ορίων “άπειρη” πόλη	35
B.1.2	Οικειοποίηση αντιληπτικοί μηχανισμοί	38
B.1.3	Αντιληπτοί κενοί τόποι	42
B.1.4	Μη-αντιληπτοί κενοί τόποι αστικοί κενοί τόποι	45
	Ανακεφαλαίωση	47

Κεφάλαιο 2_ανάΛΥΣΗ κενού-τόπου

Μέρος Α - Χωρική ανάλυση

A.2.1	Συντακτικός προσδιορισμός γραμμικών χώρων	60
A.2.1.1.	Δυνατότητα κίνησης του περιπατητή	60
A.2.1.2.	Όρια	62
A.2.1.3.	Θέση στον ιστό	64
A.2.2	Συντακτικός προσδιορισμός διάσπαρτων χώρων	68
A.2.2.1.	Δυνατότητα κίνησης του περιπατητή	68
A.2.2.2.	Όρια	68
A.2.2.3.	Θέση στον ιστό	70

Μέρος Β - Αντιληπτική ανάλυση

B.2.1	Αντίληψη και οργάνωση του χώρου	75
B.2.2	Κενοί τόποι στοιχεία αναφοράς και προσανατολισμού	77
	Ανακεφαλαίωση	80

Κεφάλαιο 3_ ΠΡΟΣέγγιση κενού-τόπου

Μέρος Α - Χωρική προσέγγιση

- 89 **A.3.1** “Επιφάνεια σύνδεσης”
- 90 A.3.1.1. Τρόποι χειρισμού

Μέρος Β - Αντιληπτική προσέγγιση

- 99 **B.3.1** “Επιφάνεια απορρόφησης”
- 99 B.3.2.1. Τρόποι ερμηνείας
- 102 Ανακεφαλαίωση

Κεφάλαιο 4_ Ανάλυση επιλεγμένων παραδειγμάτων (Case Studies)

Γραμμικός τύπος

- 111 4.1 The High Line
- 111 4.1.1. Γενικές πληροφορίες
- 111 4.1.2. Σχεδιαστικές προθέσεις
- 112 4.1.3. Στοιχεία έρευνας
- 114 4.1.4. Ανακεφαλαίωση

Διάσπαρτος τύπος

- 127 4.2 Bom Sucesso Cultural
- 127 4.2.1. Γενικές πληροφορίες
- 127 4.2.2. Σχεδιαστικές προθέσεις
- 129 4.2.3. Στοιχεία έρευνας
- 129 4.2.4. Ανακεφαλαίωση

- 136 Συμπεράσματα στο σύνολο της ερευνητικής εργασίας

- 143 Βιβλιογραφία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η προβληματική γύρω από την υπόσταση του κενού εγκαταλελειμμένου χώρου στην αστική δομή της πόλης αποτέλεσε αφορμή για την επιλογή του θέματος. Όντας “κενοί” χαρακτηρίζονται από την απουσία του δομημένου, του σχηματοποιημένου και του προκαθορισμένου. Είναι χώροι άπειρων δυνατοτήτων όπου τα πάντα είναι εφικτά. Παρόλα αυτά συρρικνώνουν την επιφάνεια του εδάφους καθώς χάνονται ανάμεσα στις δομημένες μονάδες με αποτέλεσμα οι περιπατητές των πόλεων να αδυνατούν να αντιληφθούν την υπόστασή τους. Παράλληλα, λόγω του αχρησιμοποίητου κενού περιεχομένου τους, κινούμενος ο περιπατητής χάνει την αίσθηση της συνέχειας και του προσανατολισμού στον αστικό ιστό.

Στα πλαίσια της ερευνητικής αυτής εργασίας, θα ερμηνευτεί ο όρος “αστικός κενός τόπος”, ως τόπος χωροθετημένος στην αστική δομή της πόλης και παράλληλα έξω από το μηχανισμό της. Πρόκειται για τόπους που έχουν μεν χρησιμοποιηθεί αλλά έχουν “νεκρωθεί” κατά το χρόνο, καθώς και τα τμήματα εκείνα του αστικού ιστού που έχουν προκύψει λόγω σχεδιασμού, χωρίς όμως να έχει προσδιοριστεί το περιεχόμενό τους. Η κλίμακα ανάλυσής τους αφορά την κλίμακα του περιπατητή.

8

Με επιρροές από τα “ασαφή εδάφη” (terrain vague) του Ignasi de Solà-Morales, τα “τοπία αποβλήτων” (drosscapes) του Alan Berger, τις “διάτρητες επιφάνειες” (stim&dross) του Lars Lerup και τον “μητροπολιτικό ιστό” (metropolitan tissue) του Pierce Lewis, προσδιορίζονται τα χαρακτηριστικά του αστικού κενού τόπου. Συγκεκριμένα, κατά τον Ignasi de Solà-Morales τα “ασαφή εδάφη” *“είναι παράξενοι τόποι έξω από τους λειτουργικούς μηχανισμούς και τις παραγωγικές δομές της πόλης (...) όπου η πόλη πλέον δεν υπάρχει.”*¹ Παράλληλα, ο Alan Berger υποστηρίζει πως η πόλη είναι ένα σύστημα που παράγει και αποβάλλει στοιχεία σαν οργανισμός, άρα και τα “τοπία αποβλήτων” (drosscapes), είναι μια φυσική εξέλιξη και παράλληλα μια διαδικασία που ποτέ δεν σταματά. Οι “διάτρητες επιφάνειες” (holey planes), του Lars Lerup, είναι οι αστικοποιημένες επιφάνειες της πόλης, η οποία αποτελείται από χώρους διέγερσης, ενεργητικούς (stim) και από χώρους ανενεργούς, υπολειμματικούς (dross). Ο Lerup διαπραγματεύεται τη σχέση ανάμεσα στο τοπίο και την αστικότητα αναφέροντας πως η πόλη είναι ένα δυναμικό οικολογικό σύστημα που παράγει συνεχώς ανενεργά τοπία. Τέλος, με τον όρο “μητροπολιτικό ιστό”

(metropolitan tissue) ο Pierce Lewis, αποκαλεί τις “τεράστιες κενές περιοχές” που εντοπίζονται ανάμεσα σε περιοχές μακρινών αποστάσεων από τα κέντρα των πόλεων. Ισχυρίζεται πως αυτές οι κενές περιοχές αποτελούν μέρος του συστήματος της πόλης. Επομένως, σύμφωνα με τα παραπάνω, οι αστικοί κενοί τόποι στο σύνολό τους χαρακτηρίζονται ως ανενεργά εδάφη που συνεχώς παράγονται και τοποθετούνται ανάμεσα σε ενεργά, αναμένοντας την επανένταξή τους στο μηχανισμό της πόλης.

Οι αστικοί κενοί τόποι θα ερευνηθούν, χωρικά και αντιληπτικά, σε επίπεδο ανάγνωσης, ανάλυσης και προσέγγισης. Προσδιορίζονται, δηλαδή, οι χωρικές σχέσεις των αστικών κενών τόπων και παράλληλα η δυνατότητα αντίληψης αυτών των σχέσεων από τους περιπατητές της αστικής δομής. Συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο, η ανάγνωση σε χωρικό επίπεδο απαντά σε ερωτήματα όπως, πού εντοπίζονται οι αστικοί κενοί τόποι και γιατί παράγονται συνεχώς. Παράλληλα, λόγω του αχρησιμοποίητου κενού περιεχομένου τους, προκύπτουν οι έννοιες του αποπροσανατολισμού, της ομοιογένειας και τις ασυνέχειας. Σε αντιληπτικό επίπεδο, ερευνάται η κατανόηση των ορίων τους, τόσο των εσωτερικών όσο και των εξωτερικών, από τον ανθρώπινο μηχανισμό χωρικής αντίληψης. Έτσι, προσδιορίζονται ποιοι είναι οι αντιληπτοί κενοί τόποι και ποιοι οι μη-αντιληπτοί κατά την κίνηση του περιπατητή. Οι μη-αντιληπτοί κενοί τόποι είναι οι **αστικοί κενοί τόποι** που πραγματεύεται αυτή η ερευνητική εργασία.

9

Στο δεύτερο κεφάλαιο, η ανάλυση, σε χωρικό επίπεδο διαχωρίζει τους αστικούς κενούς τόπους σε δυο βασικές κατηγορίες, τους γραμμικούς και τους διάσπαρτους, και ακολούθως αυτοί προσδιορίζονται συντακτικά μέσω των γενικών αρχών του Δημήτρη Φατούρου. Σε αντιληπτικό επίπεδο, αναλύεται η οργάνωση του χώρου, με βάση τα ερεθίσματα που δέχεται ο περιπατητής, καθώς και τα στοιχεία αναφοράς στο εσωτερικό των αστικών κενών τόπων μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η αίσθηση του προσανατολισμού. Έτσι, τίθεται το ερώτημα πώς μπορούν αρχικά να οργανωθούν αυτοί οι τόποι και έπειτα να γίνουν αντιληπτοί.

Το ερώτημα απαντάται στο τρίτο κεφάλαιο, όπου προτείνονται δυο βασικά εργαλεία προσέγγισης των υπό μελέτη τόπων, η “επιφάνεια σύνδεσης” και η “επιφάνεια

1. “These strange places exist outside the city’s effective circuits and productive structures. From the economic point of view, industrial areas, railway stations, ports, unsafe residential neighborhoods, and contaminated places are where the city is no longer.” de Solà- Morales Rubió, Ignasi. (1995). *Terrain Vague*. In Davidson, Cynthia. (Ed.). (1995). *Anyplace*. Cambridge, MA: MIT Press, 120.

απορρόφησης”. Η “επιφάνεια σύνδεσης” είναι το εργαλείο το οποίο αφορά τον αρχιτέκτονα, ενώ η “επιφάνεια απορρόφησης” τον περιπατητή. Η πρώτη ορίζει το σκοπό, που δεν είναι άλλος από την αποκατάσταση των σχέσεων του αστικού κενού τόπου με τον περιβάλλοντα χώρο μέσω της δημιουργίας νέων συνδέσεων. Έτσι, οι “επιφάνειες σύνδεσης” δίνουν τη δυνατότητα, ανάλογα τον τύπο του αστικού κενού τόπου, είτε να παράγουν τη συνοχή σε γειτονιές, συνοικίες ακόμα και σε μεγαλύτερες διάσπαρτες και αποκομμένες περιοχές, είτε να λειτουργούν ως κόμβοι και πεδία έλξης που διαχέουν και διασκορπίζουν πυκνότητες στο χώρο. Οι “επιφάνειες απορρόφησης” ορίζουν τον τρόπο με τον οποίο επιτυγχάνεται ο σκοπός των “επιφανειών σύνδεσης”. Είναι οι μηχανισμοί οι οποίοι ενισχύουν μια “επιφάνεια σύνδεσης”, έχοντας ως στόχο την απορρόφηση του περιπατητή. Οι μηχανισμοί αυτοί, αφορούν τις υποδομές σε επίπεδο υλικότητας, χρηστικότητας και περιεχομένου, ενώ μπορούν να είναι και άυλοι.

10

Η παραπάνω ανάλυση, ανάγνωση και προσέγγιση των αστικών κενών τόπων επιβεβαιώνεται σε δύο επιλεγμένα παραδείγματα (case studies), τα οποία αναλύονται στο τέταρτο κεφάλαιο. Το πρώτο παράδειγμα αφορά τους γραμμικούς τόπους και το δεύτερο τους διάσπαρτους. Θα αναφερθούν οι γενικές πληροφορίες, οι σχεδιαστικές προθέσεις και θα αναλυθούν τα στοιχεία που αφορούν την έρευνα καθώς και τα συμπεράσματα που εξάγονται από αυτά.

Σκοπός της ερευνητικής εργασίας είναι να εξεταστούν οι δυνατότητες επανένταξης των αστικών κενών τόπων στο μηχανισμό της πόλης τόσο σχεδιαστικά όσο και μέσω της αντίληψής τους από τους περιπατητές. Με βάση την ανάγνωση και ανάλυσή τους, προτείνονται δύο βασικά εργαλεία προσέγγισής τους που αφορούν τον τρόπο σχεδιασμού και επαναπροσδιορίζουν τόσο τις χωρικές τους σχέσεις όσο και τη δυνατότητα έλξης των περιπατητών σε αυτούς. Στόχος είναι να λειτουργούν οι αστικοί κενοί τόποι ως πολλαπλές συνδέσεις, διατηρώντας ταυτόχρονα με χρηστικό τρόπο την κενότητά τους. Η δόμηση του κενού αποσκοπεί στη δόμηση τοπίου και όχι στην πλήρωσή του.

κεφάλαιο 1

ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΚΕΝΟΥ-ΤΟΠΟΥ

ΜΕΡΟΣ Α

ΧΩΡΙΚΗ ΑΝΑ-ΓΝΩΣΗ

*"Τα διαφορετικά γεγονότα έχουν δημιουργήσει την έλλειψη ασυγχώνευτων συνόρων στις πόλεις. Είναι εσωτερικά νησιά χωρίς δραστηριότητα, ξεχασμένες περιοχές, μετατρεπόμενες σε μη-κατοικήσιμες σε μη-ασφαλείς και σε μη-παραγωγικές. Αυτοί είναι, τουλάχιστον, παράξενοι τόποι στην αστική δομή. Νοητικά εξωτερικοί στο φυσικό εσωτερικό της πόλης, όπου εμφανίζονται σαν μια άλλη εικόνα του ίδιου τόπου."*²

A 1.1 Η έννοια του αστικού κενού τόπου

Το κενό είναι μια αφηρημένη έννοια που "δεν μπορεί να προσδιοριστεί (...) διότι ορίζοντάς το, συγκεκριμενοποιείται. Η κοινωνική απελευθέρωση του κενού, οφείλεται στην έλλειψη αναγνώρισής του και στην επακόλουθη αδιαφορία προς αυτό."³ **Κενό** είναι αυτό που πάσχει από νόημα, από νοητικό και φυσικό περιεχόμενο και χαρακτηρίζεται από την **απουσία** του δομημένου, του σχηματοποιημένου και του **προκαθορισμένου**. Ταυτόχρονα, είναι ο άπειρος συνδυασμός δυνατοτήτων και ο χώρος όπου ενεργοποιείται η μέγιστη φαντασία. Σε ένα άλλο επίπεδο ανάγνωσης, κενό είναι το χώρο-χρονικό φαινόμενο της σιωπής ή της παύσης μιας παράστασης, μιας ταινίας, μιας φωτογραφίας, μιας μελωδίας,⁴ ενός διαγράμματος όπου νοηματοδοτείται αυτό που προηγείται και αυτό που έπεται. Μέσω του κενού γίνεται αντιληπτή η σημασία της συνέχειας, της επανάληψης και της έντασης, είτε αυτό αφορά τη μουσική, είτε το σχεδιασμό.

Το χωρικό κενό, όμως, δεν είναι ουσιαστικά ποτέ "κενό", καθώς ο ρόλος και η σημασία του μπορεί να παρομοιαστεί με αυτόν της σιωπής. Είναι ο άπειρος συνδυασμός εν δυνάμει χώρων, τόπων και περιεχομένων. Πάνω σε αυτόν αντανακλάται η παρουσία του πλήθους, η καλλιέργεια της φαντασίας και των συναισθημάτων. Πολλές φορές, για παράδειγμα, λειτουργεί ως χώρος μνήμης και υπενθύμισης προκαλώντας δέος, φόβο, νοσταλγία ή αισιοδοξία, ενώ άλλες φορές είναι χώρος που περιμένει να "μιλήσει". Αν και σημειολογικά το κενό προσδιορίζει την απουσία και την έλλειψη, δεν θα πρέπει να λαμβάνεται, στην προσπάθεια προσέγγισής του, σαν αφηρημένη οντότητα αλλά να υπολογίζεται ως τόπος με συγκεκριμένη υπόσταση.

Ο **τόπος** από την άλλη είναι ένα "χωρικό σύνολο με διακριτό χαρακτήρα και ατμόσφαιρα."⁵ Μπορεί να οριστεί ως η σύνθετη ενότητα που αποτελεί το υπόβαθρο της ανθρώπινης ερμηνείας, κατανόησης και δραστηριότητας. Είναι αυτό που αποκαλούμε

2. de Solà- Morales Rubió, Ignasi. (1995). Terrain Vague. In Davidson, Cynthia. (Ed.). (1995). *Anyplace*. Cambridge, MA: MIT Press, 120.

3. "The void cannot be earmarked as 'nature reserve', 'succession habitat', 'recreational field', or any other such designate, because to name it is to claim it in some way. And what is potentially more socially liberating about the void is precisely the absence of recognition and the subsequent indifference toward it. One simply does not 'see' it, even though it surrounds and enables performance, and is itself sustained by invisible mechanism and regulatory infrastructures." Corner, James (2001). *Landscaping*. In Daskalakis, Georgia et al. (Eds.). (2001). *Stalking Detroit*. Barcelona: ACTAR, 124.

4. Μουσικό κομμάτι 4'33" (Four minutes, thirty-three seconds) του Αμερικανού συνθέτη John Cage το 1952. <http://en.wikipedia.org/wiki/4'33>".

5. Norberg- Schulz, Christian. (1980). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. London: Academy Editions, 5.

φυσικό περιβάλλον. Κατά τον Christian Norberg-Schulz, το “genius loci” ως το “πνεύμα του τόπου” ή η “αίσθηση του τόπου”, είναι συνδεδεμένο με την έννοια της “κατοίκησης.” Επηρεαζόμενος από τον Heidegger, ισχυρίζεται πως “ο άνθρωπος ζει όταν μπορεί να προσανατολιστεί και να προσδιορίσει τον εαυτό του σε ένα περιβάλλον ή όταν μπορεί να βιώσει το περιβάλλον του ως σημαντικό. Συνεπώς κατοίκηση σημαίνει κάτι περισσότερο από ‘στέγη’. Συνεπάγεται ότι οι χώροι όπου πραγματοποιείται η ζωή είναι ‘τόποι’, με την πραγματική έννοια της λέξης. Ο τόπος είναι ο χώρος με χαρακτήρα.”⁶

Ο κενός χώρος, όπως έχει προαναφερθεί, μπορεί να είναι γεμάτος νόημα καθώς είναι εν δυνάμει τόποι με περιεχόμενο. Επομένως, θα μπορούσε κανείς να πει πως η έννοια του κενού βρίσκεται ανάμεσα στην έννοια του τόπου και του μη-τόπου,⁷ καθώς ο τόπος και το κενό μοιράζονται μια κοινή δομή και σημασία. Κατά τον Edward Casey,⁸ μοιράζονται ένα δυναμικό πεδίο για την προβολή τις υλικότητας και των εντυπώσεων που προκαλούν, ενώ ακόμα και το αυστηρότερο ορισμένο κενό δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητο από την έννοια του τόπου. Όταν ο χώρος “μιλάει”, προβάλλει και εκπέμπει, γειμίζει με περιεχόμενο και γίνεται ζωντανός τόπος.

16

Οι κενοί χώροι στον ιστό της πόλης δεν είναι χώροι με την αφηρημένη έννοια του όρου αλλά είναι τόποι με πραγματικές διαστάσεις, με πραγματικές υφές και υλικότητες. **Αστικός κενός τόπος** επομένως, είναι ο κενός τόπος χωροθετημένος στον ιστό της πόλης. Στην έννοια “αστικός” εμπεριέχεται ο προγραμματισμός, ο συνωστισμός, το συγκεκριμένο και το δομημένο, στο οποίο ο περιπατητής χάνεται ανάμεσα στις δομημένες μονάδες. Με την έννοια “κενός”, από την άλλη μεριά, περιγράφεται ο τόπος όπου λείπει το αστικό φαινόμενο. Στα πλαίσια της ερευνητικής αυτής εργασίας με τον όρο “αστικός κενός τόπος” θα ερμηνευτούν οι ασχεδιάστοι κενοί τόποι της αστικής δομής και συγκεκριμένα αυτοί που έχουν χρησιμοποιηθεί και “νεκρωθεί” κατά το χρόνο, καθώς και τα τμήματα της πόλης που έχουν προκύψει από σχεδιαστικές παρεμβάσεις, χωρίς όμως να έχει προσδιοριστεί το περιεχόμενό τους. Η κλίμακα ανάλυσής τους αφορά την ανθρώπινη κλίμακα του περιπατητή. Θα προσδιοριστούν τόσο χωρικά όσο και αντιληπτικά με σκοπό αρχικά τη δημιουργία μηχανισμών αντίληψης και έπειτα προσέγγισής τους.

Το κενό στη μουσική, στο σινεμά, στη φωτογραφία, στο σχεδιασμό,

εκπέμπει διαφορετικό χαρακτήρα και προβάλλει διάφορους ρόλους ως προς τη σημασιολογία του. Με ανάλογο τρόπο και οι διασκορπισμένοι στον ιστό της πόλης κενοί τόποι εκπέμπουν το δικό τους μοναδικό χαρακτήρα. Ο αστικός κενός τόπος στερείται, σε ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης, ξεκάθαρο ρόλο και συγκεκριμένη χρήση. Είναι συνήθως μη-προβλέψιμοι μετασχηματισμοί στον ιστό της πόλης και μπορούν να θεωρηθούν ως παρενέργεια ή ως παράπλευρη εξέλιξη στον οργανισμό της. “Έχουν δημιουργηθεί λόγω κάποιας καταστροφής, κάποιας αλλαγής στη χρήση ή ακόμα και λόγω παραμέλησής τους κατά το σχεδιασμό. Τέτοιοι χώροι μπορεί να είναι παλιά στρατόπεδα ή αεροδρόμια, βιομηχανικά κτίρια, σιδηροδρομικές γραμμές, χώροι κάτω από γέφυρες και δρόμους ή γύρω από “μεταλλαγμένα” φυσικά τοπία, ακόμα και γύρω από ιστορικά τείχη παλιών πόλεων. Σε μικρότερη κλίμακα τέτοιοι χώροι μπορεί να είναι τaráτσες, ακάλυπτοι ανάμεσα σε πολυκατοικίες, μη λειτουργικές πλατείες και πάρκα. Είναι τόποι-χώροι⁹ σε αναμονή οι οποίοι γίνονται αντιληπτοί ως “δοχεία” που περιμένουν το περιεχόμενό τους.

*“Ότι αντέχει μετά την ανάπτυξη της πόλης είναι οι πιο συγκρουσιακοί τόποι.”*¹⁰ Ο Ignasi de Solà Morales¹¹ κατατάσσει αυτούς τους τόπους ως *“μη-παραγωγικούς, και μη-ασφαλείς περιοχές. Όσο για τη θέση αυτών των συγκρουσιακών συγκρουσιακών τόπων είναι σχετική με την πόλη και τα χαρακτηριστικά της ανάπτυξης, της γεωγραφίας και της αχρησιμοποίητης μάζας.”* Η ανάπτυξη των πόλεων μετά τη βιομηχανική εποχή και ο διασκορπισμός της πυκνότητας από τα κέντρα στις

17

6. “Man dwells when he can orientate himself within and identify himself with an environment, or, in short, when he experiences the environment as meaningful. Dwelling therefore implies something more than ‘shelter’. It implies that the spaces where life occurs are ‘places’, in the true sense of the word. A place is a space that has character. Since ancient times the genius loci, or ‘spirit of place’ has been recognized as the concrete reality man has to face and come to terms with in his daily life”, *Ibid*.

7. “(...) μη-τόπος είναι το χάσμα ανάμεσα στο χώρο και στον τόπο, είναι ο χώρος που δεν είναι ανθρωπολογικός, καθότι οι ανθρωπολογικοί χώροι δημιούργησαν έναν οργανικό δεσμό μεταξύ των ανθρώπων και των στοιχείων του χώρου, που διαχέεται σε αυτόν και τον καθορίζει.” Augé, Mark. (1995). *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London; New York, NY: Verso.

8. Casey, Edward. (1997). *The Fate of Place: A Philosophical History*. Berkeley, CA: University of California Press, 15-19.

9. Ο χώρος και ο τόπος είναι όμοιας σημασίας κατά τον Michel de Certeau στο έργο του *The Practice of Everyday Life*. Ο χώρος (espace) είναι αφηρημένη έννοια που καθορίζεται ως “τα διανύσματα της κατεύθυνσης, των ταχυτήτων και των χρονικών μεταβλητών”, και ο τόπος (lieu) ως “την διαμόρφωση των θέσεων”. Η πρακτική της καθημερινής ζωής είναι αυτή που μετασχηματίζει το γεωμετρικό-διανοητικό χώρο σε κατανοητό τόπο. Επομένως, ο όρος τόπος αναφέρεται στις σχέσεις μεταξύ υποκειμένων και αντικειμένων που κατοικούν και καθορίζουν τον χώρο, και ο χώρος αναφέρεται σε μια φυσική θέση που καθορίζεται από τις υλικές μεταβλητές της.

10. <http://vagueterain.net/journal13/andrea-rojas/01> (ανάκτηση 03/09/2010).

11. de Solà- Morales Rubió, Ignasi. (1995). *Terrain Vague*. In Davidson, Cynthia. (Ed.). (1995). *Anyplace*. Cambridge, MA: MIT Press, 118-123.

περιφέρειες κατακερμάτισαν το τοπίο. Έτσι ο κενός, ο άδειος και “σπασμένος” χώρος, τοποθετημένος στα εσωτερικά όρια της πόλης, οφείλεται στην όλο και μεγαλύτερη μείωση της πυκνότητας και αύξηση της ακτίνας της. Οι αστικοί κενοί τόποι, επομένως, είναι οι **συγκρουσιακοί** τόποι, οι μη συμβατοί με τα καθιερωμένα της αστικής δομής. Είναι τόποι ελεύθερης έκφρασης και διακίνησης ιδεών που δεν δομούνται βάση περιορισμών και κανόνων. Δυο παραδείγματα επιβεβαιώνουν τη σπουδαιότητα του κενού τόπου της αστικής δομής μέσα από την διαγραμματική απεικόνισή τους. Αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο αλλά η ουσία του αποτελέσματος είναι ίδια.

Η πόλη είναι ένα καθαρό σύστημα από κενά και πλήρη, όπως ισχυρίζεται ο Giambattista Nolli.¹² Μέσα από τη διαγραμματική απεικόνιση της Ρώμης προσπαθεί να τονίσει τη σπουδαιότητα του δημοσίου χώρου. Είναι ο χώρος της ελεύθερης έκφρασης και διακίνησης των ιδεών, ο χώρος συνάντησης, ο κενός χώρος άπειρων δυνατοτήτων, ένας χώρος ζωτικής σημασίας για τη πόλη. Ο ανοικτός χώρος της Ρώμης (κάτοψη του 1748) είναι χαραγμένος από τη μάζα, από τον όγκο. Έτσι διατηρεί μια συνεχόμενη ροή ανάμεσα στο μέσα και το έξω και σε χώρους δραστηριοτήτων. Οι κενοί εσωτερικοί χώροι είναι δημόσια κτίρια ή αίθουσες (θέατρα, αγορές, εκκλησίες). Ο εξωτερικός ανοικτός χώρος είναι αυτό που αποκαλεί θετικό κενό, είναι, δηλαδή, η μορφή που προσδιορίζει τα πλήρη. Κατά την εικονογράφηση του Nolli, η ουσία του αστικού φαινομένου βρίσκεται στο κενό. Συσχετίζει το κλειστό-ανοικτό ως ιδιωτικό-δημόσιο αντίστοιχα, τονίζοντας το κενό ως χώρο συλλογικότητας και ελεύθερης προσβασιμότητας.

*“Το κενό είναι η απουσία της πρόθεσης. Το κενό είναι η απουσία της αρχιτεκτονικής. Το κενό είναι ο τομέας των ανεκπλήρωτων υποσχέσεων και των απεριορίστων δυνατοτήτων. Είναι η οθόνη προβολής των πόθων.”*¹³ Η καινούρια πόλη Melun-Senart, των Koolhaas και OMA το 1987, προγραμματίζει το κενό καθώς αναστρέφονται οι ρόλοι του κτισμένου και του ανοικτού χώρου. Το δομημένο περιβάλλον αντικαθιστάται από οριοθετημένα δίκτυα διαδρόμων, όπου επικρατεί ο κενός αδόμητος χώρος. Η διαδικασία της μεταβλητότητας επιτρέπει ποσοτικές αλλαγές στο χώρο χωρίς την απώλεια οργάνωσης. Έτσι, το κενό δομείται, χωρίς ουσιαστικά

να “γεμίζει” και ταυτόχρονα να ακυρώνεται η κενότητά του. Η ανθεκτική δομή του κενού αντέχει οικονομικές και πολιτικές πιέσεις καθώς ασκεί μεγαλύτερη επίδραση στο μετέπειτα περιβάλλοντα χώρο. Η επιφάνεια του εδάφους αντέχει οποιαδήποτε αλλαγή και μεταβολή εφόσον τα κενά είναι προγραμματισμένα και ελεγχόμενα.

Κατά τους Koolhaas και Geuze, το κενό δεν εκλαμβάνεται ως αρνητικό, αλλά αντίθετα τονίζεται η σημασία του ως τόπος του σχεδιασμένου και του προγραμματισμένου.¹⁴ Η πόλη δομεί το κενό. Στο “Generic city” ο Rem Koolhaas αναφέρει πως “τα κενά είναι ο ουσιαστικός χώρος της πόλης”, ο χώρος αλληλεπίδρασης και ο **θετικός, παραγωγικός τόπος**. Αναφέρει ακόμα πως, “τα αστικά κενά είναι οι χώροι που μπορούν να κάνουν τους ανθρώπους να ενδιαφερθούν για την πόλη. Πρώτον, είναι ευκολότερο να χειριστείς τον ελεγχόμενο κενό χώρο σε σχέση με τις μη ελεγχόμενες συσσωρευμένες μάζες. Δεύτερον, η κενότητα, το τοπίο και ο χώρος (...) μπορούν να χρησιμεύσουν ως πεδία μάχης και να αντλήσουν γενική υποστήριξη από όλους.”¹⁵

Επομένως, από τα παραπάνω αντλείται το συμπέρασμα πως η ουσία της πόλης βρίσκεται στον κενό της χώρο, όπου προσδιορίζεται το πλήρες και κατοικεί το πλήθος, καθώς είναι χώρος ελεύθερης έκφρασης και διακίνησης ιδεών. Απουσιάζει το αστικό φαινόμενο, δηλαδή, αυτό που πάσχει από συνωστισμό, από περιεχόμενο, από ορισμένο μοτίβο δόμησης ή ιεραρχίας και από αστικές εδαφικές διαχωρίσεις (ιδιωτικοποίηση). Στη συνέχεια, οι “αστικοί κενοί τόποι” θα προσδιοριστούν ως προς το χαρακτήρα τους, με επιρροές βάση ερμηνειών που αφορούν τον κενό τόπο.

12. http://en.wikipedia.org/wiki/Giambattista_Nolli (ανάκτηση 03/05/2010).

13. Borret, Kristiaan. (1999). The “Void” as a Productive Concept for Urban Public Space. In Ghent Urban Studies Team. (Ed.). *The Urban Condition: Space, Community, and Self in the Contemporary Metropolis*. Rotterdam 010 Publishers, 242.

14. Ibid, 243.

15. Koolhaas, Rem (1989). *Toward the Contemporary City*. Design Book Review 17 (winter), 16.

A 1.2 Ερμηνεία του αστικού κενού τόπου στο σύστημα της πόλης

A.1.2.1. Προσδιορίζοντας την έννοια του αστικού κενού τόπου

Η έννοια του αστικού κενού τόπου θα προσδιοριστεί μέσω των όρων “ασαφή εδάφη” (terrain vague), “τοπία αποβλήτων” (drosscapes), “διάτρητες επιφάνειες” (stim&dross) και μέσω του όρου “μητροπολιτικός ιστός” (metropolitan tissue). Είναι έννοιες που μπορεί να εμπεριέχονται η μία μέσα στην άλλη ή να ταυτίζονται καθώς η κοινή βάση τους είναι η έννοια του κενού τόπου.

Ο όρος “ασαφή εδάφη”, (terrain vague), ο οποίος αναφέρθηκε για πρώτη φορά από τον Ignasi de Solà-Morales, σηματοδοτεί τους άδειους και εγκαταλελειμμένους χώρους, πάνω στους οποίους έχουν πάρει μέρος διάφορες χρήσεις, αποτελώντας χώρους αβέβαιους και διαθέσιμους. Στερούνται οργάνωσης και ξεκάθαρο ρόλο ενώ το νόημά τους αναδύεται μέσα από το “τυχαίο” ενός περιστασιακού γεγονότος. Η γαλλική λέξη la vague είναι τριπλής σημασίας: είναι το “κύμα”, (wave), το “άδειο”, (vacant), αλλά και το “αόριστο”, (vague).¹⁶ “Κύμα” είναι η κίνηση, αυτό που έρχεται και φεύγει, αυτό που βρίσκεται διαρκώς σε μια εναλλαγή και “άδειο”, “αόριστο” είναι η ασάφεια. Άρα, θα μπορούσε κανείς να πει πως ο κοινός παρανομαστής και των τριών εννοιών είναι η έλλειψη ισορροπίας, η απροσδιοριστία και η απουσία ενός κοινού κώδικα για τον εντοπισμό τους. Επομένως, οι αστικοί κενοί τόποι μπορούν να ερμηνευτούν ως **ανενεργά εδάφη**, εκτός της παραγωγικής δομής της πόλης.

Η πόλη είναι ένα σύστημα που παράγει και αποβάλλει στοιχεία σαν οργανισμός. Ο Alan Berger,¹⁷ υποστηρίζει πως τα “απόβλητα” (drosscapes) είναι μια **φυσική εξέλιξη** και παράλληλα μια διαδικασία που ποτέ δεν σταματά. Όπως το ασβέστιο είναι απαραίτητο ως υποδομή διαβίωσης του ανθρώπινου σώματος έτσι και τα “τοπία των αποβλήτων” είναι δείκτες φυσιολογικής ανάπτυξης μιας πόλης. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι η ίδια λογική ισχύει και για το σύστημα της πόλης. Η πόλη είναι ένας μηχανισμός που αποτελείται από τα πλήρη και τα κενά που ρυθμίζονται και μεταβάλλονται από τα πλήθη που κατοικούν μέσα σε αυτά. Στο μηχανισμό αυτό, οι αστικοί κενοί τόποι, μπορούν να θεωρηθούν ως μια παράπλευρη

εξέλιξη των δραστηριοτήτων και των επιλογών του πλήθους και ως ένα είδος απόβλητου. Η πόλη δεν αποτελείται από στατικά αντικείμενα αλλά αντίθετα είναι ένα δυναμικά εξελισσόμενο πεδίο επάνω στο οποίο ρέουν συνεχόμενες ενέργειες και εμφανίζονται αλλαγές στο περιεχόμενό του. Έτσι, τα τοπία και οι μάζες, όντας μη μόνιμες δομές, μπορούν να υποστούν οποιαδήποτε χρονική στιγμή μεταλλάξεις.

Χρησιμοποιώντας ως πεδίο έρευνας την πόλη του Χιούστον στις ΗΠΑ, ο Lars Lerup αναλύει τις αστικοποιημένες επιφάνειες της πόλης ως “διάτρητες επιφάνειες” (holey planes). Παρομοιάζει τις σύγχρονες πόλεις ως διάτρητες επιφάνειες από ξεχασμένους, υπολειμματικούς ή **ενδιάμεσους** τόπους, οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως “τρύπες” λόγω της ανενεργούς φύσης τους. Η αστικοποιημένη επιφάνεια, κατά τον Lerup, αποτελείται από χώρους διέγερσης, “ενεργητικούς” (stim) και από χώρους “ανενεργούς”, “υπολειμματικούς” (dross). Με τον όρο “stim” χαρακτηρίζει τα αναγνωρισμένα τοπία που προορίζονται για χρήση, όπως κατοίκηση, εργασία ή βιομηχανία, ενώ τον όρο “dross” τον χρησιμοποιεί για να περιγράψει εγκαταλελειμμένους και υποτιμημένης αξίας τόπους που βρίσκονται ανάμεσα στους ενεργούς. Στο μανιφέστο του με τίτλο “Stim and Dross: Rethinking the Metropolis” το 1995,¹⁹ αναγνωρίζει τη διαδοχή σημείων έντασης (κοινωνική, οικονομική, παραγωγική) και σημείων στάσης (ασάφεια, μεταβατικότητα, υποβάθμιση). Αναφέρει πως οι “*διάτρητες επιφάνειες, φαίνονται να είναι τα φυσικά τοπία, παρά τα δεδομένα μιας τεχνητής πόλης. Είναι σηματοδεδυμένες από τα δέντρα και, διασχιζόμενες από γυναίκες / οχήματα / δρόμους, είναι επιφάνειες που κυριαρχούνται από μια περίεργη αίσθηση συνεχούς πάλης: της πάλης της οικονομίας με τη φύση. Τόσο τα δέντρα όσο και οι μηχανές αυτών των επιφανειών εμφανίζονται ως σκωρία αυτού του αγώνα.*”²⁰ Η ανάλυση του Lerup ουσιαστικά διαπραγματεύεται τη σχέση ανάμεσα στο τοπίο και την αστικότητα αναφέροντας πως η πόλη είναι ένα δυναμικό οικολογικό σύστημα που παράγει συνεχώς ανενεργά τοπία.

21

16. “The French vague has Latin and Germanic origins. The German Woge refers to sea swell, significantly alluding to movement, oscillation, instability, and fluctuation. Two Latin roots come together in the French vague. Vague descends from vacus, giving us “vacant” and “vacuum” in English, which is to say “empty, unoccupied,” yet also “free, available, unengaged.”” de Solà- Morales Rubió, Ignasi. (1995). Terrain Vague. In Davidson, Cynthia. (Ed.). (1995). *Anyplace*. Cambridge, MA: MIT Press, 119.

17. Berger, Alan. (2006). Drosscape. In Waldheim, Charles. (Ed.). *The Landscape Urbanism Reader*. New York, NY: Princeton University Press, 197-217.

18. Berger, Alan. (2006). Drosscape. In Waldheim, Charles. (Ed.). *The Landscape Urbanism Reader*. New York, NY: Princeton University Press, 201.

19. Lerup, Lars. (1995). *Stim and Dross: Rethinking the Metropolis*, Assemblage 25. Cambridge, MA: The MIT Press, 83-101.

20. Berger, Alan. (2006). Drosscape. In Waldheim, Charles. (Ed.). *The Landscape Urbanism Reader*. New York, NY: Princeton University Press, 201.

Μια άλλη άποψη επάνω στο θέμα αυτό αναφέρει πως η αστική εξάπλωση της πόλης και οι αλλαγές στη χρήση γης οδηγούν στη δυναμική συγκρότηση του συστήματος. Κατά τον γεωγράφο Pierce Lewis²¹, η εξάλειψη των καθαρών συνόρων μεταξύ της πόλης και της περιφέρειας δεν δημιουργεί μόνο ένα οπτικό πρόβλημα αλλά επηρεάζει κυρίως την ισορροπία του συστήματος. Ο Lewis ισχυρίζεται πως η μητρόπολη υπάρχει σχεδόν παντού και ότι η σύγχρονη πόλη είναι τόσο διάχυτη ώστε μπορεί να αποκαλεστεί ως “γαλαξιακή μητρόπολη” (galactic metropolis). Είναι ένας γαλαξίας που αποτελείται από αστέρια και πλανήτες με τεράστιες ενδιάμεσες κενές περιοχές, όπου λόγω έλξης συγκροτείται ένα σύστημα. Οι “τεράστιες κενές περιοχές”, είναι αυτές που αποκαλεί με τον όρο μητροπολιτικό ιστό (metropolitan tissue), όπως περιοχές που συχνά εντοπίζονται σε μακρινές αποστάσεις από τα κέντρα των πόλεων. Σημασία δεν έχουν απλώς τα κενά και τα πλήρη αλλά η ύπαρξη δυνάμεων που **συγκρατούν σε ισορροπία** αυτήν τη σύνθεση.

Επομένως, θα μπορούσε κανείς να πει, πως οι κενοί τόποι του αστικού ιστού δεν αποτελούν άχρηστα και αμήχανα κομμάτια στον ιστό της πόλης. Αντίθετα, μπορούν να χαρακτηριστούν ως τα δυναμικά, ενδιάμεσα πεδία έλξης του αστικού συστήματος. Άρα, με βάση τις παραπάνω ερμηνείες, οι αστικοί κενοί τόποι είναι τα ανενεργά ενδιάμεσα εδάφη τα οποία συγκροτούν σε ισορροπία το σύστημα της πόλης. Ερμηνεύονται δηλαδή, ως απόβλητά της, που συνεχώς παράγονται και τοποθετούνται ανάμεσα σε ενεργά εδάφη. Έτσι η πόλη μπορεί να χαρακτηριστεί ως οικολογικό σύστημα καθώς η ισορροπία του έγκειται στο ότι αυτά τα απόβλητα, μπορούν κάποια χρονική στιγμή να τοποθετηθούν ξανά στο μηχανισμό της.

A.1.2.2. Χαρακτηρισμός αστικού κενού τόπου

Οι αστικοί κενοί τόποι, όπως έχει προαναφερθεί, είναι αυτοί που δεν έχουν συγκεκριμένο ρόλο και ταυτότητα καθώς τίθενται σε μια διαδικασία αλλαγής και μεταλλαγής από τα πλήθη. Βρίσκονται στο στάδιο της αναμονής, περιμένοντας την επανασύνδεσή τους στο μηχανισμό της πόλης. Είναι τα δυναμικά ενδιάμεσα πεδία που ενοποιούν τα πλήρη και τα ενεργά κενά. Ο όρος “εν-διάμεσα” χαρακτηρίζει μια κατάσταση του ορίου και της διαχωριστικής γραμμής και αντιμετωπίζεται ως μια θέση του περιθωρίου. Το διά-μεσο περιέχει το πρόθεμα δια, που σημαίνει αντιπαράθεση,

επικάλυψη, αλλά και συμφωνία, σε μια διαλεκτική αλληλεπίδραση μεταξύ αντικειμένων, υποκειμένων και χώρων²².

Είναι οι ενδιάμεσες περιοχές που βρίσκονται λίγο πριν και λίγο μετά το απόλυτο όριο. Δεν έχουν αντιληπτή θέση και μορφή μέσα στην πόλη, είναι ασαφείς και εξαρτώνται από την κατάσταση του χώρου που τους περιβάλλει. Είναι οι ενδιάμεσοι τόποι όπου τα αντικρουόμενα φαινόμενα ενσωματώνονται σε “δίδυμο φαινόμενο” (twin phenomenon). Ο Aldo Van Eyck ισχυρίζεται πως το ενδιάμεσο είναι “το κοινό έδαφος όπου τα αντικρουόμενα δίπολα μπορούν να ξαναμετατραπούν σε δίδυμο φαινόμενο.”²³ Το δίδυμο φαινόμενο προκύπτει από το γεγονός ότι η πραγματική πόλωση δεν είναι αντικρουόμενες οντότητες, αλλά είναι διακριτές συμπληρωματικές έννοιες (κλειστό-ανοικτό, μερικό-ολικό, μικρό-μεγάλο, κενό-πλήρες). Οι αστικοί κενοί τόποι επομένως, διακατέχονται από μια δυναμική η οποία εμφανίζεται σε συνάρτηση με τη δραστηριότητα του πλήθους, καθώς αυτή, όπως έχει προαναφερθεί, ρυθμίζει τους μηχανισμούς της πόλης.

Πυκνότητες, δηλαδή η ένταση της παρουσίας του πλήθους μέσα στον αστικό χώρο, απλώνονται, συρρικνώνονται, διαχέονται, έρχονται και φεύγουν, ανακυκλώνονται και διασκορπίζονται. Μπορούν να θεωρηθούν ως ρευστοί μηχανισμοί όπου οι αντιδράσεις και οι κινήσεις τους να παρομοιαστούν με αυτές της σταγόνας του νερού. Ο αστικός κενός τόπος διαμορφώνεται ανάλογα με την εμφάνιση των πυκνοτήτων, οι οποίες συμπύσσονται, ρέουν, διαχέονται και πολλαπλασιάζονται.

Οι ενδιάμεσοι αστικοί κενοί τόποι είναι, λοιπόν, τα μαγνητικά πεδία που είτε έλκουν είτε απωθούν τα πλήθη. Θα μπορούσαν να είναι οι συνδετικοί κρίκοι που ενοποιούν τις ασυνέχειες του αστικού εδάφους, του φυσικού και του τεχνητού. Επομένως,

21. Berger, Alan. (2006). *Drosscape: Wasting land in Urban America*. New York, NY: Princeton University Press, 28.

22. Luz, Ana. (2006). *Places In-Between: Transit(ional) Locations of Nomadic Narratives*. In E. Närpea, V. Sarapik, J. Tomberg. (Eds.). PLACE and LOCATION V, 143-165.

23. “Van Eyck conceived of the ‘in-between’ as a place where different things can meet and unite, or more specifically, as ‘the common ground where conflicting polarities can again become twin phenomena’. The twin phenomenon, an original concept of Van Eyck’s, stems from the insight that real polarities (such as subject and object, inner and outer reality, small and large, open and closed, part and whole) are not conflicting, mutually exclusive entities but distinctive components, two complementary halves of one and the same entity, while conversely a true entity is always twofold. Their in-between should not be considered a makeshift or a negligible margin but something as important as the reconciled opposites themselves. Being the moment where contrary tendencies come into balance, it constitutes a space filled with ambivalence, and thus space that corresponds to the ambivalent nature of man. The in-between is ‘space in the image of man’, a place that, like man, ‘breathes in and out’.” Strauven, Francis. (2007). *Aldo van Eyck - Shaping the New Reality From the In-between to the Aesthetics of Number*. Study Centre Mellon Lectures, 15-16.

μπορεί να ειπωθεί ότι οι αστικοί κενοί τόποι είναι **εν δυνάμει παραγωγικοί** καθώς μπορούν να είναι τόποι ένωσης αντιτιθέμενων καταστάσεων.

A 1.3 Εμφάνιση του αστικού κενού τόπου

Εφόσον οι αστικοί κενοί τόποι χαρακτηρίζονται ως εν δυνάμει παραγωγικές οντότητες, γιατί παρ' όλα αυτά, παραλείπονται από το μηχανισμό της πόλης; Ποιες είναι οι διαδικασίες αναπαραγωγής τους και από τι στοιχεία διακρίνονται στο χώρο; Ποιες επιπτώσεις επιφέρουν στον αστικό χώρο;

A.1.3.1. Μετάθεση ορίων | διασκορπισμός πυκνοτήτων | ασυνέχειες

Η σύγχρονη πόλη, μετά τη εκβιομηχάνιση των παλαιότερων πόλεων και την αστικοποίηση των νεότερων, έχει την τάση να μεταθέτει τα όριά της και να τείνει προς την “άπειρη” πόλη. Το μέγεθός της, η σύστασή της και η πυκνότητά της συμβάλλουν στη διαδικασία αποσυμπίεσής της. Η πόλη διαρκώς αυξάνεται και απλώνεται με όλο και λιγότερη πυκνότητα. Συνεχώς μεταθέτει τα όριά της και ενσωματώνει νέα τμήματα στην περιφέρειά της. Η εξάρτηση των νέων τμημάτων σημαίνει και εξάρτηση νέων περιοχών με *περιορισμένα ή καθόλου αστικά χαρακτηριστικά*, όπως αυτά της μητρόπολης, της περιφέρειας ή και της υπαίθρου. Επομένως, η σύγχρονη πόλη υστερεί σε ολοκληρωμένα, προγραμματισμένα και ταυτοποιημένα σημεία, τα οποία όμως βρίσκονται συνεχώς σε εξέλιξη.

25

Ο Peter Rowe, αποκαλεί αυτούς τους τόπους ως “ενδιάμεσα τοπία” (middle landscapes), δηλαδή τόπους χωρίς δικό τους χαρακτήρα. Αναφέρει πως, *“είναι ο άγονος και αφιλόξενος χώρος μεταξύ των κτιρίων και κτιριακών συγκροτημάτων. Εμπορικές ζώνες επεκτείνονται προς την ύπαιθρο χωρίς καμιά υπόδειξη αναφοράς (...) Πολλά κτίρια έχουν προσωρινές ποιότητες, υποδηλώνοντας την ύπαρξη του σήμερα και την αβεβαιότητα του αύριο. Τα γύρω τοπία απορροφώνται από τη στάθμευση του αυτοκινήτου, όπου τελικά προσφέρουν λιγότερο από την κύρια λειτουργία τους, πόσο μάλλον από ένα φιλόξενο περιβάλλον.”*²⁴ Η ταχύτητα, η επικοινωνία και η συνεχής επέκταση κυριαρχούν στη σύγχρονη πόλη, αλλοιώνοντας και τελικά συρρικνώνοντας το δημόσιο χώρο. Μεγάλο ποσοστό του αστικού εδάφους έχει καταληφθεί και καθιερωθεί ως “χώροι του αυτοκινήτου” με αποτέλεσμα να αποκοπούν χωρικές σχέσεις και ποιότητες δημιουργώντας συνεχόμενες αμήχανες εκτάσεις γης.

Ο Cedric Price περιγράφει τρεις μορφολογίες της πόλης μέσα από το διάγραμμα των τριών αυγών. Το “βραστό αυγό” είναι η προβιομηχανική πόλη, με βασικό πυρήνα

24. Ghent Urban Studies Team. (1999). *The Urban Condition: Space, Community, and Self in the Contemporary Metropolis*. 010 Publishers, 41.

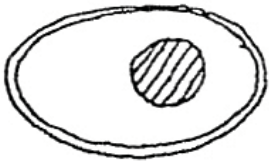
και ομόκεντρους κύκλους ανάπτυξης. Το “τηγανητό αυγό” είναι η βιομηχανική πόλη όπου οι σιδηρόδρομοι απλώνουν και επεκτείνουν την ακτίνα της με γραμμικούς ρυθμούς. Η “ομελέτα” συμβολίζει τη σύγχρονη πόλη με πολλά κέντρα, όπου όλα κατανέμονται ελεύθερα στον χώρο καθώς το τοπίο οργάνωνται σε ένα συνεχόμενο δίκτυο.²⁵

Το γεγονός αυτό διασκορπίζει, πληθυσμιακά, επιφάνειες δραστηριοτήτων: άδειες λωρίδες παράλληλες με λεωφόρους, εκτάσεις χώρων στάθμευσης, ακρησιμοποίητες επιφάνειες εδάφους σε αναμονή, αποθήκες, εγκαταλελειμμένα κτίρια και σκουπιδότοποι. Επομένως, θα μπορούσε κανείς να ανακαλύψει ότι σε τοπική κλίμακα (η εσωτερική όψη της πόλης για τον πεζό σε συνοικιακό επίπεδο) η σύγχρονη πόλη αποτελείται από πολλά κατακερματισμένα τοπία. Ανοικοδόμητες μονάδες του αστικού τοπίου συρρικνώνονται στο συνολικό μέγεθος καθώς περιθωριοποιούνται ως ενδιάμεσα αρχιτεκτονικών αντικειμένων στον αστικό ιστό. Η συρρίκνωση του εδάφους παρατηρείται λόγω κακού σχεδιασμού ή “ανώμαλου” περισσευόμενου χώρου από άλλες κυρίαρχες μορφές ανάπτυξης (κτίρια, εθνικές οδοί). Σε περιφερειακή κλίμακα (η εξωτερική όψη της πόλης για κάποιον που την κοιτάζει από ψηλά) η πόλη εμφανίζεται κατακερματισμένη στο σύνολό της. Τα τοπία εμφανίζονται ανάμεσα σε κόμβους και αστικότητες, καθώς έχει πάψει να διακρίνεται το στοιχείο της υπαίθρου και της εξοχής. Οι περιφέρειες δεν είναι πλέον περιφέρειες, αλλά αναπτυσσόμενες αστικότητες που αλλάζουν συνεχώς την εξωτερική της όψη.

Άρα, μέσα από τη μετάθεση των ορίων, οι κενοί τόποι του αστικού ιστού είναι απροσδιόριστοι, καθώς **αλλάζει συνεχώς τόσο η εσωτερική όσο και η εξωτερική όψη της πόλης**. Δεν είναι ποτέ σταθεροί ως προς τη θέση και το ρόλο τους. Είναι αβέβαια, αμήχανα εδάφη σε αναμονή, περιμένοντας συγκεκριμένο χαρακτήρα. Μέσα σε αυτούς τοποθετούνται συνήθως εφήμερες χρήσεις όπως αυτές των καφέ, των νυκτερινών κέντρων, αποθήκες, στάθμευση αυτοκινήτων, προσωρινές εγκαταστάσεις κ.ά. Χάνεται η αντίληψή τους με το χρόνο, καθώς είναι αβέβαιη η πρόβλεψη της ημερομηνίας λήξης τους, ως προς τους εφήμερους ρόλους που αποκομίζουν. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να επιδεινώνει το πρόβλημα του προσανατολισμού μέσα στον ιστό της πόλης, προκαλώντας ασυνέχειες και

THE CITY AS AN EGG

boiled

ANCIENT

fried

17-19 CENT.

scrambled

MODERN

ασυνδεσιμότητες. Άρα, μέσα από τη μετάθεση των ορίων, οι κενοί τόποι του αστικού ιστού είναι απροσδιόριστοι, καθώς αλλάζει συνεχώς τόσο η εσωτερική όσο και η εξωτερική όψη της πόλης. Δεν είναι ποτέ σταθεροί ως προς τη θέση και το ρόλο τους. Είναι αβέβαια, αμήχανα εδάφη σε αναμονή, περιμένοντας συγκεκριμένο χαρακτήρα. Μέσα σε αυτούς τοποθετούνται συνήθως εφήμερες χρήσεις όπως αυτές των καφέ, των νυκτερινών κέντρων, αποθήκες, στάθμευση αυτοκινήτων, προσωρινές εγκαταστάσεις κ.ά. Χάνεται η αντίληψή τους με το χρόνο, καθώς είναι αβέβαιη η πρόβλεψη της ημερομηνίας λήξης τους, ως προς τους εφήμερους ρόλους που αποκομίζουν. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να επιδεινώνει το πρόβλημα του προσανατολισμού μέσα στον ιστό της πόλης, προκαλώντας ασυνέχειες και ασυνδεσιμότητες.

A.1.3.2. Από την οριζόντια στην κάθετη πόλη | ομοιογένεια

Οι αλλαγές στη χρήση γης και η ιδιωτικοποίηση του αστικού χώρου τείνουν να μετατοπίσουν την οριζόντια πόλη σε κάθετη. Η αλλαγή χρήσης γης σε συνδυασμό με τη δημιουργία καινούριων αναγκών, έχει μετατοπίσει την εστίαση ενδιαφέροντος σε συγκεκριμένα σημεία στον ιστό της πόλης. Συγκεκριμένα έχουν μετατοπισθεί βιομηχανικά, διαφημιστικά συγκροτήματα, στρατιωτικές βάσεις ακόμα και κατοικήσιμες μονάδες προς τα άκρα των πόλεων. Έτσι τεράστιες εκτάσεις γης μένουν κενές, ακρησιμοποιήτες και άρα εγκαταλελειμμένα εδάφη.

Παράλληλα, η ιδιωτικοποίηση των εδαφών έχει μετατρέψει την πόλη του συλλογικού χώρου σε πόλη των ιδιωτικών εικόνων. Οι συνέχειες των δρόμων, των πλατειών και του κάθε αστικού χώρου, έχουν “σπάσει”, αφού παρεμβάλλονται στα ενδιάμεσα ιδιωτικοποιημένα εδάφη. Τα ύψη παραβιάζονται, οι υλικότητες ποικίλουν και οι διαφορετικότητες των όψεων ανταγωνίζονται σε θέματα προσοχής και κατανάλωσης. Η πόλη μετατρέπεται σε “πασαρέλα” όπου προβάλλονται οι ιδιωτικοποιημένες επιφάνειες εις βάρος της δημόσιας πραγματικότητας υποτιμώντας τον κενό τόπο. Το περπάτημα για ανακάλυψη καινούριων τόπων παύει να υπάρχει. Οι παραπάνω παρατηρήσεις αφορούν ένα γενικό αστικό τοπίο, καθώς ο βαθμός διαφοροποίησής τους εξαρτάται από το βαθμό ανάπτυξης του τόπου καθώς και από τη γεωγραφική του θέση.

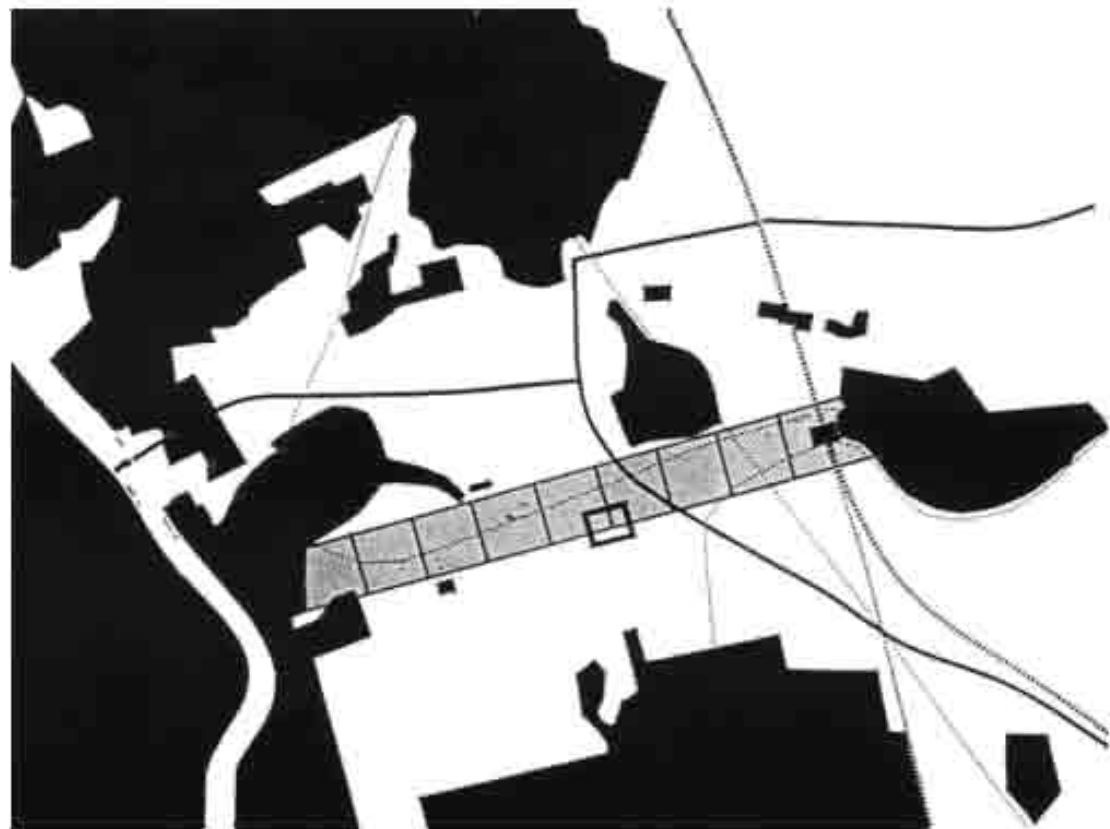
Η αίσθηση της ενότητας και του “όλου” χάνεται καθώς δεν ασκείται καμία αλληλεπίδραση των στοιχείων. Αντίθετα το καθένα λειτουργεί μεμονωμένο, λόγω ανταγωνισμού. Τα πλήθη αποπροσανατολίζονται και κατευθύνονται στις αποκομμένες “κάθετες” σε οργάνωση μάζες. Ο Manuel de Sola-Morales αναφέρει αυτούς τους τόπους ως “συλλογικούς χώρους”²⁶ και πλέον ως χώρους συναντήσεων αφού οι δημόσιες δραστηριότητες εκτοπίζονται μέσα σε αυτά τα αποκομμένα κελύφη. Τέτοιοι χώροι αποτελούν τα μεγάλα εμπορικά κέντρα, τα γήπεδα, τα “θεματικά πάρκα” ακόμα και τα μεγάλα cafe των πόλεων. Θα μπορούσαν να είναι τα **αστικά “containers”**²⁷ μέσα στα οποία εγκλωβίζονται και συγκρατούνται όλες οι δραστηριότητες των πόλεων. Μετακινούνται και μεταφέρονται σε κάθε τόπο και χρόνο, καθώς αποτελούνται από ομογενοποιημένους και προσαρμόσιμους χώρους. Έτσι, η πόλη δεν έχει πλέον την ανάγκη των κενών τόπων, καθώς οι δραστηριότητές της μεταφέρονται από τα έξω προς τα μέσα. Άρα, οι αστικοί κενοί τόποι είναι τα ανενεργά εδάφη έξω από την παραγωγική δομή της πόλης καθώς περιθωριοποιούνται από τα πλήθη της.

Από τα παραπάνω, διαπιστώνεται πως η μεταβιομηχανική πόλη παράγει και εξελίσσει τις έννοιες της **ασυνέχειας** και της **ομοιογένειας** ενισχύοντας τον **αποπροσανατολισμό**. Λόγω του αποπροσανατολισμού, ο περιπατητής είναι αδύνατον να ξεχωρίσει τα εξωτερικά και εσωτερικά όρια του τόπου που τον περιβάλλει. Ακόμα, η ομοιογένεια των στοιχείων του αστικού ιστού της πόλης δεν του επιτρέπει να παρατηρήσει, να διακρίνει και να ξεχωρίσει τον τόπο γύρω του, αποδυναμώνοντας έτσι τα αντιληπτικά ερεθίσματα.

Πώς μπορεί το πλήθος από την απλή θέαση του τόπου να μεταβεί στην ενεργή συμμετοχή, στην κατανάλωσή του και άρα στην αντίληψή του; Ποια είναι πλέον η θέση του περιπατητή στον αστικό ιστό της πόλης;

26. Ghent Urban Studies Team. (1999). *The Urban Condition: Space, Community, and Self in the Contemporary Metropolis*. 010 Publishers, 89-90.

27. “Container” comes from the Latin word *contingere*, which is a combination of the words *com* (together) and *tenere* (to hold).” Alex de Jong, Marc Schuilenburg. (2006). *MEDIAPOLIS: Popular Culture and the City*. Rotterdam: 010 Publishers, 44.

ΜΕΡΟΣ Β

αντιληπτική ανά-ΓΝΩΣΗ

"Τα ανθρώπινα πλάσματα χρειάζονται ορισμένη απόσταση από την άμεση παρατήρηση των άλλων για νιώσουν κοινωνικά. Αυξήστε την οικειότητα και θα μειώσετε την κοινωνικότητα." ²⁸

B 1.1 Εκμηδένιση ορίων | “άπειρη” πόλη

“Η πόλη σήμερα είναι παντού και πουθενά”²⁹

Το νόημα και ο χαρακτήρας του τόπου αλλάζει -το πλήθος που κινείται μέσα στην πόλη, οι δραστηριότητες, οι λειτουργίες, η κλίμακα των πόλεων, οι σχέσεις των ανθρώπων και τα μέσα με τα οποία κινούνται- όλα οδηγούν προς τον απεριόριστο-άπειρο αστικό χώρο. Ο αστικός χώρος από τον 19ο αιώνα έγινε *“ένα περιβάλλον ξένων όπου πολλοί άνθρωποι όλο και περισσότερο μοιάζουν μεταξύ τους αλλά δεν γνωρίζονται.”*³⁰ Η θεατρικότητα του χώρου είναι πλέον εμφανής καθώς η πόλη είναι ένα πεδίο κατανάλωσης και αποξένωσης. Οι δημόσιες δραστηριότητες, όπως προαναφέρθηκαν, πραγματοποιούνται πλέον σε εσωτερικούς χώρους μεγάλης κλίμακας, όπως αυτών των εμπορικών καταστημάτων ή των μεγάλων contain-ers (malls), όπου τα πλήθη χαζεύουν τις βιτρίνες των καταστημάτων, παράγοντας όλο και περισσότερο την επιφανειακότητα και την απρόσωπη σχέση μεταξύ τους. Παράλληλα, η υλική υπόσταση της πόλης χάνει την αξία της, καθώς ο χώρος των τόπων μετατρέπεται σε χώρο των ροών.³¹ Το πλήθος δεν ανακαλύπτει πλέον την πόλη αλλά κατευθύνεται μέσω των ροών (ροές πληροφορίας, αγαθών, χρήματος κλπ). Έτσι, ορισμένοι τόποι μετατρέπονται σε κόμβους κινήσεων, ενώ άλλοι χάνουν την αρμοδιότητά τους και μετατρέπονται σε αστικούς κενούς τόπους.

Τα πάντα αφορούν κίνηση και ροή στο χώρο, οδηγώντας στην επέκταση και την εξάπλωση. Η ροή είναι αυτή που ρυθμίζεται από τα δίκτυα των πόλεων (οικονομικά, κοινωνικά, πληροφορίας, τηλεπικοινωνίας). Ο άνθρωπος έχει μετατραπεί σε εσωστρεφές όν, αποκλεισμένο από τον οικειοποιήσιμο τόπο της πόλης και τοποθετημένο στον άπειρο χώρο της. Η αίσθηση της κλίμακας χάνεται, καθώς είναι εφικτός ο οποιοσδήποτε προορισμός σε οποιονδήποτε τόπο και χρόνο. Ενισχύονται, έτσι, οι απρόσωπες σχέσεις οι οποίες συνοδεύονται από τους απρόσωπους χώρους, αυτούς, δηλαδή, που δεν έχουν τη δική τους ταυτότητα, που δεν ξεχωρίζουν και δεν παράγουν τους δικούς τους κανόνες. *“Τα πάντα σήμερα είναι σε κάποιο βαθμό*

28. Sennett, Richard. (1999). *Η Τυραννία της Οικειότητας*. (Μετάφρ. Γιώργος Μερτίκας).

Αθήνα: Νεφέλη, 30. Τίτλος πρωτότυπου κειμένου *The Fall of the Public Man* (1976).

29. Stan, Alan. (2008). Taichung Gateway Project: a New Synthesis of Park and City. In Neyran Turan. (Ed.). *New Geographies Journal 0*. (2008). Harvard Design Magazine, 16-32.

30. Sennett, Richard. (1999). *Η Τυραννία της Οικειότητας*. (Μετάφρ. Γιώργος Μερτίκας). Αθήνα: Νεφέλη, 30. Τίτλος πρωτότυπου κειμένου *The Fall of the Public Man* (1976).

31. Castells, Manuel. (1989). *The Informational City : Informational Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*. Oxford: Blackwell, 349.

αντανάκλαση κάτι άλλου.”³²

Η μεγαλύτερη αστικότητα μέσα σε μια κοινωνία οδηγεί όλο και περισσότερο στην αλλοτρίωση μέσω της “ανωνυμίας”, στην αποξένωση και στην κοινωνική απομόνωση του ατόμου. Η ρεαλιστική πόλη του 19ου αιώνα “έχει γίνει πλέον ανώνυμη. Φαίνεται δημιουργός του ανθρώπου παρά δημιούργημά του. Ρυθμίζει τη ζωή του παράγει τις πραγματικότητες και ενθαρρύνει υποσυνείδητους φόβους και φαντασίες.”³³ Είναι μια πόλη που χειραφετεί το πλήθος και διαμορφώνει τον καθημερινό τρόπο ζωής του. Το ακίνητο σώμα κυριαρχείται και ο περιπατητής εξαφανίζεται από τους δρόμους των πόλεων, καθώς οι τόποι μετριοούνται με μηχανισμούς του χρόνου και η μέτρηση των αποστάσεων έχει πάψει να γίνεται με βάση τα οικοδομικά τετράγωνα ή τα χιλιόμετρα. Το φαρμακείο είναι 10 λεπτά απόσταση, το εμπορικό κέντρο 40 λεπτά, η δουλειά 1 ώρα, το σινεμά 15 λεπτά, όλα προς διαφορετικές κατευθύνσεις, όπου οι ενδιαμέσοι τόποι εμφανίζονται ως κενοί, ως τρύπες στον προσωπικό νοητικό χάρτη. Όσο η ανάγνωση των πόλεων γίνεται με βάση το **χρόνο** και όχι τον τόπο, τότε αναπαράγονται συνεχώς νέοι αστικοί κενοί τόποι, που διακόπτουν τις συνέχειες των πόλεων.

“Η καινούρια πόλη είναι η πόλη **a la carte**”³⁴ και το αστικό περιβάλλον αποτελείται από τρία επικαλυπτόμενα δίκτυα “το δίκτυο του νοικοκυριού, το δίκτυο της παραγωγής και το δίκτυο της κατανάλωσης.”³⁵ Όλα βρίσκονται σε αντιπαράθεση, καθώς τηρούν ανεξάρτητους κανόνες χωρικής οργάνωσης. Έτσι, θα μπορούσε κανείς να πει πως η πόλη ανακαλύπτεται μέσω στιγμιότυπων για τη μετακίνηση από το ένα δίκτυο στο άλλο, καθώς είναι αθόρυβα τοποθετημένα το ένα δίπλα στο άλλο. Ο περιπατητής εξαφανίζεται, καθώς δεν υπάρχει η προσωπική βίωση του χώρου, η νοητική, η υλική και η δραστική παρέμβαση σε αυτόν. Η βόλτα μέσα στην πόλη δεν υπάρχει, η φαντασία, η περιέργεια για ανακάλυψη καινούργιων τόπων δεν είναι πλέον επιθυμητή, αντίθετα θεωρείται ως “χάσιμο” χρόνου εφόσον δεν υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος σκοπός, καθώς η κατανάλωση βλεμμάτων μετατρέπεται σε κατανάλωση εμπορευμάτων, αντικειμένων, δραστηριοτήτων. Οι διαφορετικοί χώροι που δεν είναι σε συμφωνία με τους πρότυπους χώρους της κοινωνίας είναι περιέργοι και “παράξενοι” τόποι. Ο αστικός κενός χώρος θεωρείται από

τον περιπατητή της πόλης ως τόπος κενού νοήματος, ως χώρος που δεν μπορεί να αντιδράσει, να επιθυμήσει, να μιμηθεί και να φανταστεί.

Επομένως, η **αναίρεση των ορίων** σε μια πόλη την καθιστά άπειρη και δυσνόητη ως προς τον προσανατολισμό μέσα σε αυτήν. Τα πλήθη χάνουν το πραγματικό νόημα του τόπου, καθώς δεν συμμετέχουν σε αυτόν και δεν αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Χάνουν τις πραγματικές διαστάσεις του, αφού αδυνατούν να αντιληφθούν σε ποιον τόπο και σε ποιον χρόνο βρίσκονται. Η δράση του πλήθους, συμβάλλει δηλαδή, στην παραγωγή “αστικών κενών τόπων”.

Στη συνέχεια, θα αναλυθούν οι αντιληπτικοί μηχανισμοί βάση των οποίων αποσαφηνίζονται τα εξωτερικά και εσωτερικά όρια ενός τόπου. Έτσι, προσδιορίζονται ποιοι αποτελούν τους αντιληπτούς κενούς τόπους και ποιοι τους μη-αντιληπτούς. Αποσαφηνίζοντας τα όρια, ο περιπατητής έχει τη δυνατότητα να οικειοποιηθεί και να βιώσει τον τόπο γύρω του.

32. Gibson, William. (2003). *Pattern Recognition*. New York: G. P. Putnam's & Sons, 68.
33. Levy, Diane Wolfe. (1978). *City Signs: Towards a Definition of Urban Literature*. In *Modern Fiction Studies Vol.*. 24, No. 1 (Spring), 73.
34. Fishman, Robert. (1990). *America's New City: Megalopolis Unbound*. In *Wilson Quarterly* 14, No. 1 (winter), 38.
35. Ghent Urban Studies Team. (1999). *The Urban Condition: Space, Community, and Self in the Contemporary Metropolis*. 010 Publishers, 46.

B 1.2 Οικειοποίηση | αντιληπτικοί μηχανισμοί

Κατά τον Sennett³⁶, η πιο βίαιη μορφή κοινωνικής απομόνωσης είναι αυτή “που παράγεται από το γεγονός ότι έχει γίνει ορατός ο ένας στον άλλον.” Η κατάργηση του τοίχου, του επιπέδου ή οποιουδήποτε στοιχείου, καθιστά αδύνατη την **οικειοποίηση** του χώρου. Η λογική ανοικτού γραφείου κατά την καπιταλιστική κοινωνία ελαττώνει την κοινωνικότητα αυξάνοντας την ορατότητα, με τη σιωπή να είναι η μόνη μορφή προστασίας. Οι άνθρωποι αναζητούν σε οικείο έδαφος ότι στερούνται από το νεκρωμένο δημόσιο χώρο. Η κατάκτηση, η οικειοποίηση του τόπου, προϋποθέτει νοητική, δραστική και υλική παρέμβαση.

Αντίληψη του τόπου σημαίνει κατανόηση των ορίων και της διαχωριστικής γραμμής τους. Τα όρια τεμαχίζουν το χώρο και παράλληλα παράγουν σχέσεις. Όταν γίνονται ορατά και προσπελάσιμα, όπως για παράδειγμα τα περάσματα και τα κατώφλια, τότε παράγουν τοπίο. Ο χώρος, όπως έχει προαναφερθεί, είναι μια αφηρημένη έννοια και εμπεριέχει τόπους. Αντίστοιχα, ο τόπος εμπεριέχει την έννοια του τοπίου. *“Η συνολική αντίληψη, η πραγματική, συναισθηματική και ιδεολογική εικόνα ενός τόπου”*³⁷ είναι αυτό που αποκαλούμε τοπίο. Τοπίο είναι δηλαδή, *“το αποτέλεσμα της συνολικής, και γιατί όχι συλλογικής αντίληψης που αυτός ο τόπος προσφέρει στους κατοίκους, τους επισκέπτες, τους χρήστες, τους εραστές του.”*³⁸ Μπορεί να θεωρηθεί σαν *“προϊόν της ανθρώπινης εργασίας το οποίο κατά συνέπεια εμπεριέχει τα όνειρα, τις επιθυμίες και όλες τις αυθαιρεσίες των ανθρώπων και των κοινωνικών συστημάτων που το δημιουργούν.”*³⁹ Αποτυπώνονται *“οι εγγραφές του χρόνου πάνω στον χώρο.”*⁴⁰

Επομένως, **η πραγματική βίωση και κατανάλωση του τόπου σημαίνει και παραγωγή τοπίου**. Αυτά ποικίλουν ανά χωρικές και χρονικές στιγμές και διαμορφώνονται από την υλικότητα, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του τόπου και από την επιβολή του ανθρώπου πάνω σε αυτά. Κατά τη μετακίνηση του περιπατητή, παράγονται συνεχώς μεταβαλλόμενα τοπία, ανάλογα με τα αλληλεπικαλυπτόμενα δίκτυα που βιώνει. Για παράδειγμα, θα μπορούσαν να υπάρχουν τα ακουστικά, τα γευστικά και τα οσφραντικά τοπία ή ακόμα,

ανάλογα τον τόπο, τα αστικά και τα κτίρια τοπία.

Για την οικειοποίηση, εκτός από τη νοητική αντίληψη του τόπου απαραίτητη προϋπόθεση αποτελούν η **δραστική** και η υλική παρέμβαση σε αυτόν. Δραστική παρέμβαση σημαίνει βίωση διαφορετικών συναισθημάτων, διαφορετικών κάθε φορά εμπειριών, νοημάτων και αξιών. Σημαίνει κίνηση, στάση, αναμονή, παιχνίδι, παρατήρηση και όποια άλλη δραστηριότητα του ανθρώπινου σώματος. Τα αποτελέσματα των παραπάνω επιφέρουν την υλική παρέμβαση του τόπου. Τα σημάδια, τα αποτυπώματα, δηλαδή, τα προσωπικά στίγματα του κάθε ατόμου στο χώρο είναι η ένδειξη της ανθρώπινης παρουσίας σε αυτόν.

Η ουσία όμως της οικειοποίησης βρίσκεται στην αρχή της, σε εκείνο το σημείο όπου κατανοείται και γίνεται ο τόπος αντιληπτός. Η **κατανόηση** του τόπου “*προϋποθέτει την αντίληψή του, την μετρική και την τοπολογική.*”⁴¹ **Τοπολογική** αντίληψη ονομάζεται η αντίληψη του περιπατητή που βρίσκεται έξω από έναν συγκεκριμένο χώρο και προσπαθεί να κατανοήσει από τί περιβάλλεται, τί βρίσκεται γύρω, ανάμεσα ή δίπλα του. Μέσω της τοπολογικής αντίληψης προσπαθεί να καταλάβει τη θέση του συγκεκριμένου χώρου στον αστικό ιστό της πόλης. Ως **μετρική**, χαρακτηρίζεται η αντίληψη του περιπατητή όταν αυτός βρίσκεται στο εσωτερικό του χώρου παρατηρώντας αποστάσεις και κατευθύνσεις. Είναι η αντίληψη που τον βοηθάει να κατανοήσει το μέγεθος και την κλίμακα του χώρου στον οποίο έχει εισέρθει. “*Οι ενεργοί κατοικήσιμοι χώροι και δρόμοι είναι πιο ασφαλείς και ενδιαφέροντες, δημιουργώντας μια αίσθηση κοινότητας.*”⁴²

Ο Alan Penn⁴³ υποστηρίζει πως το νοητικό περιβάλλον παράγει συνδεσιμότητες και πως ο κινούμενος πεζός κατευθύνεται από τη μέγιστη οπτική πληροφορία που

36. Sennett, Richard. (1999). *Η Τυραννία της Οικειότητας*. (Μετάφρ. Γιώργος Μερτίκας).

Αθήνα: Νεφέλη, 30. Τίτλος πρωτότυπου κειμένου *The Fall of the Public Man* (1976), 30.

37. Στεφάνου, Ιωσήφ. (2005). *Περί τόπου και τοπίου*. Περιοδικό Αρχιτέκτονες. Ιανουάριος/Φεβρουάριος, τεύχος 49, 61.

38. Ibid.

39. Χάρη, Χαρίκλεια. (2005). *Το τοπίο ως τόπος παραγωγής και τρόπος θέασης*. Περιοδικό Αρχιτέκτονες. Ιανουάριος/Φεβρουάριος, τεύχος 49, 67-69.

40. Δουκέλλης, Ν. Παναγιώτης. (2005). *Αναζητώντας το τοπίο*. Στο Δουκέλλης, Ν. Παναγιώτης (επιμέλεια) *Το Ελληνικό Τοπίο: Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης τόπου*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, 13-31.

41. Zimring, C., Dalton, R. (2003). *Linking objective measures of space to cognition and action*. In *Environment and Behavior*, vol.35, No.1, January 2003, 7.

42. Hillier, B. (2001). *Space is the machine: A configurational theory of architecture*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

43. Penn, Alan. (2003). *Space syntax and spatial cognition: Or why the axial line?*. In *Environment & Behavior*, vol.35, No.1, January 2003, 30-65.

συναντά μπροστά του. Εισάγει την έννοια του μη-μετρικού αξονομετρικού χάρτη, όπου συμβολίζει τον τοπολογικό χώρο και προβλέπει την περιήγηση μέσα σε αυτόν. Η αντίληψη του χώρου, ο προσανατολισμός και η περιήγηση μέσα σε αυτόν είναι θέμα στρατηγικής και εξαρτάται από τις σχέσεις μεταξύ “τοπικής” και “παγκόσμιας” οπτικής πληροφορίας. Συγκεκριμένα, ο Penn υποστηρίζει πως ο πεζός για να περιηγηθεί μέσα στο χώρο πρέπει να μεγιστοποιήσει την “παγκόσμια” οπτική πληροφορία (του ευρύτερου περιβάλλοντος) και να ελαχιστοποιήσει την “τοπική” (του μεμονωμένου άμεσου περιβάλλοντος). Όταν ο περιπατητής μεγιστοποιεί τα οπτικά του πεδία, τότε οι αξονικές γραμμές αντιπροσωπεύουν το σύνολο των πιθανών διαδρομών μέσα στο περιβάλλον.

40 Η Barbara Tversky⁴⁴ εισάγει το νοητικό χώρο της περιήγησης, όπου μέσω της νοητικής δομής ο περιπατητής φτιάχνει το χώρο μέσα στον οποίο κινείται. *“Κατευθύνσεις και άξονες δεν παρουσιάζονται αναλογικά ή μετρικά σε ακριβή μέτρα και μοίρες αλλά κατηγορηματικά. Η σχηματοποίηση των στοιχείων και των διαδρομών είναι οι αναφορικές εικόνες που ενσωματώνουν τα διάσπαρτα στο ολόκληρο.”*⁴⁵ Αντίθετα από τον **νοητικό χάρτη** του Penn, η Tversky αναφέρει τον όρο **“νοητικό κολάζ”** (cognitive collage). Υποστηρίζει πως είναι *“οι νοητικές αναπαραστάσεις από περιβάλλοντα μεγάλης κλίμακας, που ενοποιούνται από διαφορετικές εικόνες ή διαφορετικές λεπτομέρειες (...) κατασκευασμένες από στοιχεία παρόμοια σε αναφορικές εικόνες και προοπτικές.”* Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί, ότι είναι μια διαδικασία ενοποίησης διάσπαρτων εικόνων, προκειμένου ο περιπατητής να αντιληφθεί το περιβάλλον στο οποίο βρίσκεται καθώς επεξεργάζεται και δημιουργεί ένα ενιαίο κολάζ διαφορετικών εικόνων.

Από τις παραπάνω έρευνες, που έγιναν από τους Penn και Tversky, αντλούνται δυο βασικά στοιχεία. Πρώτον, ότι μέσα από τις αξονικές γραμμές και από το νοητικό κολάζ επιτυγχάνονται **ενοποιητικοί και συνδυετικοί μηχανισμοί**. Έτσι, ο περιπατητής μπορεί να συνδέσει τμήματα, περιοχές, περιφέρειες ή οποιαδήποτε άλλα διάσπαρτα και ασύνδετα κομμάτια στον αστικό ιστό της πόλης. Το δεύτερο βασικό στοιχείο είναι πως, μέσω των νοητικών μηχανισμών, ο περιπατητής **μπορεί να προσδιορίσει τα όρια** ή τα στοιχεία που τον περιβάλλουν. Μπορεί δηλαδή,

να προσδιορίσει τι βρίσκεται γύρω του, ποιοι είναι οι εσωτερικοί και ποιοι οι εξωτερικοί τοίχοι που τον περικλείουν.

Ο εξωτερικός χώρος ορίζει την αρχιτεκτονική και τα όριά της, τα σύνορα. Οι τοίχοι γίνονται τα εξωτερικά δωμάτια της πόλης, καθώς το δωμάτιο είναι αυτό που ο άνθρωπος κατανοεί (στην κλίμακά του) και οικειοποιείται. Επομένως, αυτό που έχει σημασία είναι η προσεγγιστική απεικόνιση του χώρου, το πώς αρθρώνεται και το πώς οργανώνεται. Το να μπορεί κανείς να καταγράψει την πόλη “αυτούσια”, ή όπως εμφανίζεται στον πραγματικό χάρτη με τις πραγματικές διαστάσεις και αποστάσεις των στοιχείων που αποτελούν το χώρο, δεν έχει τόση σημασία. Περισσότερη σημασία έχει η καταγραφή του νοητικού χάρτη ή του νοητικού κολάζ (cognitive map, cognitive collage), στα οποία αποτυπώνονται προσεγγιστικά οι σχέσεις των στοιχείων που αποτελούν τον χώρο. Κάθε στοιχείο παρουσιάζει διαφορετική μυρωδιά, διαφορετικό ήχο, διαφορετική υφή μέσω της οργάνωση των υλικότητων του. Ο περιπατητής μαθαίνει να διαβάζει, να διαχωρίζει την πόλη και να κινείται σε αυτήν μέσα από την οργάνωση των πλήρων και κενών στοιχείων της. **Ο νους οργανώνει το χώρο και έτσι ξεκαθαρίζονται οι έννοιες του αποπροσανατολισμού, της ασυνέχειας και της ομοιογένειας.** Οι αντιληπτικοί μηχανισμοί προσδιορίζουν τόσο τα εσωτερικά όσο και τα εξωτερικά όρια του χώρου.

41

Ο αρμονικός διάλογος μεταξύ αντιτιθέμενων και αντιπαραβαλλόμενων στοιχείων, όπως τα κενά-πλήρη ή τα φυσικά-τεχνητά, κάνει το χώρο αντιληπτό. Αντίθετα, η επικράτηση του ενός στοιχείου εις βάρος του συμπληρωματικού του καθιστά τα στοιχεία μεμονωμένα δημιουργώντας μονότονους, μη-αντιληπτούς τόπους. Δηλαδή, όταν τοποθετούνται μάζες άτακτες μέσα στο χώρο, χωρίς να αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον τους τότε ο τόπος γίνεται “βαρετός”, χωρίς ενδιαφέρον, χωρίς σύγκρουση. Άρα θα μπορούσε να ειπωθεί, πως μέσα από την **αντιπαράθεση και τη σύγκρουση των στοιχείων** ενεργοποιούνται οι αντιληπτικές ικανότητες του περιπατητή, που θα αναλυθούν παρακάτω.

44. Tversky, Barbara. (2003). *Structures of mental spaces: How people think about spaces*. In *Environment & Behavior*, vol.35, No.1, January 2003, 66-80.

45. Ibid, 72.

B 1.3 Αντιληπτοί κενοί τόποι

Κινούμενος ο περιπατητής στην αστική δομή αντιλαμβάνεται τους χώρους είτε από τα φυσικά είτε από τα τεχνητά τους όρια. **Αντιληπτά αστικά κενά** είναι αυτά που είναι διακριτά, αναγνωρίσιμα από το πλήθος και χαρακτηρίζονται ως ενεργοί κενοί τόποι της αστικής δομής. Είναι συλλογικοί τόποι, που χρησιμοποιούνται ή είναι ικανοί για χρήση, με το σχήμα-μορφή, το χαρακτήρα και το ρόλο τους να μεταβάλλονται σε συνάρτηση με τα πλήθη και το χρόνο. Διατηρώντας την υπόστασή τους, δηλαδή, είτε το σχήμα, είτε το χαρακτήρα, είτε το ρόλο τους, μπορούν να διακριθούν πέντε κατηγορίες από αυτά τα αστικά κενά, από τη μικρότερη στη μεγαλύτερη κλίμακα:

1. Μεταβατικοί τόποι

Στην πρώτη κατηγορία αντιληπτών κενών τόπων τοποθετούνται τα προσβάσιμα περάσματα από το δημόσιο στον ιδιωτικό χώρο. Τέτοιοι χώροι είναι για παράδειγμα τα κατώφλια, καθώς τα πλήθη μεταβιβάζονται μέσα από αυτά σε χώρους διαφορετικών χαρακτήρων. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι μεταβατικοί ή ακόμα οι χώροι αναμονής, όπως αυτοί των σιδηροδρομικών σταθμών, των σταθμών λεωφορείων, των λιμανιών, χώροι έξω από μουσεία, από βιβλιοθήκες και πολιτιστικά κέντρα. Έχουν ορισμένη γεωμετρία αλλά διακρίνονται πάντα από μια ρευστότητα, που τους κάνει ζωντανούς, συναρπαστικούς, “κενούς”. Είναι μεταβατικοί χώροι, κατανοητοί, ικανοί να προσδιοριστούν σε κλίμακα, ενώ ταυτόχρονα βρίσκονται ανάμεσα στην κατάσταση της **εναλλαγής** και της **μεταμφίεσης**. Τα πλήθη είναι αυτά που αντιπαραβάλλουν και συγκροτούν τα αντιτιθέμενα όριά τους, καθώς τους ζωντανεύουν και τους μετατρέπουν σε αντιληπτούς τόπους.

2. Χρησιμοποιημένοι περισσευούμενοι τόποι

Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα ημιδημόσια και συνήθως μικρού μεγέθους κενά που είναι φραγμένα και περικυκλωμένα (πχ. οι ακάλυπτοι). Είναι κενοί τόποι που βρίσκονται ανάμεσα σε αναγνωρισμένα πλήρη και κάποιος έχει επέμβει σε αυτούς με “έξυπνο” τρόπο, με κάποιο είδος δράσης, κίνησης ή φιλοξενίας.

Όταν οι τόποι αυτοί εκπέμπουν το δικό τους ήχο, τη δική τους μυρωδιά τότε συνεργάζονται με τα αντιτιθέμενα όρια και γίνονται αντιληπτοί. Έτσι, οι περιπατητές μπορούν **να διαβούν και να σταθούν** μέσα σε αυτούς τους περικυκλωμένους και απομονωμένους χώρους. Για παράδειγμα, το Paley Park⁴⁶, στη New York το 1967, ήταν ένας χώρος στο κέντρο της πόλης που περιβαλλόταν από ψηλούς τοίχους. Το γκρίζο σκηνικό (6 μέτρα καταρράκτης) που τοποθετήθηκε στο πίσω μέρος αυτού του ακάλυπτου, αναπαρήγαγε τον δικό του ήχο κάνοντας αντιληπτό τον κενό χώρο.

3. Δίκτυα δρόμων και πλατειών

Την τρίτη κατηγορία αποτελούν τα δίκτυα των δρόμων και των πλατειών. Πριν την εμφάνιση του μοντερνισμού, τα δίκτυα αυτά αποτελούσαν τα κυρίαρχα πεδία πάνω στα οποία δρούσε η δημόσια ζωή της πόλης. Ήταν χώροι-τόποι δραστηριοτήτων και διάδρομοι κινήσεων, ενώ παράλληλα αποτελούσαν τη δομή της πόλης, καθώς λειτουργούσαν ως συνδετικοί κρίκοι για συστήματα ιεραρχίας και οργάνωσης. Στη σύγχρονη πόλη έχουν αντικατασταθεί από τη μικτή χρήση εμπορικών καταστημάτων, χάνοντας έτσι τον ουσιαστικό ρόλο τους. Τα παντελώς ομοιόμορφα εμπορικά κέντρα έχουν αλλοιώσει το “πρόσωπο” της πόλης καθώς τρέπουν τη δράση προς τα μέσα και όχι προς τα έξω. Παρ’ όλα αυτά, τα περιγραφόμενα δίκτυα ανήκουν στην κατηγορία των νοητικά αντιληπτών κενών τόπων αφού **η κίνηση της πόλης** (με διαφορετικό τρόπο) εντοπίζεται πάνω σε αυτά.

4. Πάρκα, κήποι

Η τέταρτη κατηγορία είναι αυτή των μεγάλων αστικών κενών που έρχονται σε αντίθεση με τις αρχιτεκτονικές αστικές μορφές. Τα πάρκα και οι κήποι λειτουργούν σαν κόμβοι διατήρησης της φύσης μέσα στον ιστό της πόλης. Οι κενοί τόποι αυτής της κατηγορίας γίνονται νοητά αντιληπτοί λόγω της αντίθεσής τους από τον αστικό ιστό της πόλης. Από τις μαλακές στις σκληρές επιφάνειες, από την ηρεμία στη βουή, από την απόλυτη ανεξαρτησία στις απόλυτες πολυπλοκότητες των σύγχρονων πόλεων. Είναι ανεξάρτητοι τόποι που διαμορφώνονται στο εσωτερικό τους. Η **διαφοροποίηση και η απόστασή** τους από την αστική δομή της πόλης είναι αυτό που τα ξεχωρίζει και τα κάνει αντιληπτά ως κενά.

5. Γραμμικοί ενεργοί τόποι

Η τελευταία κατηγορία αντιληπτών κενών τόπων είναι οι γραμμικοί ανοικτοί χώροι όπως ποτάμια, υγράτοποι, τείχη παλαιών πόλεων κλπ.

46. <http://www.nyc-architecture.com/MID/MID141.html> (ανάκτηση 09/09/2010)

Είναι οι τόποι που αποκαλεί ο Kevin Lynch ως “edges”, δηλαδή, “τα γραμμικά στοιχεία που δεν είναι μονοπάτια, αλλά συνήθως είναι **όρια** ανάμεσα σε δύο διαφορετικές περιοχές.”⁴⁷ Είναι τόποι που γίνονται αντιληπτοί λόγω της γραμμικότητά τους, καθώς έρχονται σε αντίθεση με τον καθιερωμένο τρόπο δόμησης της πόλης. Μέσω αυτών, αναδύεται η παρουσία του φυσικού στοιχείου και δηλώνεται η διακοπή της αστικής δόμησης. Τέτοιοι χώροι, λοιπόν, είναι οι τάφροι των παλιών πόλεων που διαχωρίζουν την παλιά από τη νέα πόλη, αλλά και τα ποτάμια, μικρής κλίμακας, τοποθετημένα στα όρια διαφορετικών περιοχών ή ακόμα και μεγαλύτερης κλίμακας, τα οποία διασχίζουν όλη την πόλη (π.χ. Σηκουάνας στην Γαλλία).

Επομένως, οι κενοί τόποι δηλώνουν την παρουσία τους και γίνονται αντιληπτοί όταν αλληλεπιδρούν με τον περιβάλλοντα χώρο, όταν δηλαδή, έρχονται σε αντίθεση ή αντιπαράθεση μαζί του και άρα όταν συνεργάζονται. Αυτό δεν συμβαίνει, όμως, όταν τοποθετούνται αθόρυβα δίπλα στα αναγνωρισμένα πλήρη. **Η αντίληψή τους, είναι θέμα χειρισμού, είτε από τον άνθρωπο που τους βιώνει, είτε από τον αρχιτέκτονα που τους παράγει.** Η αντιληπτοί κενοί τόποι, όμως, παρόλο που δεν είναι ποτέ στατικοί, μπορούν να μετατραπούν σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή σε μη-αντιληπτούς τόπους.

B 1.4 Μη-αντιληπτοί κενοί τόποι

Ως **μη-αντιληπτοί** κενοί τόποι θεωρούνται, τα α-δόμενα τόπια που δεν έχουν ενσωματωθεί στον αστικό ιστό και δεν συμβάλλουν στην ιεραρχία και στην οργάνωσή του. Είναι τόποι, ά-χρηστοι, α-μετάβλητοι και α-κατοίκητοι. Πρόκειται για τοπία που δεν “ανήκουν” πουθενά, ξεχασμένα, απομονωμένα και εγκαταλελειμμένα, “τρύπες” στον αστικό ιστό. Χαρακτηρίζονται ως ανενεργά εφόσον έχουν -κατά το χρόνο- εκτοπιστεί από το οικολογικό σύστημα της πόλης, καθώς παραμένουν μη-αντιληπτά από τα πλήθη των πόλεων. Είναι τα αβέβαια εδάφη όπου ο περιπατητής αισθάνεται αμήχανα όταν τα διαβεί και όταν τα προσεγγίζει, καθώς είναι αδύνατον να αντιληφθεί τον περίγυρο του και τα όρια του. Οι μη-αντιληπτοί κενοί τόποι **είναι οι αστικοί κενοί τόποι**, καθώς τα όρια τους δεν είναι αντιληπτά από τον περιπατητή.

Οι αστικοί κενοί τόποι μπορούν να χωριστούν σε τρεις γενικές κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία είναι αυτή των εγκαταλελειμμένων χώρων, είτε με λειτουργικά κενά, είτε με φαινομενολογικά κενά. Λειτουργικά είναι αυτά τα κενά που έχουν προκύψει από την εκτόπιση μιας χρήσης, γεγονός που παρατηρήθηκε κυρίως κατά την δεκαετία του '90. Η ολοένα και αυξανόμενη ακτίνα της πόλης και το διασκορπισμένο πλήθος είχε αναπτύξει διαφορετικές ανάγκες με αποτέλεσμα να εγκαταλειφθούν παλιές βιομηχανικές περιοχές, σιδηροδρομικοί σταθμοί, αεροδρόμια κ.ά. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκουν και οι τάφροι σε παλιές ιστορικές πόλεις. Φαινομενολογικά, από την άλλη μεριά, είναι εκείνα τα κενά που έχουν προκύψει λόγω φυσικών καταστροφών, πολέμων ή από τρομοκρατικές ενέργειες και εντοπίζονται σε μεμονωμένα σημεία μέσα στον ιστό της πόλης.

Αυτό φαίνεται, για παράδειγμα, μέσα από τα εξής δύο διαφορετικά γεγονότα που προκάλεσαν το ίδιο αποτέλεσμα στον ιστό της πόλης. Αφενός, λοιπόν, έχει κανείς να παρατηρήσει την έκρηξη του ηφαιστείου Llaïma 2008 που κατέστρεψε ολόκληρη την πόλη Chaitén (στο νότιο τμήμα της Χιλής), αφήνοντας τεράστιες εκτάσεις γης νεκρωμένες και καταστραμμένες. Αφετέρου, η τρομοκρατική επίθεση στους Δίδυμους Πύργους στο κέντρο της Νέας Υόρκης το 2001 κατέστρεψε τον ιστό σε μια σημαντική θέση εκτοπίζοντάς τον από το μηχανισμό της πόλης.

Η δεύτερη κατηγορία είναι αυτή των περισευούμενων εδαφών. Περισεύματα και

απομεινάρια εντοπίζονται παράλληλα τοποθετημένα σε μεγάλες λεωφόρους, ανάμεσα σε συνοικίες, καθώς και σε τμήματα πόλεων που προκύπτουν από τις ζώνες εμπορικών χρήσεων. Η εμφάνισή τους οφείλεται στη ραγδαία αυξανόμενη ποσότητα και χρήση του αυτοκινήτου και συνδέεται με την έλλειψη της ανθρώπινης δραστηριότητας σε αυτούς.

Ο τεμαχισμός της πόλης λόγω της “ζωνοποίησης” (zoning), καθώς και η ιδιωτικοποίηση του δημοσίου χώρου μετατοπίζουν τους χώρους εστίασης σε συγκεκριμένα σημεία αφήνοντας περισσεύματα στην επιφάνεια του εδάφους. Λόγω αυτών των αιτιών προκύπτει και η τελευταία κατηγορία των μη-προσβάσιμων, “κρυφών” τόπων. Οι τόποι αυτοί έχουν σβηστεί όχι μόνο από τον νοητικό χάρτη της πόλης αλλά και από τον πραγματικό, καθώς δεν υπάρχουν καν σαν ένδειξη. Είναι οι τόποι κάτω από τις μεγάλες λεωφόρους, τις γέφυρες και τους διαδρόμους κινήσεων καθώς και οι ταρατσες των κτιρίων και οι υπόγειες διαβάσεις.

Ανακεφαλαίωση

Στο πρώτο μέρος αυτού του κεφαλαίου αναλύεται, χωρικά, η έννοια του κενού ως τόπος. Στη συνέχεια, εισάγεται ο όρος “αστικός κενός τόπος”, βάσει του οποίου προσδιορίζονται τα ασχεδίαστα τμήματα της πόλης τα οποία ερμηνεύονται ως μη-παραγωγικοί τόποι έξω από τη λειτουργική δομή της. Ταυτόχρονα, διευκρινίζεται η σημασία τους ως ανενεργά ενδιάμεσα εδάφη που συγκροτούν σε ισορροπία το σύστημα της πόλης και χαρακτηρίζονται ως εν δυνάμει παραγωγικοί τόποι, περιμένοντας την επανένταξή τους. Παράλληλα, λόγω του αχρησιμοποίητου κενού περιεχομένου τους, συνδέονται με τις έννοιες του αποπροσανατολισμού, της ομοιογένειας και της ασυνέχειας. Έτσι, τίθεται ο προβληματισμός σχετικά με τη βιωματική εμπειρία του περιπατητή στην αστική δομή της πόλης. Στο δεύτερο μέρος του κεφαλαίου και με βάση τις παραπάνω έννοιες, προσδιορίζονται οι αντιληπτικοί μηχανισμοί που ενεργοποιούνται κατά την περιήγηση του ανθρώπου στον αστικό ιστό. Βάση αυτών, αποσαφηνίζονται τα εξωτερικά και εσωτερικά όρια ενός τόπου. Έτσι, προσδιορίζονται ποιοι είναι οι αντιληπτοί κενοί τόποι και ποιοι οι μη-αντιληπτοί κατά την κίνηση του περιπατητή. Σαν αποτέλεσμα ορίζονται οι αστικοί κενοί τόποι ως συγκρουσιακά, ενδιάμεσα, ανενεργά εδάφη και παρουσιάζονται οι διαδικασίες παραγωγής τους, με τη δυνατότητα αντίληψής τους να είναι θέμα χειρισμού είτε από τον περιπατητή είτε από τον αρχιτέκτονα.

20

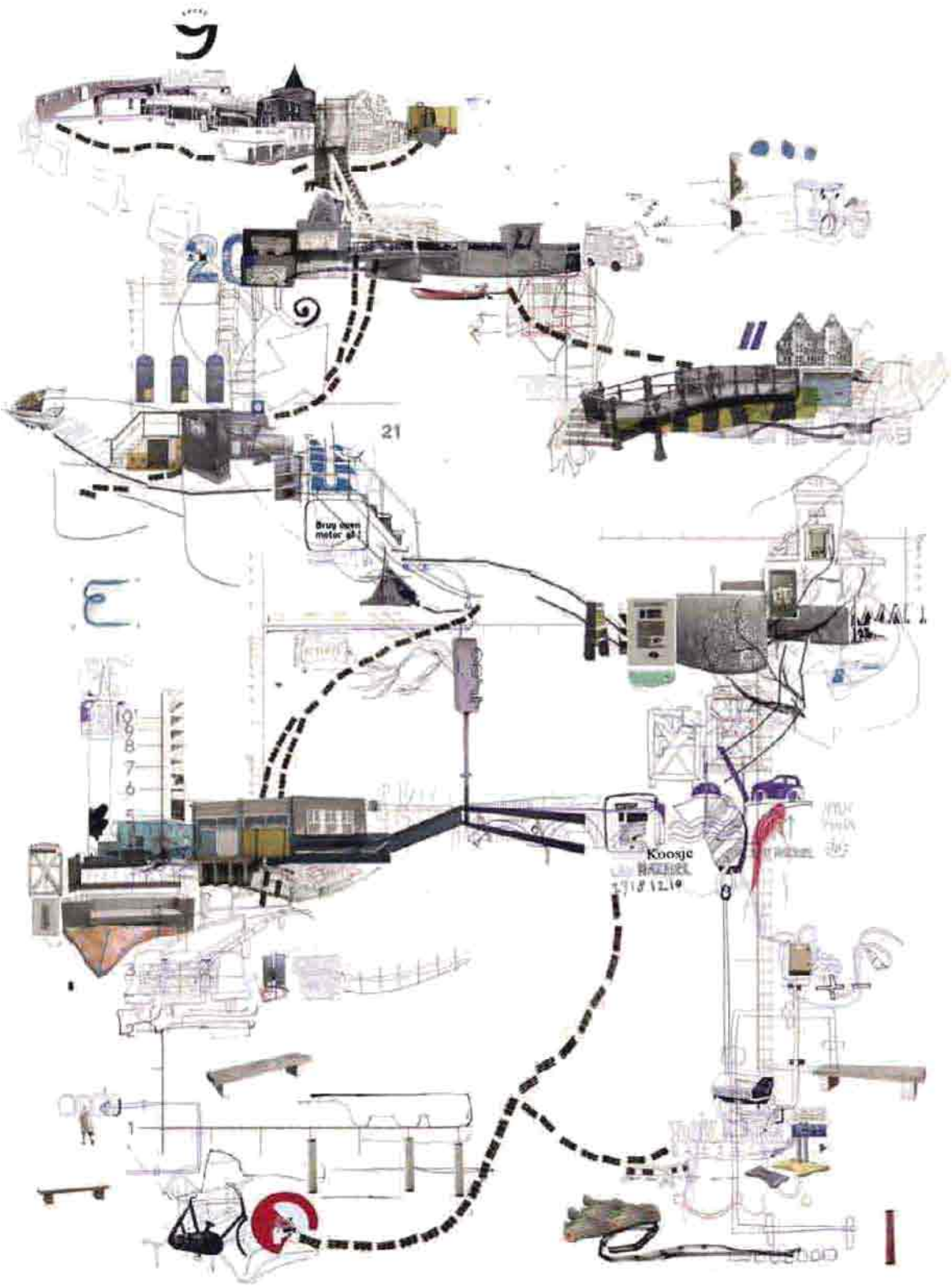
20

21

Brug naar
motor af

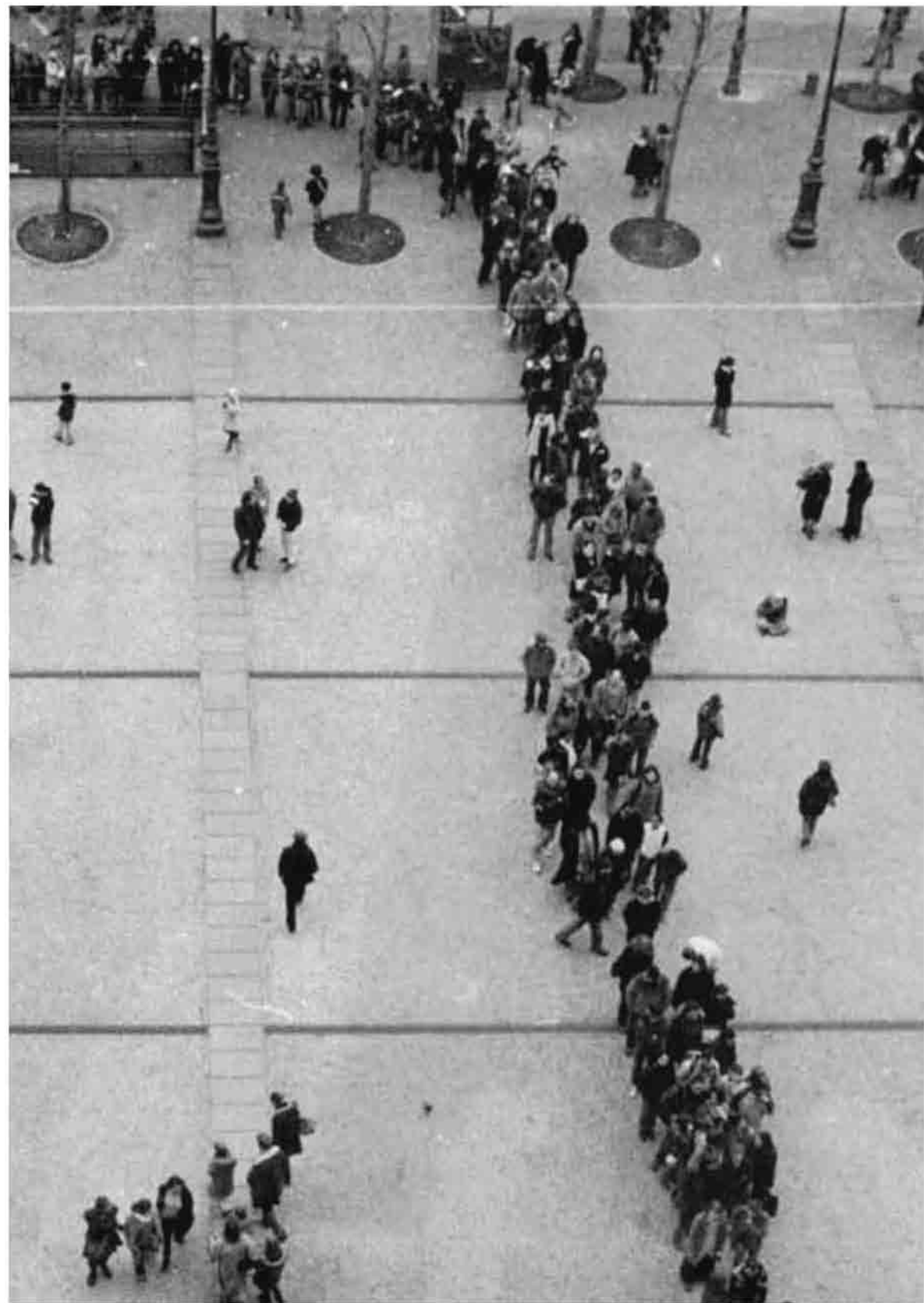
tennis

Koosje
BAZELER
3.7.18 12.19

κεφάλαιο 2

ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΕΝΟΥ-ΤΟΠΟΥ

ΜΕΡΟΣ Α

Χωρική ανά-ΛΥΣΗ

Ως συνέχεια των μηχανισμών ανάγνωσης των αστικών κενών τόπων που παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, το παρών κεφάλαιο επικεντρώνεται τόσο στη χωρική όσο και στην αντιληπτική ανάλυσή τους. Η χωρική ανάλυση είναι αυτή που προσδιορίζει και αποτυπώνει το λεξιλόγιο ανάγνωσής τους, ενώ μέσω της αντιληπτικής ανάλυσης αναφέρονται τα χωρικά στοιχεία που θα μπορούσαν να ενεργοποιήσουν τους αντιληπτικούς μηχανισμούς που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Η χωρική ανάλυση των αστικών κενών τόπων θα γίνει μέσω του προσδιορισμού των γενικών συντακτικών αρχών τους. Κατά τον Δημήτρη Φατούρο⁴⁸ υπάρχουν τέσσερις γενικές συντακτικές αρχές στην αρχιτεκτονική σύνθεση που προσδιορίζουν σχέσεις χώρων με άλλους χώρους, χώρων με υλικά στοιχεία καθώς και σχέσεις υλικών στοιχείων με άλλα υλικά στοιχεία: η διπλή ταυτότητα, το δίπολο συνέχεια-ασυνέχεια, η μεταβολή και η μετακίνηση. Η πρώτη γενική αρχή είναι αυτή που αφορά τη διπλή ταυτότητα όπου το κάθε στοιχείο μέσα στο χώρο αποτελεί μέρος ενός συνόλου. Η δεύτερη γενική αρχή αφορά τις συνέχειες και τις ασυνέχειες του χώρου, βάσει των οποίων καθορίζεται η γεωμετρία του. Συγκεκριμένα οι συνέχειες και οι ασυνέχειες μπορούν να αφορούν τη σχέση του χώρου με τα υλικά στοιχεία καθώς και τις οπτικές σχέσεις μεταξύ χώρων. Η τρίτη γενική αρχή αφορά τη μεταβολή ως προς τη συνέχεια και την ασυνέχεια του χώρου. Συγκεκριμένα οι μεταβολές αφορούν προσθήκες, αφαιρέσεις και υποδιαίρεσεις που συντελούν στην αλλαγή μορφολογίας χωρικών στοιχείων. Η τελευταία γενική αρχή πραγματεύεται τη μετακίνηση του ανθρώπου μέσα στο χώρο. Η μετακίνηση αυτή, επηρεάζεται από την οπτική αντίληψη των προσβάσεων και των ανοιγμάτων του χώρου, καθώς και από τη διάταξη και οργάνωση των όγκων που τον περιβάλλουν.

Στα πλαίσια αυτής της ερευνητικής εργασίας, ο συντακτικός προσδιορισμός των αστικών κενών τόπων θα πραγματοποιηθεί μέσω τριών κατηγοριών. Αρχικά, στην κατηγορία της **μετακίνησης** θα ενσωματωθεί η γενική αρχή του Φατούρου που αφορά τη μεταβολή του αρχικού χώρου ή του σχήματος. Η κατηγορία αυτή θα ερμηνευτεί μέσω των δυνατών κινήσεων των πεζών στον ιστό της πόλης. Έπειτα, οι συνέχειες και οι ασυνέχειες των χώρων θα προσδιοριστούν μέσω των **ορίων** καθώς αυτά κατανέμουν ή συνδέουν περιοχές. Κατά τον Φατούρο⁴⁹, από τον τρόπο κατανομής του χώρου προκύπτουν τα συστήματα αναφοράς των χωρικών στοιχείων (από τις κατηγορίες συντεταγμένων, πχ. οριζόντια κατακόρυφα, αριστερά, δεξιά) και τα συστήματα αναφοράς των ορίων (οριακά και ενδιάμεσα όρια). Ως οριακό όριο χαρακτηρίζεται το αποτέλεσμα της διακοπής της συνέχειας του χώρου, ενώ ως ενδιάμεσο το αποτέλεσμα της συνέχειας του χώρου. Τέλος, η διπλή ταυτότητα του Φατούρου θα προσδιοριστεί μέσω της **θέσης** των αστικών κενών τόπων στον ιστό της πόλης. Οι ανενεργοί τόποι που θα αναλυθούν είναι πεδία δυνατοτήτων, είναι χώροι χωρίς διαμορφώσεις, κενοί με την έννοια της αναμονής. Είναι ταυτόχρονα συνδεδεμένοι με το χρόνο, βάσει του οποίου διαμορφώνεται η οργάνωση του χώρου,

48. Φατούρος, Δημήτρης. (1995). *Ένα συντακτικό της αρχιτεκτονικής σύνθεσης*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 54-79.

49. Ibid, 84-89.

μέσω τον όγκων και των υλικών στοιχείων.

Οι αστικοί κενοί τόποι που έχουν προκύψει με τον χρόνο, λόγω της μη δυνατότητας αντίληψής τους από τον άνθρωπο, μπορούν να χωριστούν σε δυο βασικές κατηγορίες, στους **γραμμικούς** και στους **διάσπαρτους** χώρους. Οι γραμμικοί χώροι δεν χαρακτηρίζονται έτσι μόνο λόγω της μορφολογίας τους αλλά και λόγω της συνέχειας και της ροής τους μέσα στον ιστό της πόλης, με μια αρχή και ένα τέλος. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτών των τόπων είναι τα άνυδρα, μολυσμένα ή παραμελημένα ποτάμια και ρέμματα, οι εγκαταλελειμμένοι σιδηρόδρομοι, οι ξεχασμένοι χώροι κάτω από γέφυρες, δρόμους και λεωφόρους, τα κατακερματισμένα, παλιά τείχη ιστορικών πόλεων, καθώς και οι αδιαμόρφωτες ακτογραμμές.

Οι διάσπαρτοι χώροι αποτελούν μεμονωμένες και αυτόνομες μονάδες μέσα στον ιστό της πόλης, συνήθως μικρότερης κλίμακας και χωρίς επαναλαμβανόμενη ροή όπως τα γραμμικά στοιχεία που έχουν προαναφερθεί. Παραδείγματα τέτοιων χώρων είναι οι ακάλυπτοι που προκύπτουν σε μια πόλη, οι ταράτσες των κτιρίων, οι πράσινες μη-ενεργές περιοχές στον ιστό της πόλης, τα περισσευούμενα εδάφη που έχουν προκύψει από σχεδιασμό, οι εγκαταλελειμμένες πλατείες ή πάρκα, τα εγκαταλελειμμένα βιομηχανικά κτίρια και στρατόπεδα και γενικά τα εγκαταλελειμμένα εδάφη από προηγούμενη χρήση.

A 2.1 Συντακτικός προσδιορισμός γραμμικών χώρων

A.2.1.1. Δυνατότητα κίνησης του περιπατητή

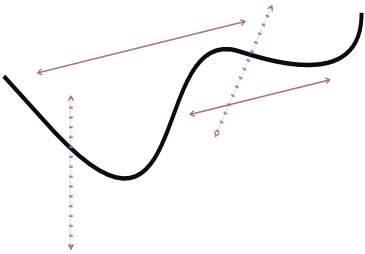
Η μετακίνηση του περιπατητή από ένα σημείο σε ένα άλλο σημαίνει κίνηση από κάπου προς κάπου αλλού, δημιουργώντας συστήματα μετακινήσεων και σχέσεις χώρων. Η μετά-κίνηση από-προς βασίζεται σε οπτικά ερεθίσματα. Ο περιπατητής ακολουθεί μια δεδομένη διαδρομή, αντιλαμβανόμενος την οργάνωση των όγκων, των όψεων και των χωρικών σημείων.

Στην **τυπολογία_Γ-1** η διαγραμματική απεικόνιση των μετακινήσεων γίνεται παράλληλα κυρίως του γραμμικού χώρου, όπου μπορεί να υπάρξουν και κάθετα περάσματα (διακοπτόμενη γραμμή) για τη μετακίνηση του περιπατητή από το χώρο α στον χώρο β. Οι μετακινήσεις αυτές μπορεί να είναι πάνω από ή παράλληλα σε ποτάμια, ρέματα ή σιδηρόδρομους.

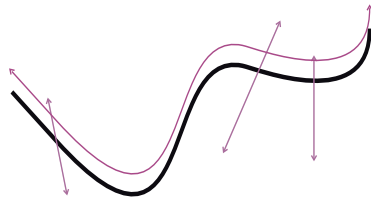
Στην **τυπολογία_Γ-2** οι μετακινήσεις του περιπατητή μπορούν να γίνουν κάθετα στον άξονα του γραμμικού χώρου ή πάνω στο γραμμικό χώρο, μεταβαίνοντας από το χώρο α στο χώρο β ή κινούμενος παράλληλα στους α, β. Τέτοιες μετακινήσεις γίνονται σε ξεχασμένους χώρους κάτω από γέφυρες, λεωφόρους, δρόμους ή σε εγκαταλελειμμένους σιδηρόδρομους.

Στην **τυπολογία_Γ-3** η κίνηση γίνεται μόνο παράλληλα με το γραμμικό χώρο, λόγω κάποιου φραγμού ή εμποδίου. Παραδείγματα τέτοιων γραμμικών χώρων είναι παλιά ιστορικά τείχη πόλεων, τάφροι, έντονες πλαγιές και ακτογραμμές. Στην τυπολογία_Γ-3 η κίνηση γίνεται μόνο παράλληλα με το γραμμικό χώρο, λόγω κάποιου φραγμού ή εμποδίου. Παραδείγματα τέτοιων γραμμικών χώρων είναι παλιά ιστορικά τείχη πόλεων, τάφροι, έντονες πλαγιές και ακτογραμμές.

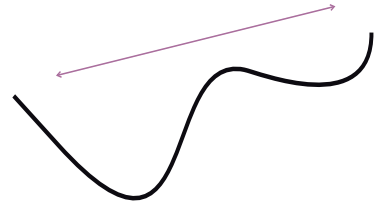
Με το πέρασμα του χρόνου μπορεί να προκύψει η μεταβολή του γραμμικού σχήματος (αφαίρεση, προσθήκη ή υποδιαίρεση) από μια συνεχόμενη ροή σε μια ασυνέχεια, δηλαδή σε έναν διακοπτόμενο γραμμικό χώρο. Έτσι στην ενδεικτική **τυπολογία_Γ_μεταβολή**, ο περιπατητής κινείται ανάμεσα στις διακοπτόμενες ασυνέχειες του γραμμικού χώρου, χάνοντας την έννοια του

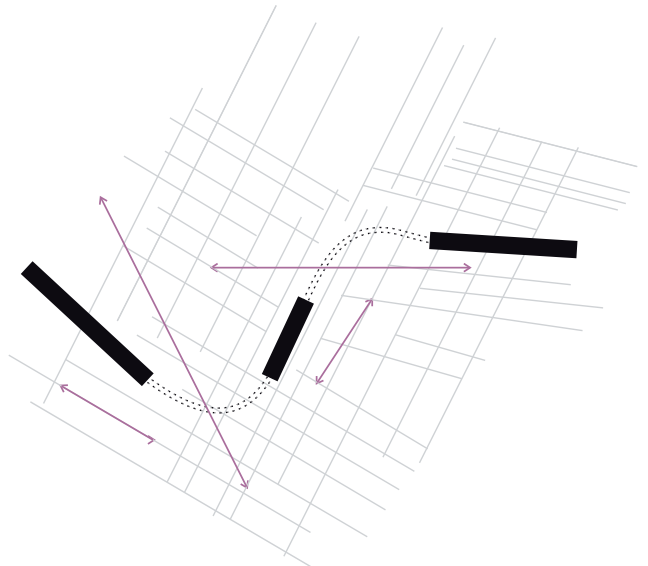
τυπολογία_Γ-1

τυπολογία_Γ-2

τυπολογία_Γ-3

τυπολογία_Γ_μεταβολή

συνόλου στον ιστό της πόλης. Η κίνησή του μπορεί να πραγματοποιηθεί σύμφωνα με τις τυπολογίες_1,2 ή 3 ή με κάποιον συνδυασμό τους. Ουσιαστικά, η **τυπολογία_Γ_μεταβολή** δεν είναι διαφορετική από τις προηγούμενες, απλώς προκύπτει λόγω μεταβολής του σχήματος.

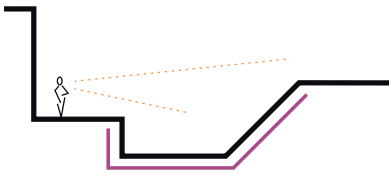
A.2.1.2 Όρια

Τα όρια είναι αυτά που οργανώνουν, αναδεικνύουν και προσφέρουν ρυθμό στον ιστό της πόλης. Μπορούν να βοηθήσουν στην κατανόηση του τόπου και στην ομαλή μετάβαση του περιπατητή από τον έναν χώρο προς τον άλλον. Αυτό που απομονώνει, που νεκρώνει και που χαρακτηρίζει τους τόπους αφιλόξενους είναι η απώθηση ή ο βαθμός προσβασιμότητας σε αυτούς. Αποτέλεσμα επομένως της συνέχειας και της α-συνέχειας ενός χώρου είναι τα όριά του, είτε αυτά προκύπτουν από υλικά κατασκευής, από φυσικά στοιχεία, από οπτικά, ψυχολογικά ή ακόμα και κοινωνικά. Τα όρια δεν περικλείουν απλώς το χώρο αλλά τον περιγράφουν και τον προσδιορίζουν, με σαφή (άμεσα αντιληπτό όριο) ή ασαφή τρόπο (έμμεσο μη-αντιληπτό όριο). Επιτρέπουν συνέχειες ή ασυνέχειες χώρων ή περιοχών, με αποτέλεσμα τη σύνδεση και ενοποίηση ή την αποκοπή και την απομόνωση, αντίστοιχα. Όλες οι κλίμακες των χώρων είναι ανάλογες, είτε αυτό αφορά μια κατοικία με πατώματα, τοίχους και δάπεδα είτε αφορά την κλίμακα της πόλης με πάτωμα την επιφάνεια του εδάφους, τοίχο τις όψεις των κτιρίων και δάπεδα τις ενδιάμεσες κατασκευές.

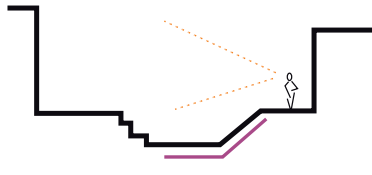
Τα **οριακά όρια** είναι το αποτέλεσμα της συνέχειας του υλικού και της διακοπής του χώρου. Είναι ο κλειστός χώρος με το ίδιο υλικό. Για παράδειγμα ένας τοίχος ή ένα πάτωμα είναι τα οριακά όρια ενός περικλειστού χώρου, όταν φτάνουν από την μια άκρη του έως την άλλη. Αντίθετα, τα **ενδιάμεσα όρια** εντοπίζονται μέσα σε έναν ανοικτό χώρο και είναι ελεύθερα μέσα σε αυτόν, επιτυγχάνοντας έτσι τη συνέχισή του.

Στην **τυπολογία_Γ-1** οι τομές 1α, 1β και 1γ δείχνουν ότι ο γραμμικός χώρος είναι ένας φραγμός, μια εγκοπή και ένα εμπόδιο στην κίνηση του ανθρώπινου σώματος από την περιοχή α στη β. Η περιοχή α είναι ο αστικός ιστός της πόλης ενώ η β είναι είτε η αστική δομή είτε το φυσικό περιβάλλον. Έτσι, ο γραμμικός χώρος σε αυτήν την τυπολογία είναι είτε το οριζόντιο οριακό όριο, που δεν επιτρέπει τη μετάβαση από το χώρο α στο β

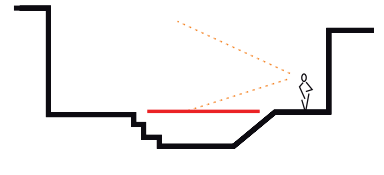
τυπολογία_Γ-1

τομή 1α

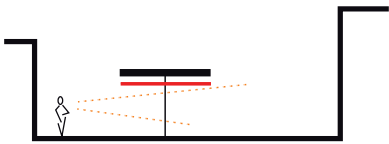

τομή 1β

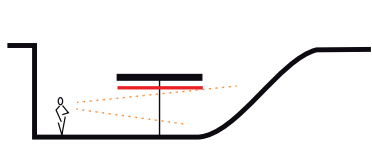

τομή 1γ

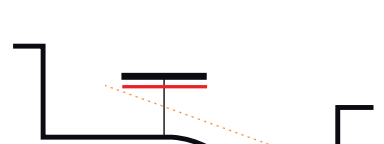
τυπολογία_Γ-2

τομή 2α

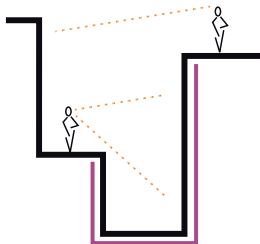

τομή 2β

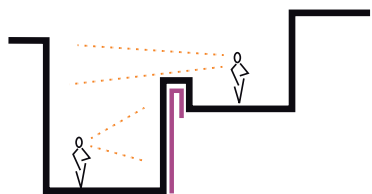

τομή 2γ

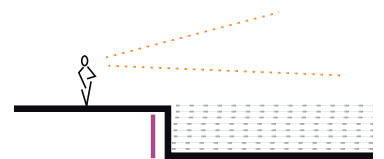
τυπολογία_Γ-3

τομή 3α

τομή 3β

τομή 3γ

οριακό όριο ————
ενδιάμεσο όριο ————

(τομές 1α, 1β), είτε το οριζόντιο ενδιάμεσο όριο, εφόσον υπάρχει πέρασμα που ενώνει τους δυο χώρους (τομή Β2).

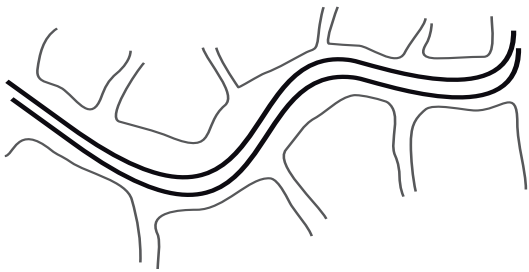
Στην **τυπολογία_Γ-2** οι τομές 2α, 2β και 2γ δείχνουν πως ο γραμμικός χώρος χαρακτηρίζεται από οριζόντια ενδιάμεσα όρια. Η επικοινωνία των δυο χώρων (α, β) είναι εφικτή με αποτέλεσμα να υπάρχει η συνέχεια και η άμεση οπτική αντίληψή τους.

Στην **τυπολογία_Γ-3** ο περιπατητής κινείται ανάμεσα σε δυο καταστάσεις, στο κενό και στο πλήρες, στο παλιό και στο καινούριο, στο δομημένο και στο αδόμητο. Υπάρχει μερική οπτική αντίληψη των διαφορετικών χώρων (α, β), αλλά όχι επικοινωνία. Η μόνη εφικτή κίνηση είναι παράλληλη με το γραμμικό χώρο με αποτέλεσμα την ασυνέχεια των δυο χώρων και τη συνέχεια του υλικού. Έτσι ο γραμμικός χώρος και στις τρεις τομές (τομή 3α, 3β, 3γ) αποτελεί κατακόρυφο οριακό όριο.

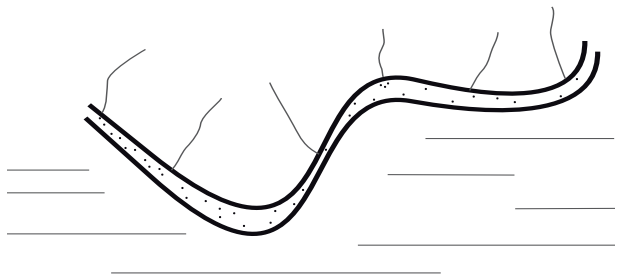
Στην **τυπολογία_Γ-μεταβολή**, όπως έχει προαναφερθεί, ο γραμμικός χώρος διακόπτεται, οπότε ανάλογα με το χαρακτήρα του χώρου και κατά συνέπεια τον τύπο κίνησης του περιπατητή προσδιορίζονται τα αντίστοιχα όρια.

A.2.1.3. Θέση στον ιστό

Ο κάθε χώρος είναι μέρος ενός συνόλου. Παράλληλα μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα σύνολο με επιμέρους στοιχεία. Για παράδειγμα, μια αίθουσα είναι ένα σύνολο και τα επιμέρους στοιχεία, είναι ό,τι περιέχεται στο εσωτερικό της. Ταυτόχρονα, όμως, η αίθουσα θεωρείται ως επιμέρους στοιχείο ως προς αυτό που την περιβάλλει (πχ. κτίριο). Γενικά, κάθε χώρος σε οποιαδήποτε κλίμακα είναι μέρος ενός μεγαλύτερου χωρικού συνόλου, έχοντας μια *“διπλή ταυτότητα ανάλογα με το σύστημα αναφοράς του.”*⁵⁰ Σημασία λοιπόν έχει το γεγονός ότι κάθε χώρος δεν λειτουργεί ποτέ μόνος του αλλά πάντα σε σχέση με κάποιον άλλον. Λειτουργεί ως εσωτερική ή εξωτερική περιοχή κάποιου συστήματος. Επομένως και οι γραμμικοί τόποι έχουν διαφορετική σημασία όταν εντοπίζονται σε μια εσωτερική περιοχή του αστικού ιστού (σχήμα 1) και διαφορετική σημασία όταν εντοπίζονται σε μια εξωτερική περιοχή της αστικής δομής (σχήμα 2). Κάθε περίπτωση παράγει διαφορετικές σχέσεις και έχει διαφορετικές μεταβλητές.

σχήμα 1

σχήμα 2

Επομένως, οι τυπολογίες των γραμμικών χώρων μπορούν να εντοπιστούν είτε σε μια **εσωτερική** περιοχή της αστικής δομής είτε σε μια **εξωτερική**. Έτσι, για την πρώτη περίπτωση, οι γραμμικοί τόποι αποτελούν “χάσματα” μεταξύ περιοχών, διαμερισμάτων, συνοικιών ακόμα και περιφερειών. Κινούμενος ο περιπατητής δεν μπορεί να αντιληφθεί τη συνέχεια και τη ροή μεταξύ αυτών των περιοχών. Παρατηρεί κατακερματισμένες εικόνες δίχως τη δυνατότητα νοητικής αντίληψης του συνόλου. Αντίστοιχα, στη δεύτερη περίπτωση οι γραμμικοί τόποι αποτελούν “φράχτες” στα άκρα των πόλεων, με αποτέλεσμα να χάνεται η ομαλή σύνδεση της αστικής δομής με το φυσικό περιβάλλον.

A 2.2 Συντακτικός προσδιορισμός διάσπαρτων χώρων

Η συντακτική ανάλυση αυτών των χώρων θα γίνει μέσω των παραδοχών που έχουν περιγραφεί στην αρχή του κεφαλαίου. Η μόνη διαφορά είναι ότι η μεταβολή του σχήματος δεν θα αποτελεί υποκατηγορία της κίνησης των περιπατητών αλλά θα εντοπιστεί μέσω του προσδιορισμού των ορίων.

A.2.2.1. Δυνατότητα κίνησης του περιπατητή

Δύο είναι οι βασικές τυπολογίες διάσπαρτων χώρων που προκύπτουν βάσει των κινήσεων του περιπατητή. Στην **τυπολογία_Δ-1**, οι μετακινήσεις του περιπατητή μπορεί να είναι δίπλα, γύρω και μέσα σε αυτούς, για τη μετάβασή του σε κάποιο άλλο μέρος. Οι χώροι αυτοί είναι προσβάσιμοι για το ανθρώπινο σώμα με τη δυνατότητα μετακίνησης από τη μία περιοχή στην άλλη. Αποτελούν τη συνέχιση του χώρου, χωρίς να υφίσταται η νοητική συνέχειά του και η δυνατότητα αντίληψής τους. Είναι δηλαδή, τμήματα που χρησιμοποιούνται ως περάσματα.

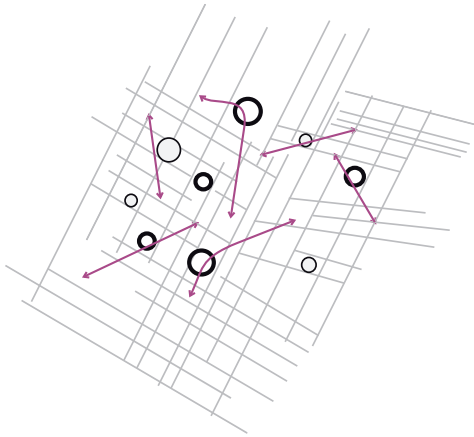
68

Στην **τυπολογία_Δ-2**, ο περιπατητής μπορεί να κινηθεί δίπλα ή γύρω από τους χώρους αυτούς αλλά δεν μπορεί να διασχίσει το εσωτερικό τους. Είναι χώροι περιφραγμένοι, μη-προσβάσιμοι λόγω φυσικής ανομοιομορφίας ή κάποιας ανθρώπινης παρέμβασης ή ακόμα από το αποτέλεσμα κάποιας καταστροφής.

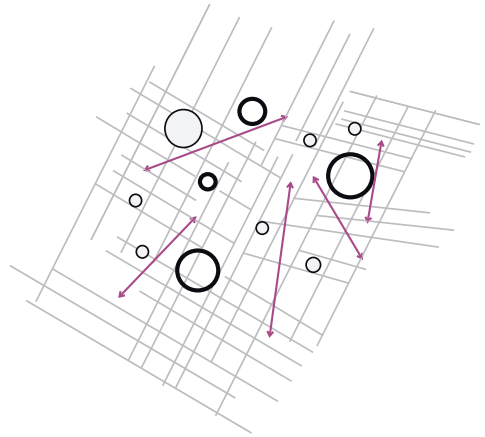
A.2.2.2 Όρια

Ο περιπατητής κινείται από-προς κάπου συνήθως με κριτήριο την όραση. Ακολουθεί, όπως έχει προαναφερθεί, μια δεδομένη διαδρομή, από την οργάνωση των όγκων, των σημείων και άρα την οριοθέτηση των χώρων.

Για την **τυπολογία_Δ-1**, μια ενδεικτική τομή (τομή1α, β) δείχνει πώς τα όρια που περικλείουν αυτούς τους χώρους, είναι ενδιάμεσα όρια που επιτρέπουν τη συνέχιση του χώρου και το πέρασμα από το σημείο α στο β. Μπορεί να είναι είτε φυσικά στοιχεία, όπως τα δέντρα ή η έξαρση του εδάφους, είτε υλικά κατασκευάσματα, όπως επιφάνειες διάτρητες, διαφανείς ή οτιδήποτε άλλο επιτρέπει την οπτική αντίληψη και το πέρασμα από αυτούς τους χώρους. Ενδεικτικά παραδείγματα τέτοιων χώρων είναι τα

τυπολογία_Δ-1

τυπολογία_Δ-2

πάρκα, οι πλατείες ή οι πράσινες περιοχές, απομονωμένες και εκτοπισμένες από τον αστικό ιστό. Είναι ανενεργά κομμάτια της αστικής δομής, καθώς ο μόνος λόγος ύπαρξής τους είναι η διευκόλυνση περάσματος από τον έναν χώρο στον άλλον.

Για την **τυπολογία Δ-2**, οι ενδεικτικές τομές (τομή2α, τομή2β και τομή2γ) δείχνουν πώς οι τόποι αυτοί περικλείονται είτε από οπτικά αντιληπτά όρια, είτε από οπτικά μη-αντιληπτά όρια, είτε από μια έξαρση του εδάφους. Έτσι, αποτρέπεται η συνέχεια του χώρου καθιστώντας τους μη-προσβάσιμους και τελικά αποκομμένους από τον αστικό ιστό. Επομένως, τα οριακά όρια αυτών των τύπων αποτρέπουν τη μετάβαση από τον χώρο α στο β. Οι τομές 2α, 2β, θα μπορούσαν να οπτικοποιούν τη γενική αρχή του Φατούρου σχετικά με τη μεταβολή του σχήματος. Στην τομή 2α έχει προστεθεί ένα οριακό αντιληπτό όριο που μεταβάλλει τη δομή του χώρου καθώς αποτρέπεται η είσοδος σε αυτόν, ενώ στην τομή 2β, έχει αφαιρεθεί υλικό, μεταβάλλοντας την δομή και το σχήμα του χώρου.

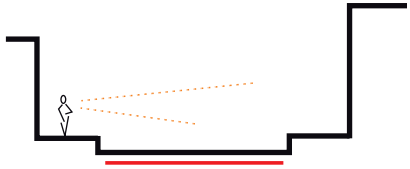
70

Γενικά, η μεταβολή του σχήματος των διάσπαρτων χώρων δεν εντοπίζεται μόνο στα οριακά όρια αλλά θα μπορούσε να εντοπιστεί και στα ενδιάμεσα όρια που αποτρέπουν ή επιτρέπουν αντίστοιχα τη μετάβαση σε αυτούς τους χώρους. Ενδεικτικά παραδείγματα μη προσβάσιμων χώρων μπορεί να είναι οι εγκαταλελειμμένες περιοχές ή κτίρια, οι στρατιωτικές βάσεις ή γενικά οι κενοί χώροι που έχουν εκκενωθεί από προηγούμενη χρήση. Ακόμα, μπορεί να είναι οι ακάλυπτοι ανάμεσα σε κτίρια ή ακόμα και οι γκρίζες ταράτσες των σύγχρονων κτιρίων. Οι ασυνέχειες και τα εμπόδια πρόσβασης προκύπτουν τόσο από χωρικές ποιότητες όσο και από ψυχολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες όπως η σχέση του τύπου με το χρόνο καθώς και στοιχεία νοοτροπίας και καθημερινότητας των κατοίκων μιας πόλης.

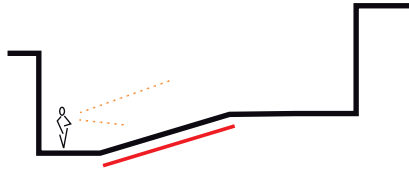
A.2.2.3. Θέση στον ιστό

Οι διάσπαρτοι χώροι είναι τμήματα “ανενεργών εδαφών”, άτακτα μέσα στο χώρο. Τα “ανενεργά” αυτά τμήματα δεν αποτελούν μεμονωμένες οντότητες αλλά επηρεάζουν και επηρεάζονται από τον περιβάλλοντα χώρο. Γενικά, όπως έχει προαναφερθεί, ο κάθε χώρος τοποθετείται σε ένα σύστημα που αλληλεπιδρά με αυτό. Τα συστήματα αυτά μπορεί να είναι μια πόλη σε σχέση με μια άλλη πόλη, μια περιφέρεια σε σχέση με μια γειτονιά, μια

τυπολογία_Δ-1

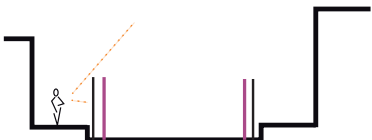

τομή 1α

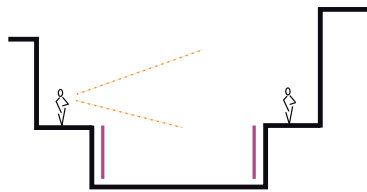

τομή 1β

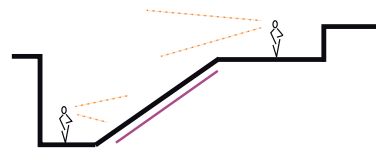
τυπολογία_Δ-2

τομή 2α

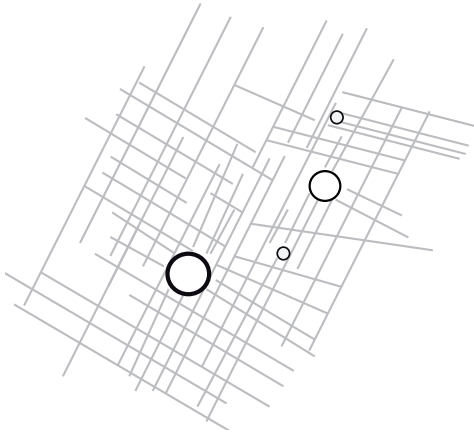
τομή 2β

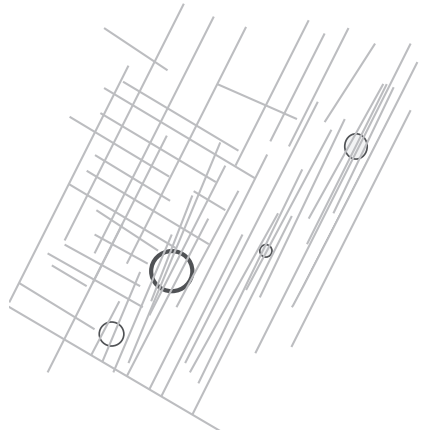
τομή 2γ

οριακό όριο —————
ενδιάμεσο όριο —————

γειτονιά σε σχέση με μια κατοικία ή άλλοι συνδυασμοί. Συγκεκριμένα θα μπορούσε να ειπωθεί πως, τα “ανενεργά” διάσπαρτα εδάφη λειτουργούν είτε **εσωτερικά** είτε **εξωτερικά της αστικής δομής**. Όταν τοποθετούνται ανάμεσα σε αστικές δομές, χαρακτηρίζονται ως “τρύπες”, ως κενά εδάφη που κατακερματίζουν τη νοητική συνέχεια της πόλης (σχήμα 3), ενώ όταν τοποθετούνται εξωτερικά της τότε παραλείπονται από αυτήν και μπερδεύονται με τη συνέχεια του φυσικού περιβάλλοντος (σχήμα 4).

σχήμα 3

σχήμα 4

ΜΕΡΟΣ Β
αντιληπτική ανά-ΛΥΣΗ

B 2.1 Αντίληψη και οργάνωση του χώρου

Η αντίληψη του χώρου **ανακαλύπτεται με διαφορετικό τρόπο από τον αρχιτέκτονα** και από αυτόν που **τον ζει και τον χρησιμοποιεί**. Ο αρχιτέκτονας μπορεί να είναι ακόμα και η φύση, παράγοντας σχέσεις χώρων (μέσω ορίων) ενώ ο κάτοικος μεταβάλλει τον “παραγόμενο” χώρο ανάλογα με τη χρήση και τις επιθυμίες του. Κατά τον Geidion⁵¹, η διαμόρφωση του (αρχιτεκτονικού) χώρου προσδιορίζεται σε τρεις περιόδους. Η πρώτη είναι αυτή όπου ο χώρος καθορίζεται από την παρουσία των όγκων (πυραμίδες, αρχαιοελληνικοί ναοί), η δεύτερη από την επινόηση του εσωτερικού χώρου (Πάνθεον) και τέλος, η τρίτη από την κίνηση του παρατηρητή (χρόνος) όπου ο εσωτερικός και ο εξωτερικός χώρος αλληλεπιδρούν. **Ο χώρος γίνεται αντιληπτός από τις αισθήσεις και οργανώνεται σε έναν νοητικό προσωπικό χάρτη με βάση το χωροχρόνο**. Οι αισθήσεις ερμηνεύονται μέσω των **αντιληπτικών ερεθισμάτων**, καθώς βοηθούν τόσο στην κατανόηση του χώρου, όσο και στην νοητική οργάνωση του περιβάλλοντος. Έτσι, ενεργοποιούνται οι αντιληπτικοί μηχανισμοί και συμπληρώνονται τα κενά του νοητικού χάρτη. Τα αντιληπτικά ερεθίσματα είναι **οπτικά** (γεωμετρία, χρώμα), **ηχητικά** (μουσική, θόρυβος), **οσφρητικά**, **απτικά** και **κιναισθητικά**, που παράγονται δηλαδή κατά τη μετακίνηση από το ένα σημείο στο άλλο. Δεν αρκεί η αντίληψη μεμονωμένων στοιχείων, αλλά ο συνδυασμός τους είναι αυτός που καθιστά το χώρο ενεργό και αντιληπτό στο ανθρώπινο βλέμμα.

Η αλληλεξάρτηση και οι αλληλεπιδράσεις αυτών των στοιχείων παράγουν συστήματα οργάνωσης ή αποδιοργάνωσης του χώρου. Ο βαθμός αισθητηριακής πολυπλοκότητας και οι δυνατότητες επικοινωνίας είναι τα στοιχεία που καθιστούν τα συστήματα είτε παραγωγικά, συντονίζοντας και κάνοντας το χώρο αντιληπτό, είτε ανενεργά, παράγοντας αντίστοιχα “νεκρωμένους” και μη αντιληπτούς χώρους. **Ο χώρος αναλύεται, παίρνει διαστάσεις** και γίνεται φανερός μέσα από τα υλικά στοιχεία του, φυσικά ή τεχνητά. Ο τοίχος, το πάτωμα, το σιδερένιο πλέγμα, το δέντρο, το νερό, μια χαμηλή έξαρση της γης, η υφή, το χρώμα, η διαφάνεια και η αδιαφάνεια είναι όλα τους υλικά στοιχεία που κάνουν ένα χώρο μετρήσιμο στο μηχανισμό της ανθρώπινης αντίληψης. Οι αστικοί κενοί τόποι, όπως έχει προαναφερθεί, είναι πεδία δυνατοτήτων και χώροι δίχως διαμορφώσεις αλλά ταυτόχρονα είναι συνδεδεμένοι με το χρόνο. Η αρχιτεκτονική ανάλυσή τους

51. Λέφας, Παύλος. (2008). *Αρχιτεκτονική και κατοίκηση: από τον Heidegger στον Koolhaas*. Αθήνα: Πλέθρον, σελ. 156

μπορεί να προσδιοριστεί από τη σύνθεση στοιχείων με το πέρασμα του χρόνου, από τη *“σύνθεση της “διαδρομής” του χρόνου με υλικά και χωρικά στοιχεία.”*⁵² Αυτά, αποτελούν σημεία αναφοράς στο χώρο της πόλης, καθώς προσανατολίζουν και οργανώνουν το αντιληπτικό περιβάλλον του περιπατητή. Κατά τον Lynch, ο προσανατολισμός *“προϋποθέτει μια εικόνα του περιβάλλοντος (...) η εικόνα αυτή είναι προϊόν τόσο της άμεσης αντίληψης όσο και των αναμνήσεων παρελθοντικής εμπειρίας και χρησιμεύει στο να ερμηνεύει την εμπειρία και να καθοδηγεί τη δράση (...) μια καλή εικόνα του περιβάλλοντος δίνει στον κάτοχο της μια σημαντική αίσθηση συναισθηματικής ασφάλειας.”*⁵³

B 2.2 Κενοί τόποι | στοιχεία αναφοράς και προσανατολισμού

Ο ήχος, η βουή, ο θόρυβος της πόλης, η υλικότητα καθώς και ο χαρακτηρισμός του τόπου ως τοπίο (μέσω της ανθρώπινης παρέμβασης) είναι αυτά που κάνουν το χώρο μετρήσιμο, δηλαδή οικειοποιησιμο σε κλίμακα. Οι αστικοί κενοί τόποι αποτελούν τη σκηνή πάνω στην οποία θα έπρεπε να δρα ο περιπατητής, ο οποίος αποτελεί τον ηθοποιό της παράστασης. Τα σκηνικά είναι οι όψεις του περιβάλλοντος χώρου, οι θεατές τα βλέμματα των περιπατητών και η παράσταση, αυτή που ωθεί και θα μεταβάλλει τον τόπο σε τοπίο, δηλαδή σε χώρο εικόνων, αναμνήσεων και δραστηριοτήτων. Κατά τον Lefebvre *“ο χώρος, η μουσική, η χορωδία, οι μάσκες ... συγκλίνουν με την ποιητική της γλώσσας και τους ηθοποιούς.”*⁵⁴ Η υλικότητα μέσω του **εξοπλισμού προηγούμενης χρήσης** ή μέσω της **κατάληψης του χώρου** με το χρόνο, είναι σημάδια που σηματοδοτούν και προσανατολίζουν μέσα στο χώρο. Ο πραγματικός χάρτης της πόλης έχει ημερομηνία λήξης, καθώς είναι μια στατική κατάσταση η οποία χαρακτηρίζεται από την έλλειψη μετάλλαξης και δράσης. Ο νοητικός χάρτης έχει διαχρονική αξία και παραμένει μέσα στη μνήμη ως ανεξίτηλο στοιχείο καθώς η μνήμη είναι αυτή που μπορεί να συνδέει, να συρράπτει και να πλέκει τόπους.

77

Επομένως, στοιχεία αναφοράς και προσανατολισμού, είναι ο εξοπλισμός, τα σημάδια προηγούμενων χρήσεων, καθώς τα στίγματα αυτών των τόπων σηματοδοτούν την ύπαρξή τους και **αποτελούν μορφή οργάνωσης του χώρου**. Τα παραπάνω στοιχεία, είναι ιστορικής αξίας καθώς εμπεριέχουν τις στρώσεις του χρόνου. Τα τείχη των παλιών ιστορικών πόλεων, οι ράγες των τρένων, οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις, οι καπνοδόχοι, τα παλιά βυρσοδεψία είναι όλα στοιχεία που δείχνουν την ωρίμανση του τόπου. Η σκουριά του σιδήρου, η ρωγμές πάνω στις πέτρες και γενικά η φθορά των υλικών είναι η φυσική εξέλιξη και η ομαλή αφομοίωσή τους από το περιβάλλον, καθώς είναι χωρικές ενδείξεις μιας δυναμικά εξελισσόμενης πόλης.

Ακόμα, η κατάληψη του χώρου από διαφορετικές ομάδες ανθρώπων κατά διάφορες χρονικές στιγμές θα μπορούσε να αποτελέσει στοιχείο προσανατολισμού στο χώρο της πόλης. Μετατρέπονται, έτσι, οι σχέσεις του χώρου σε σχέσεις του χρόνου,

52. Φατούρος, Δημήτρης. (1995). *Ένα συντακτικό της αρχιτεκτονικής σύνθεσης*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, , σελ. 44

53. Lynch, Kevin. (1960). *The Image of the City*. Cambridge, MA: The MIT Press, 4

54. Lefebvre, Henri. (1905). *The production of space*. Blackwell, 1991, translated by Donald Nicholson-Smith, 222.

εμπεριέχοντας την έννοια του **προσωρινού και αλλάζοντας συνεχώς το χαρακτήρα** και την εικόνα του τόπου. Η κατάληψη αυτή μπορεί να γίνει για διάφορους λόγους, όπως **ψυχαγωγία**, όπου οι χώροι μετατρέπονται σε παιδότοπους, σε γήπεδα ποδοσφαίρου και διαφόρων αθλητικών αγώνων. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω απλών και λιτών εγκαταστάσεων ή απλώς μέσω της δραστηκής παρουσίας του πλήθους. Η κατάληψη μπορεί επίσης να πραγματοποιείται για λόγους **πολιτιστικούς**, όπου οι χώροι μετατρέπονται σε εκθεσιακούς, σε χώρους προβολών, παραστάσεων, σεμιναρίων, κέντρα πληροφοριών (πχ. τα περίπτερα εξυπηρέτησης του πολίτη την περίοδο των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα). Κάτι τέτοιο μπορεί να πραγματοποιηθεί ακόμα και μέσω λυόμενων εγκαταστάσεων, πανέλων, πανιών προβολών ή μέσω των όψεων των κτιρίων, αλλάζοντας και μεταβάλλοντας τον τόπο σε εξελισσόμενο και μετακινούμενο.

Καθημερινά, επίσης, γίνεται κανείς μάρτυρας της κατάληψης ενός χώρου για λόγους **εμπορικούς** (αγορές, λαϊκές, παζάρια) με προσωρινό εξοπλισμό όπως πάγκους, τέντες, καφάσια και φορτηγά. Έτσι, μεταλλάσσεται ο χώρος σε κινητό τόπο, στον οποίο διαρκώς ανανεώνεται το πλήθος που εισέρχεται και εξέρχεται, καθώς η κινητήρια δυναμική του χώρου είναι τόσο η κατανάλωση όσο και η ανταλλαγή βλεμμάτων. Τέλος, οι αστικοί κενοί τόποι μπορούν να καταληφθούν με σκοπό να χρησιμοποιηθούν **ως βοηθητικοί χώροι**, στους οποίους προστίθενται καρέκλες, τραπέζια, γλάστρες ακόμα και σκιοινιά για το άπλωμα των ρούχων ή ως χώροι στάθμευσης.

Θα μπορούσε να ειπωθεί πως τα βλέμματα των περιπατητών έλκονται από τους κενούς τόπους όσο υπάρχουν δραστηριότητες μέσα σε αυτούς. Έτσι, η προσωρινή χρήση συνοδεύεται από τον **προσωρινό προσανατολισμό**. Όσο δηλαδή, προσαρτώνται προσωρινές χρήσεις, παράγεται ο ήχος, η κίνηση, η δράση, η μυρωδιά, το χρώμα, η επανάληψη, η υλική και η δραστηκή παρέμβαση στον χώρο. Τα παραπάνω ζωντανεύουν και γεμίζουν ένα χώρο με νόημα, αλλά το ζήτημα είναι, για πόσο χρόνο και σε ποιούς απευθύνονται; Είναι ένα ερώτημα που δεν μπορεί να απαντηθεί καθώς είναι γοητευτική η απρόβλεπτη κατάληψη ενός χώρου. Από την άλλη όμως, η κατάληψη αυτή θα πρέπει να συμβάλλει στην ομαλή λειτουργία της πόλης χωρίς την αλλοίωση του χαρακτήρα της.

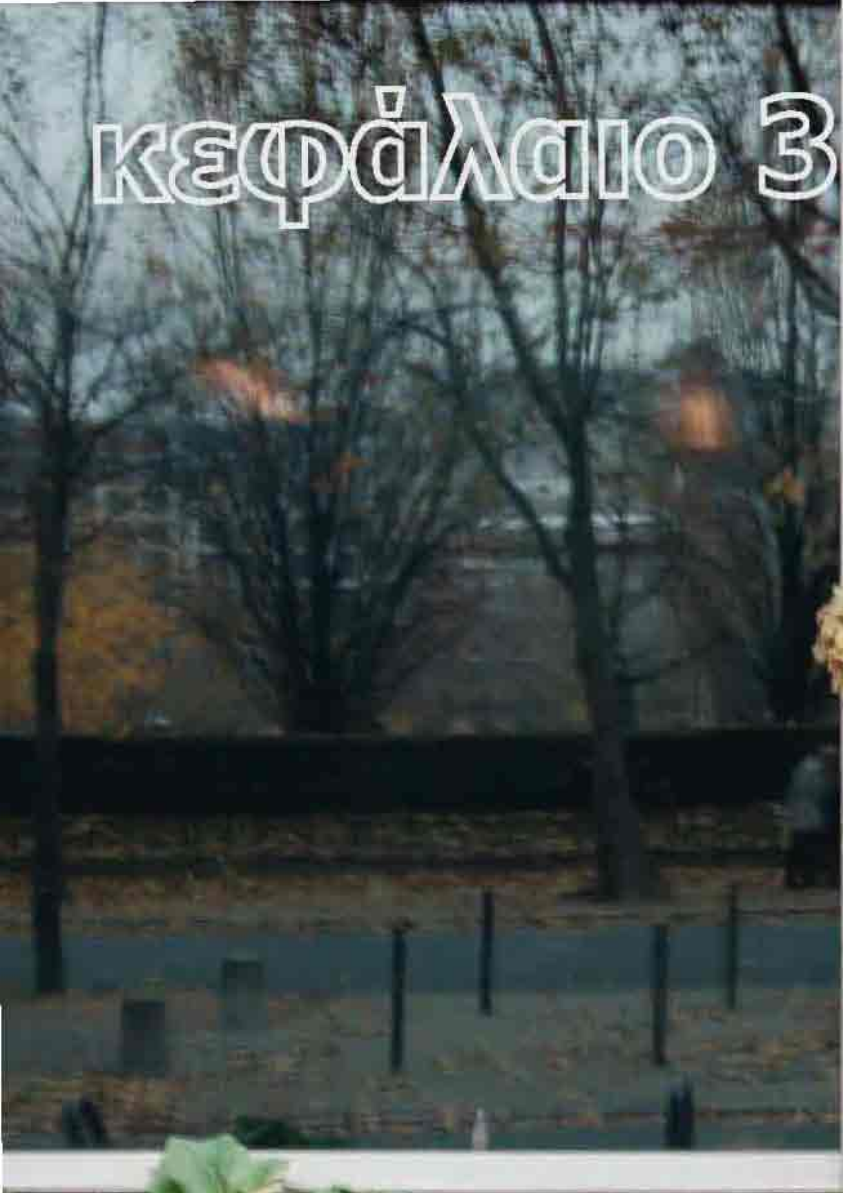
Με βάση τα παραπάνω θα μπορούσε κανείς να πει πως οι αστικοί κενοί τόποι, παρέχουν τη δυνατότητα προσανατολισμού και οργάνωσης του χώρου, τόσο μέσα από υλικά στοιχεία προηγούμενων χρήσεων όσο και από τη δυνατότητα προσωρινής χρήσης από συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων. Το πλήθος είναι αυτό που θα εντοπίσει και θα ανακαλύψει την πόλη. Άνθρωπος και πόλη οφείλουν την ύπαρξή τους ο ένας στον άλλον. Ο διασκορπισμός, η διάχυση και η συρρίκνωση του πλήθους, είναι αυτό που ανακαλύπτει, που εφευρίσκει το νόημα της πόλης. Άλλωστε, “ο δημόσιος άνθρωπος” του R.Sennet γεννιέται μαζί με την πόλη του. Αυτός θα έπρεπε υποδέχεται και φιλοξενεί τις αλλαγές στο χώρο του. Ο flâneur, από την άλλη, είναι το εργαλείο του Walter Benjamin για να ανακαλύψει το μυστήριο της πόλης και τους κώδικές της. Περιπλανιέται άσκοπα από τον ένα χώρο στον άλλον χωρίς κανέναν προγραμματισμό, παρά μόνο για την ικανοποίηση της περιέργειάς του και για να ανακαλύψει καινούριους τόπους. Σε αντίθεση, ο **σημερινός περιπατητής** της πόλης δεν ανακαλύπτει καινούριους τόπους, καθώς είναι απλώς ο **θεατής** των καταστάσεων περνώντας από τον έναν τόπο στον άλλον χωρίς την πραγματική αφομοίωσή του. Επομένως, πρέπει να ερευνηθεί, το πώς αυτοί οι τόποι μπορούν να τραβήξουν το βλέμμα του περιπατητή, ώστε να αναδειχθούν οι δυνατότητες προσανατολισμού που κατέχουν και η δυνατότητα επανένταξής τους στο σύστημα της πόλης.

Ανακεφαλαίωση

Το πρώτο μέρος αυτού του κεφαλαίου ασχολήθηκε με τη χωρική ανάλυση των αστικών κενών τόπων. Συγκεκριμένα, διαχωρίστηκαν σε δυο βασικές κατηγορίες (γραμμικοί, διάσπαρτοι) βάσει των οποίων προσδιορίστηκαν συντακτικά μέσω των γενικών αρχών του Φατούρου. Στο δεύτερο μέρος, αναλύθηκε η δυνατότητα αντίληψης και οργάνωσης του χώρου με βάση τα αισθητηριακά ερεθίσματα που δημιουργούν στον άνθρωπο, μέσω των οποίων ενεργοποιούνται οι αντιληπτικοί μηχανισμοί που αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Έτσι επιτυγχάνεται η αίσθηση του προσανατολισμού, καθώς αποτελεί κυρίαρχο ζήτημα για την περιήγηση του πλήθους στη δομή της πόλης. Στην συνέχεια αναλύθηκαν, τα στοιχεία αναφοράς στο εσωτερικό των κενών τόπων, που μπορούν να προσανατολίσουν τον περιπατητή κατά τη μετακίνησή του στην πόλη. Τέθηκε, έτσι, ο προβληματισμός για το πώς μπορούν να αναδειχθούν αυτές οι δυνατότητες, καθώς ο συγχρόνως περιπατητής δεν αναζητά την ανακάλυψη καινούριων τόπων. Τέθηκε ακόμα το ερώτημα, με ποιόν τρόπο μπορούν να οργανωθούν, ώστε να γίνουν αντιληπτοί και να αντέξουν στο χρόνο.

κεφάλαιο 3

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΕΝΟΥ-ΤΟΠΟΥ

Το κεφάλαιο αυτό επικεντρώνεται στη δυνατότητα αντίληψης των αστικών κενών τόπων βάσει των συμπερασμάτων από το συντακτικό προσδιορισμό των γραμμικών και διάσπαρτων τυπολογιών τους. Μέσω αυτών των προσεγγίσεων προτείνονται δυο βασικά εργαλεία σχεδιασμού, με την εφαρμογή των οποίων θα μπορούσαν να γίνουν αντιληπτοί οι αστικοί κενοί τόποι. Το πρώτο μέρος του κεφαλαίου αφορά τη χωρική προσέγγιση του χώρου όπου αναλύεται η προτεινόμενη “επιφάνεια σύνδεσης”, ενώ το δεύτερο αφορά την αντιληπτική προσέγγιση του χώρου και παρουσιάζει αντίστοιχα την προτεινόμενη “επιφάνεια απορρόφησης”.

Η χωρική και η αντιληπτική ανάγνωση και ανάλυση των προηγούμενων κεφαλαίων είναι αλληλένδετες μεταξύ τους, καθώς η μία προσδιορίζει χωρικές σχέσεις των αστικών κενών τόπων ενώ η άλλη, μέσα από την οπτική των περιπατητών, προσδιορίζει την αντίληψη των χωρικών σχέσεων. Έτσι, και η οργάνωση αυτού του κεφαλαίου, ακολουθεί δυο βασικούς άξονες. Ο πρώτος, αφορά τη χωρική οργάνωση του αστικού κενού τόπου και ο δεύτερος την αντιληπτική του με την οποία προσδιορίζονται οι χωρικές σχέσεις. Οι παραπάνω οργανώσεις του χώρου θα προσδιοριστούν μέσω δύο βασικών αλληλοεξαρτώμενων εργαλείων τα οποία αναλύονται παρακάτω.

85

Με βάση το συντακτικό προσδιορισμό των αστικών κενών τόπων, του προηγούμενου κεφαλαίου, μπορούν να αντληθούν δυο βασικά συμπεράσματα. Ο περιπατητής, τόσο στους γραμμικούς όσο και στους διάσπαρτους τόπους μπορεί, είτε να διαβεί το εσωτερικό περιεχόμενό τους, είτε απλώς να το προσπεράσει και να κινηθεί περιμετρικά των εξωτερικών ορίων τους. Στην πρώτη περίπτωση, οι αστικοί κενοί τόποι λειτουργούν ως μεταβατικοί για τον περιπατητή, ενώ στη δεύτερη, κινείται ανάμεσά τους, χωρίς να τους αντιληφθεί ως χωρικές οντότητες. Έτσι, οι τόποι αυτοί στερούνται τη χωρική οργάνωση ως προς την αντίληψη των ορίων και των περιεχομένων τους. Στην αντιληπτική ανάλυση, έχει ειπωθεί πως οι αστικοί κενοί τόποι αποτελούνται από μια σύνθεση στοιχείων που είναι συνδεδεμένα με το χρόνο. Αποτελούν σημεία αναφοράς καθώς προσανατολίζουν και οργανώνουν το αντιληπτικό περιβάλλον. Επομένως, λόγω της ασάφειας των ορίων και της απροσδιόριστης θέσης αυτών των τόπων, χάνεται η αντίληψη της σύνθεσης των στοιχείων που τους αποτελούν. Χάνεται δηλαδή, η γοητεία του εσωτερικού περιεχομένου τους και παράλληλα οι δυνατότητες προσανατολισμού που αυτά προσδίδουν.

Στα πλαίσια αυτής της ερευνητικής εργασίας, προτείνονται δύο βασικά εργαλεία σχεδιαστικής προσέγγισης με σκοπό, αρχικά την αντίληψη των αστικών κενών τόπων από τον περιπατητή και έπειτα, την απορρόφησή του, για την ανακάλυψη αυτών των τόπων. Τα εργαλεία αυτά αποκαλούνται με τους όρους **“επιφάνεια σύνδεσης”** και **“επιφάνεια απορρόφησης”** αντίστοιχα. Μέσω της πρώτης, οργανώνονται οι σχέσεις του χώρου, με αποτέλεσμα να αποσαφηνίζονται τα όριά του, τόσο τα εξωτερικά όσο και τα εσωτερικά. Έτσι, μέσω της σχεδιαστικής παρέμβασης, ο περιπατητής έχει την ικανότητα να προσανατολιστεί και να κατανοήσει από ποιά στοιχεία περιβάλλεται. Η επιφάνεια αυτή δημιουργεί είτε **νέες συνδέσεις** σε χώρους μη προσβάσιμους είτε επιπλέον συνδέσεις σε χώρους όπου προϋπάρχουν αδύναμες συνδέσεις. Η “επιφάνεια σύνδεσης” διαμορφώνει το έδαφος ενώ η δυνατότητα αντίληψής της εξαρτάται από την “επιφάνεια απορρόφησης”, μέσω της οποίας διεγείρονται οι αισθήσεις των περιπατητών. Έτσι, ο περιπατητής είναι σε θέση να παρατηρεί τις σχέσεις του χώρου, κατανοώντας δηλαδή, τα στοιχεία που τον αποτελούν και τη διάρθρωσή τους. Η “επιφάνεια απορρόφησης” συντονίζει τις σχέσεις της “επιφάνειας σύνδεσης” έτσι ώστε να ικανοποιούνται οι χρηστικές απαιτήσεις και να επαληθεύεται ο σκοπός της σύνθεσης, που είναι το κρίσιμο και καθοριστικό στοιχείο. Δηλαδή, η “επιφάνεια απορρόφησης” είναι αυτή που **προσδιορίζει το περιεχόμενο** και ενεργοποιεί τις ιδιότητες της “επιφάνειας σύνδεσης”. Είναι μια σχεδιαστική επιφάνεια, η οποία μαγνητίζει τις αισθήσεις του περιπατητή και τον προσελκύει για δράση.

Επομένως, με την εφαρμογή των παραπάνω επιφανειών δίνεται η δυνατότητα διαφοροποίησης των σχέσεων έντασης, πύκνωσης και αραιώσης του πλήθους με τμήματα της πόλης. Δεν παράγονται απλώς εικονικά, στατικά και αμετάβλητα τοπία αλλά αντίθετα δυναμικά και εξελισσόμενα, λειτουργώντας ως συστήματα οργάνωσης και ενοποίησης του αστικού ιστού. Ο σχεδιασμός έτσι μπορεί να μετατραπεί από σχεδιασμό μεμονωμένων αντικειμένων σε **σχεδιασμό δυναμικών εξελισσόμενων επιφανειών** με την πρόκληση να αποκαταστήσει και να επαναφέρει τις πραγματικές αξίες στον αστικό χώρο. Το αποτέλεσμα όλων αυτών, είναι ο χώρος να γίνει πραγματικός τόπος και αυτός με τη σειρά του ειλικρινές τοπίο. Τα πλήθη να γίνουν οι περιπατητές των πόλεων. Όταν ο *“χώρος*

γεμίζει με ανθρώπους, με τις δραστηριότητές τους, με συναισθήματα, με οράματα, με προσδοκίες, με όνειρα, όσο είναι γεμάτος με τα αποτελέσματα της δραστηριότητας των ανθρώπων, γεμάτος με αντί-κείμενα που αφήνει ο καθένας στο πέρασμά του, τότε γίνεται τόπος.”⁵⁵

55. Στεφάνου, Ιωσήφ., Στεφάνου, Ιουλία. (2005). *Η φυσιογνωμία της ελληνικής πόλης. Στο Το Ελληνικό Τοπίο: Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης τόπου*, Παναγιώτης Ν. Δουκέλλης (επιμέλεια). σελ. 238.

ΜΕΡΟΣ Α
χωρική ΠΡΟΣ-έγγιση

A 3.1 “Επιφάνεια σύνδεσης”

Η χωρική προσέγγιση του αστικού κενού τόπου έχει ως σκοπό την οργάνωση των σχέσεων του συγκεκριμένου χώρου παράγοντας συνδεσιμότητες με τον περιβάλλοντα χώρο της πόλης. Ο **σκοπός** αυτός, επιτυγχάνεται είτε προσθέτοντας επιπλέον συνδέσεις σε χώρους που προϋπάρχουν είτε δημιουργώντας εκ νέου συνδέσεις σε χώρους μη προσβάσιμους. Το αποτέλεσμα αυτής της οργάνωσης είναι η “επιφάνεια σύνδεσης”. Δηλαδή, η “επιφάνεια σύνδεσης” αποτελεί τις διαρροές του χώρου μέσω των οποίων επιτρέπεται η διάχυση, η αραίωση και η πύκνωση του πλήθους. Αποτελεί τη διαγραμματική απεικόνιση των σχέσεων μέσω του οποίου ορίζονται οι προθέσεις του σχεδιαστή.

“Επιφάνειες σύνδεσης” είναι αυτές που **ενοποιούν** διάσπαρτα τμήματα, ποικίλες μεμονωμένες επιφάνειες και πολλαπλά δίκτυα των πόλεων. Πρέπει να βιώνονται πραγματικά, να διασχίζονται, να περπατιούνται και να οικειοποιούνται. Η σύγχρονη πόλη χρειάζεται συγκεκριμένους μηχανισμούς και διαδικασίες που θα “κολλήσουν” και θα συνδέσουν τα αποκομμένα και παραμελημένα κομμάτια της. Όπως έχει προαναφερθεί, η σύγχρονη πόλη χαρακτηρίζεται ως πόλη των ρών όπου τα συνεχόμενα αυξανόμενα δίκτυα της δεν αλληλεπιδρούν. Αυτά μπορεί να είναι φυσικά (ποτάμια, οροσειρές, άγρια φύση), δίκτυα του κινούμενου πλήθους (δρόμοι, μονοπάτια, σιδηρόδρομοι), κοινωνικά, ακόμα και δίκτυα ιστορίας και μνήμης. Τα πάντα είναι θέμα σχέσεων. Οι “επιφάνειες σύνδεσης” **ενισχύουν** αυτές τις σχέσεις καθώς θεωρούνται μηχανισμοί σύνδεσης των δικτύων της πόλης. Με αυτόν τον τρόπο, τα δίκτυα ή αλλιώς οι ροές των πόλεων μπορούν να θεωρηθούν ως “κανάλια” που κατευθύνουν, ενισχύουν και ανθίζουν τις κινήσεις.

Σε μεγάλη κλίμακα, όσον αφορά δηλαδή, τους γραμμικούς τόπους (συνέχεια στον χώρο), οι “επιφάνειες σύνδεσης” ενοποιούν και παράγουν την αίσθηση της **συνοχής** σε γειτονίες, συνοικίες ακόμα και σε μεγαλύτερες διάσπαρτες και αποκομμένες περιοχές. Είναι οι διαρροές του χώρου όπου μπορούν να προϋπάρχουν είτε να δημιουργηθούν εκ νέου. Σε πολλές πόλεις έχουν δημιουργηθεί “διαδρομές περιπάτου” (promenade) πάνω σε ανενεργές επιφάνειες, όπως γέφυρες, δρόμοι ή σιδηροδρομικές γραμμές. Σκοπός τους αρχικά, είναι η συρραφή των αποκομμένων τμημάτων της πόλης μέσω, είτε επιπλέον συνδέσεων, είτε νέων και έπειτα η δημιουργία ενός νοητικού κολλάζ διασπασμένων εικόνων της. Ακόμα, τα

επαναληπτικά στοιχεία, τα οποία ενισχύουν τη νοητική ενοποίηση, λειτουργούν ως σημεία μνήμης και ως στίγματα του χρόνου που έχει παρέλθει, προσδίδοντας έτσι ένα διαφορετικό χαρακτήρα στη δυνατότητα αντίληψης της πόλης. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούν τα όρθια τμήματα του τείχους και οι προβολές των τμημάτων που δεν υπάρχουν στη πόλη του Βερολίνου.

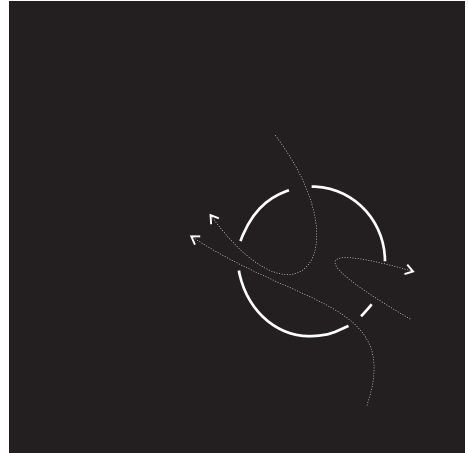
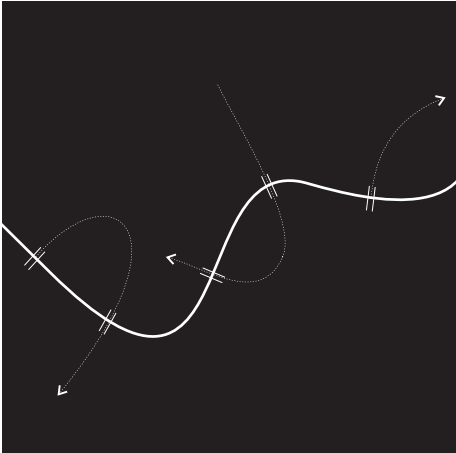
Σε μικρότερη κλίμακα, οι αντίστοιχοι διάσπαρτοι τόποι, μέσω των “επιφανειών σύνδεσης”, γίνονται **κόμβοι και πεδία έλξης** που διαχέουν και διασκορπίζουν πυκνότητες στο χώρο. Μέσω της αναπροσαρμογής των ροών, ανενεργά τμήματα της πόλης γίνονται τόποι προορισμού, καθώς ενοποιούνται τόσο με τις γύρω περιοχές όσο και με άλλα τμήματα της πόλης αφού αποτελούν σημεία εστίασης και συγκέντρωσης. Ένα παράδειγμα τέτοιας επιφανείας είναι τα *Miradouros*⁵⁶ στην πόλη της Λισσαβώνας. Είναι μικρές “πλατείες” στις ταράτσες κτιρίων, διαλείμματα κατά τη περιπλάνηση και εξερεύνηση καινούριων τόπων στην πόλη, από όπου μπορεί κανείς να απολαύσει την πανοραμική θέα της πόλης και να αντιληφθεί τη συνολική εικόνα της. Επομένως, οι “επιφάνειες σύνδεσης” σχεδιάζονται με ανάλογο τρόπο σε κάθε κλίμακα ώστε να προσανατολίζουν τον περιπατητή που κινείται μέσα σε αυτές. Σκοπός τους είναι, η οργάνωση των ορίων έτσι ώστε να γίνει αντιληπτό και κατανοητό τόσο το εσωτερικό όσο και το εξωτερικό τους περιεχόμενο.

A.3.1.1. Τρόποι χειρισμού

“The time has come to conceive of architecture urbanistically and urbanism architecturally”

Aldo Van Eyck

Η οργάνωση των ορίων προϋποθέτει τη συνεργασία με τον περιβάλλοντα χώρο. Τίποτα δε λειτουργεί μεμονωμένα, τα πάντα είναι θέμα σχέσεων και αλληλεπιδράσεων, είτε αυτό αφορά τον άνθρωπο, είτε ένα κτίριο, είτε μια ολόκληρη πόλη. *“Η αρχιτεκτονική δεν είναι ανεξάρτητη από την αστικότητα και η αστικότητα από την αρχιτεκτονική”*⁵⁷ καθώς η μια έννοια ενυπάρχει στην άλλη. Αντιθετικές σχέσεις όπως άνθρωπος-φύση, κτίσμα-τοπίο, αντικείμενο-χώρος είναι στην ουσία συμπληρωματικές. Η μία έννοια δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την άλλη καθώς η ουσία βρίσκεται στο

56. *Miradouro* στην πορτογαλική γλώσσα σημαίνει “σημείο με θέα”.

57. Aldo van Eyck, Vincent Ligtelijn. (1999). *Aldo van Eyck, Works*. Birkhäuser Verlag, 89.

στάδιο όπου αυτά έρχονται σε επαφή και γεφυρώνονται οι ρόλοι τους, κρατώντας όμως η κάθε μια την μοναδικότητά της. *“Η αρχιτεκτονική σήμερα δεν πρέπει να αφορά μόνο τον εαυτό της με εκείνες τις δομές που τυχαίνει να στέκονται μόνες τους ως κούφια ‘κτίρια’ με τη συμβατική έννοια του όρου. Πρέπει να αφορά τον εαυτό της με όλα εκείνα τα ανθρωπογενή στοιχεία που δομούν το περιβάλλον: με τους δρόμους και τις λεωφόρους, με τις πινακίδες και τις αφίσες, με δομημένους εξωτερικούς χώρους...”*⁵⁸

Τα ανενεργά τμήματα μιας πόλης και η προβληματική που αφορά το ρόλο τους στον οργανισμό της είναι ένα θέμα το οποίο ερευνάται εδώ και πολλές δεκαετίες. Από τα μέσα του 1960 γίνονται προσπάθειες για τον επανασχεδιασμό των πόλεων. Αφορμή αποτέλεσε η συνεχής εμφάνιση διάσπαρτων και αποκομμένων τόπων λόγω της ταχείας εξάπλωσης των πόλεων και της διαφοροποίησης των ανθρώπινων αναγκών. Συγκεκριμένα, η ταχύτητα με την οποία άλλαζε η μορφή της αστικής δομής σε συνδυασμό με τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπιζόταν ο σχεδιασμός, μη λαμβάνοντας υπόψη τον περιβάλλοντα χώρο και περιορίζοντάς τον με συγκεκριμένους κανόνες, αποτέλεσε μια από τις κυριότερες αφορμές επανασχεδιασμού. *“Ο χάλυβας μπορεί να ξεδιπλωθεί- σε οπουδήποτε μήκος. Το μπαλόνι μπορεί να φουσκώσει - σε οπουδήποτε μέγεθος. Το πλαστικό μπορεί να καλουπωθεί - σε οποιοδήποτε σχήμα.”*⁵⁹ Μέσα στα πλαίσια αυτά, διατυπώνονται στη συνέχεια ορισμένες ριζοσπαστικές προτάσεις μεγάλης κλίμακας για ενοποιήσεις του αστικού κατακερματισμένου τοπίου από πρωτοποριακές αρχιτεκτονικές ομάδες όπως οι Archigram και οι Superstudio.

Οι **Archigram** ήταν μια ομάδα βρετανών αρχιτεκτόνων που κυριαρχούσαν στην αρχιτεκτονική πρωτοπορία τη δεκαετία του 1960. Εισηγάγαν έννοιες όπως “συναρμολογούμενες” (plug-in) κοινωνίες και καινούριες υποδομές υποστήριξης του τοπίου⁶⁰. Χαρακτηρίζονταν από ένα αισιόδοξο πνεύμα καθώς η αρχιτεκτονική τους δεν περιορίζονταν σε αυστηρότητες και κανόνες. Ο συνδυασμός της κοινωνικής αλλαγής και της τεχνολογικής εξέλιξης θα προωθούσε μια αρχιτεκτονική προσαρμοσμένη στις πολυπλοκότητες της σύγχρονης ζωής. Οι προτάσεις τους αφορούσαν κοινωνίες που θα μπορούσαν να προσαρμόζονται και να ‘κουμπώνουν’

σε μεγαλύτερα δίκτυα, όπου θα διοχέτευαν πληροφορίες, γνώση και διασκέδαση. Το *Instant City* του 1968, για παράδειγμα, ήταν μια πρόταση μεγάλης κλίμακας στην οποία η βασική ιδέα ήταν μια “**κινητή πόλη**”, στη μορφή αεροσκάφους, να πετάει από τόπο σε τόπο και να μεταφέρει πηγές γνώσης και διασκέδασης από τη μητρόπολη. Η μεταφορά γνώσης και διασκέδασης πραγματοποιούταν μέσω υποδομών τα οποία ήταν τα καλώδια από το αεροσκάφος και τα βύσματα υποδοχής τους στη δομή της πόλης. Σκοπός της ιδέας αυτής ήταν να διοχετεύσει ζωή σε όλα τα “Βαρετά” προάστια της Αγγλίας.

Μια άλλη ομάδα Φλωρεντιανών αρχιτεκτόνων δημιούργησαν την ομάδα **Superstudio** (1966-1973). Ισχυρίζονταν ότι “**τα πάντα είναι τοπίο**”, καθώς δεν διαχώριζαν την αρχιτεκτονική από αυτό. Η αρχιτεκτονική μπορούσε να αποκαταστήσει το τοπίο καταλαμβάνοντας τα κενά που προέκυπταν από φυσική δράση. Μια ουδέτερη διάφανη επιφάνεια αντικαθιστούσε την αρχιτεκτονική, σαν μια ακόμη στρώση πάνω στη γη. Στόχος τους ήταν ο εφευρετικός σχεδιασμός. Είχαν την πεποίθηση ότι η πόλη δεν έπρεπε να εκφράζεται σαν τόπος αλλά σαν ένα μοντέλο συμπεριφοράς. Η *Supersurface* ήταν μια ουτοπική, τεχνητή, συνεχιζόμενη επιφάνεια με σκοπό τον τερματισμό της πόλης των ταυτοτήτων και της διχοτομίας. Ήταν ένα μοντέλο νοητικής συμπεριφοράς, καθώς δεν υπήρχε ανάγκη για δρόμους και πλατείες, αλλά αποτελούσε ένα συνεχόμενο ομοιογενές πλέγμα, ένα σύστημα υποδομών. “*Το πλέγμα αυτό, ήταν ταυτόχρονα μια μεταφορά και ένα εργαλείο, ένα μέσο για τα δίκτυα ενέργειας και πληροφοριών, που θα μπορούσαν να προεκταθούν σε κάθε γωνία του σύμπαντος.*”⁶¹

93

Οι πειραματικές “επιφάνειες σύνδεσης” των Superstudio και των Archigram αποτελούσαν συστήματα πάνω στα οποία μπορούσαν να αφαιρεθούν, να προστεθούν και να μεταβληθούν αντικείμενα. Απέτελεσαν πηγές έμπνευσης στον μετέπειτα σχεδιασμό, καθώς με τις προτάσεις τους επιτυγχάνεται η ατομική ελευθερία στο αστικό περιβάλλον. Έτσι, μπορεί να παρατηρηθεί πως η **μεταβλητότητα** και οι **υποδομές** αποτελούν τα κυρίαρχα ζητήματα πάνω στα οποία το αστικό περιβάλλον αλλάζει πορεία σχεδιασμού.

58. Gruen, Victor. (1995). *Cityscape-Landscape*. In Arts and Architecture. September, 1995, p.18-37.

59. <http://designmuseum.org/design/archigram> (ανάκτηση 09/09/2010).

60. Archigram, *Instant City*. In *Archigram*, Peter Cook (ed.). London: Studio Vista, 1972, 86-101.

61. Superstudio and Moryami Studio, (1982). *Superstudio and Radicals (eds)*. Tokyo: Japan Interior, 1982, 9-86.

Με βάση αυτά τα δύο στοιχεία διερευνώνται στη συνέχεια οι “επιφάνειες σύνδεσης”. Κατά πόσο δηλαδή, προσαρμόζονται κάθε φορά στο στόχο που θέλουν να πετύχουν, να παράγουν συνέχειες ή κόμβους συγκέντρωσης έτσι ώστε να μετατρέψουν τους μη αντιληπτούς τόπους σε αντιληπτούς. Η μεταβλητότητα και οι υποδομές δεν είναι οι μοναδικοί μηχανισμοί των επιφανειών σύνδεσης. Αποτελούν, όμως, κυρίαρχα **εργαλεία υποδοχής** του περιπατητή σε ένα χώρο προσφέροντάς του τη δυνατότητα οικειοποίησης και αντίληψής του.

Η **μεταβλητότητα** είναι αυτή που δεν περιορίζεται σε κανόνες, αλλά δίνει ευελιξία, προσαρμοστικότητα και αντιστρεψιμότητα στην “επιφάνεια σύνδεσης”. Δίνει τη δυνατότητα στον περιπατητή να δράσει και να κινηθεί μέσα στο χώρο. Μεταβαλλόμενο δεν χρειάζεται να είναι μόνο το αρχιτεκτονικό στοιχείο-εξάρτημα αλλά μπορεί να είναι και το ανθρώπινο σώμα που μεταβάλλει καταστάσεις και εικόνες. Έτσι, θα μπορούσε να ανακαλύπτει κάθε φορά καινούριους τόπους και διαφορετικά πρόσωπα του ίδιου χώρου, κατανοώντας τί το περιβάλλει. Στόχος του σχεδιασμού είναι η **εναλλαγή των σκηνικών** στο χώρο. Η μεταβλητότητα μπορεί ακόμα να αναφέρεται στις υποδομές, καθώς αυτές εναλλάσσονται και μεταβάλλονται στο χώρο. Η κίνηση του αεροσκάφους των Archigram και ο εμβολιασμός των “βαρετών” πόλεων με ενέργεια μπορεί να παρομοιαστεί με το κινούμενο ανθρώπινο σώμα. Συγκεκριμένα, το ανθρώπινο σώμα είναι το αρχιτεκτονικό εξάρτημα των “επιφανειών σύνδεσης” κινούμενο από χώρο σε χώρο βιώνοντας και μεταλλάσσοντας το χώρο και τα υπάρχοντα στοιχεία. Το αποτέλεσμα αυτού του “εμβολιασμού” είναι η παραγωγή τοπίου.

Οι **υποδομές** είναι μια στρατηγική διαδικασία σχεδιασμού που **ενοποιεί** χώρους και δραστηριότητες ή **παράγει εν δυνάμει δυνατότητες** για συνδεσιμότητες που ενδέχεται να προκύψουν. Οπότε σε αυτήν την περίπτωση, όπως και προηγουμένως, δεν είναι τίποτα προκαθορισμένο και υπάρχει η δυνατότητα αλλαγών στο χώρο. Με την επανάληψη ενός στοιχείου, ενός μοτίβου, ενός εξοπλισμού ή με οποιονδήποτε άλλο δυνατό μηχανισμό

προκύπτουν προοπτικές για μελλοντικές συνδέσεις. Για παράδειγμα, στη γιαπωνέζικη αρχιτεκτονική συχνά δημιουργούνται χώροι μέσα από επιφάνειες, εξοπλισμούς ή μέσα από αυτό που αποκαλείται “έπιπλο”. Ο Stan Allen, υποστηρίζει πως *“οι υποδομές δεν προτείνουν συγκεκριμένο κτίριο σε δεδομένο τοπίο αλλά δομούν το ίδιο τοπίο. Οι υποδομές προετοιμάζουν το έδαφος για μελλοντικά κτίρια και δημιουργούν τις συνθήκες για μελλοντικές δραστηριότητες.”*⁶² Δημιουργούν διαφορετικές σχέσεις, μοτίβα, προσβάσεις και δομές παράγοντας συστήματα ευέλικτα και ανοικτά προς οποιαδήποτε μεταβολή κατά το χρόνο.

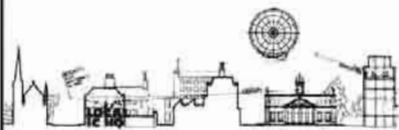
Στην ίδια κατεύθυνση, ο James Corner δηλώνει, *“πως θα έπρεπε να σκεφτόμασταν σαν γεωργοί”*⁶³, δηλαδή να χειρίζεται κανείς το έδαφος με τις ιδιαιτερότητές του, όπως για παράδειγμα, *“ανάλογα με το που πέφτει λιγότερο ή περισσότερο φώς ή ποία είναι πιο υγρή ή πιο στεγνή επιφάνεια.”* Άρα, οι υποδομές δημιουργούν τις κατάλληλες συνθήκες για ένα ζωντανό εξελισσόμενο χώρο. Δεν έχουν προβλεπόμενο τέλος και εξαρτώνται από τους νόμους της φύσης και τις ανάγκες της σύγχρονης πόλης.

62. Stan Allen, <http://www.stanallenarchitect.com/v1/infrastructure/> (ανάκτηση 05/06/2010). Allen elaborates: Infrastructure works not so much to propose specific buildings on given sites, but to construct the site itself. Although static in and of themselves, infrastructures organize and manage complex systems of flow, movement and exchange. Infrastructures are flexible and anticipatory. By specifying what must be fixed and what is subject to change, infrastructural design can be architecturally precise yet programmatically open. Instead of progressing toward a predetermined state (as with master planning strategies), infrastructure provides a framework for evolution within a loose envelope of constraints. An infrastructural approach establishes a directed field, where different architects and designers can contribute, but it sets technical and instrumental limits to their work. Lastly, infrastructures allow detailed design of typical elements or repetitive structures, facilitating an architectural approach to urbanism.

63. BIArch, Barcelona Institute of Architecture, Stan Allen, *From object to field (and back)*. Open Lectures of Spring 2010 Cycle.

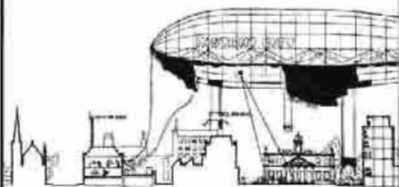
**BEFORE IC:
A SLEEPING
TOWN**

1

DESCENT

2

EVENT

3

**HIGHEST
INTENSITY**

4

INFILTRATION

5

**NETWORK
TAKES OVER**

6

ΜΕΡΟΣ Β

αντιληπτική ΠΡΟΣ-έγγιση

B 3.2 “Επιφάνεια απορρόφησης”

“The sun never knew how wonderful it was until it felt on the wall of a building”

Louis Kahn

Η αντιληπτική προσέγγιση του αστικού κενού τόπου, αφορά τους **τρόπους**, δηλαδή, τους μηχανισμούς με τους οποίους ερμηνεύονται οι χωρικές σχέσεις των “επιφανειών σύνδεσης”. Αφορά την υλικότητα και γενικότερα τους μηχανισμούς που κινητοποιούν τις αισθήσεις (οπτικούς, ηχητικούς, απτικούς, οσφρητικούς, κιναισθητικούς). Μέσω των παραπάνω, σκοπός είναι η αντίδραση αντιτιθέμενων μεταξύ τους σχέσεων, φαινομένων ή ακόμα και δικτύων όταν έρχονται σε επαφή. Το πώς δηλαδή, περνάει κανείς από τις συμβολικές στις πραγματικές σχέσεις. Το φώς, το χρώμα, η υφή, η διαφάνεια, η αντανakλαστικότητα κεντρίζουν το ενδιαφέρον και απορροφούν τον περιπατητή να προσεγγίσει αυτούς τους χώρους. Η απορρόφηση “τραβάει” το βλέμμα και έλκει τον περιπατητή, παράγει αισθήσεις και **γεμίζει το χώρο με περιεχόμενο**. Μέσω αυτών των επιφανειών αναπνέουν, ζωντανεύουν οι χώροι και ξεκινούν πορείες ανακάλυψης του τόπου. Έτσι, δηλαδή διεγείρονται τα αντιληπτικά ερεθίσματα μέσα από τα οποία ο περιπατητής αισθάνεται, μυρίζεται και αγγίζει τον τόπο μέσα στον οποίο κινείται. Οι υλικότητες προβάλλουν τη σημασία των γύρω στοιχείων, διευκρινίζοντας την ουσία της αρχιτεκτονικής διάρθρωσης στο χώρο.

99

Η απορρόφηση δεν προσδιορίζεται μόνο από τις υλικότητες αλλά μπορεί και να επιτευχθεί με μια “επιφάνεια” άυλη, όπως για παράδειγμα συμβαίνει λόγω της θέας στα *Miradouros* που έχουν αναφερθεί παραπάνω. Η “επιφάνεια απορρόφησης” δεν ερμηνεύεται με διαφορετικό τρόπο στους γραμμικούς και διάσπαρτους τρόπους, αλλά είναι ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύονται οι αντίστοιχες σχέσεις στις “επιφάνειες σύνδεσης”.

A.3.2.1. Τρόποι ερμηνείας

Οι έννοιες της μεταβλητότητας και της υποδομής έχουν ως σκοπό να εναλλάσσουν το σκηνικό και να παράγουν νέες συνδεσιμότητες με τον περιβάλλοντα χώρο.

Η “επιφάνεια απορρόφησης” ερμηνεύει τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να πραγματοποιηθεί ο σκοπός των παραπάνω εννοιών.

Η **μεταβλητότητα** στην “επιφάνεια σύνδεσης”, όπως έχει προαναφερθεί έχει ως στόχο την εναλλαγή των σκηνικών. Η εναλλαγή αυτή μπορεί να

επιτυγχάνεται μέσω της “επιφάνειας απορρόφησης”, δηλαδή μέσω του τρόπου χειρισμού των υλικών. Για παράδειγμα, η αντανakλαστικότητα, η διαφάνεια, η αδιαφάνεια, η υφή και το χρώμα του υλικού έχει πολλές φορές ως αποτέλεσμα τη διαβάθμιση και την εναλλαγή του ύφους ενός χώρου. Η προβολή διαφορετικών όψεων, το καθρέφτισμα διαφορετικών εικόνων, η δημιουργία σκιών, η εμφάνιση αποτυπωμάτων και η εκφραστική δύναμη των χρωμάτων διεγείρουν τις αισθήσεις του περιπατητή διαμορφώνοντας το χώρο ως ζωντανό και ελκυστικό.

Οι **υποδομές** στην “επιφάνεια απορρόφησης” είναι οι μηχανισμοί μέσω των οποίων επαληθεύεται ο σκοπός της επιφάνειας σύνδεσης. Είναι δηλαδή τα αντικείμενα, τα μοτίβα, ο ήχος, η μυρωδιά και γενικά οποιοσδήποτε τρόπος χειρισμού είναι ικανός να απορροφήσει τον περιπατητή και να τον παρακινήσει να δράσει μέσα στον χώρο.

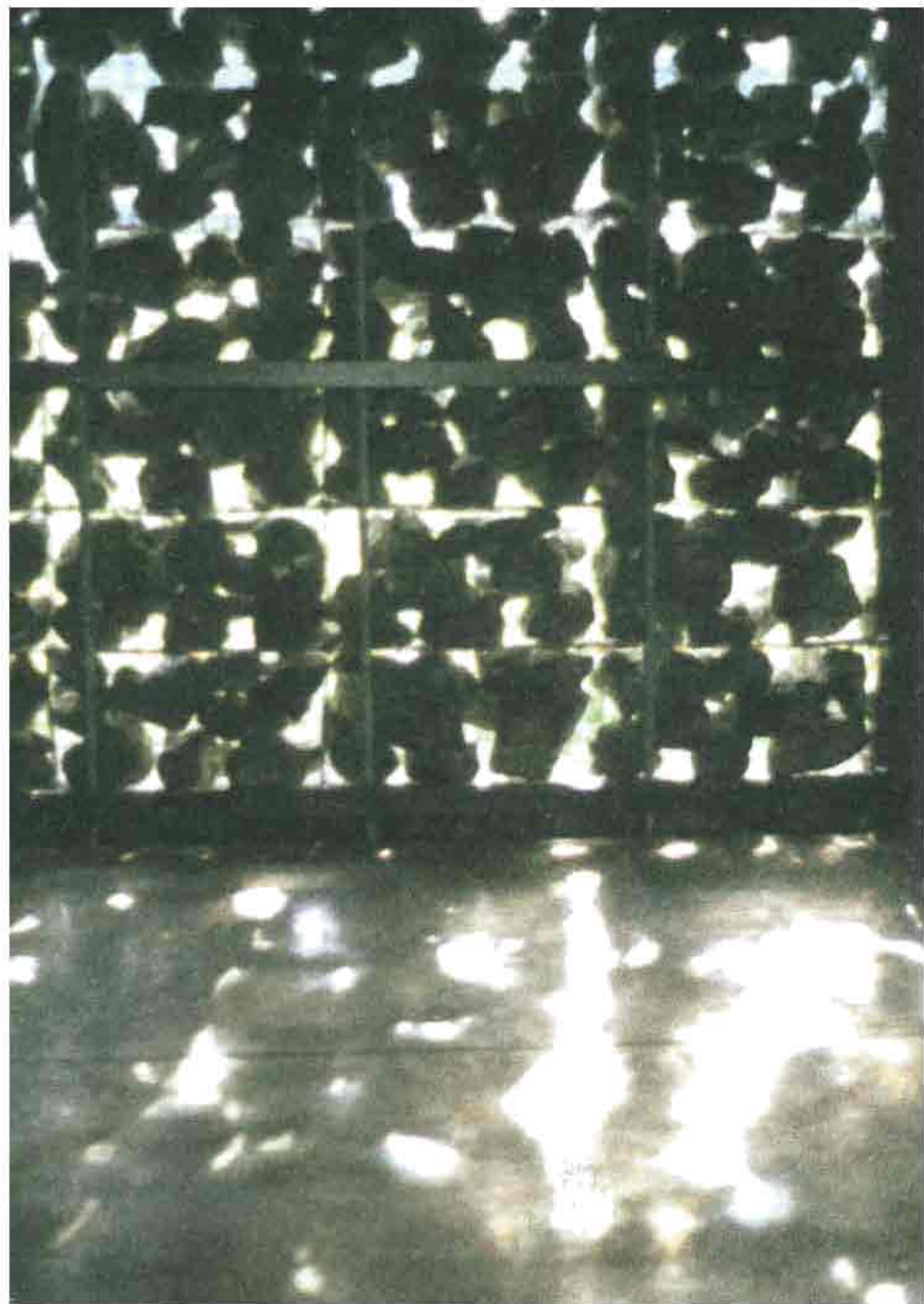
Χαρακτηριστικό παράδειγμα “επιφάνειας απορρόφησης” είναι η πρόταση από την ομάδα Tessera, 1999-2004 (Γ. Μανωλοπούλου- Π. Χααραλαμπίδου- A. Boulanger- E. de Oliveira Rosa), στην έκθεση *Μεγάλος Αδελφός: Αρχιτεκτονική και παρακολούθηση* (2002) στο ΕΜΣΤ, η οποία αφορούσε την επέκταση της όψης του σχεδίου Φιξ του Τ. Ζενέτου. Συγκεκριμένα η διάφανη προέκταση δημιουργούσε μια “κατακόρυφη πλατεία”, όπου προβάλλονταν οι εικόνες και οι μνήμες της πόλης. *“Το σχέδιο Φιξ συλλαμβάνεται σαν μια οπτική οπτασία, μια άυλη παρουσία του σχεδίου του Ζενέτου. (...) είναι η δημιουργία ενός νέου αστικού χώρου: ενός ‘κτιρίου πρόσοψης’ που λειτουργεί ως διαμεσολαβητικό όργανο μέτρησης ανάμεσα στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον (...). Ο ρόλος της πρόσοψης-κτιρίου, είναι η παρακολούθηση, η χωρογράφηση και η απορρόφηση (...). Σαν μια κάτοψη, η οποία περιστρέφεται και μεταμορφώνεται σε πρόσοψη, η οριζόντια δραστηριότητα επανασυντίθεται κατακόρυφα (...).”*⁶⁴ Οι διάφανες γυάλινες ταινίες θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως διάφανα όρια προβολών εικόνων το βράδυ και αντίστοιχα ως αυστηρά αδιάφανα όρια καθ’όλη τη διάρκεια της ημέρας. Οι αρχικές ταινίες από σκυρόδεμα αντικαθίστανται από τον καθρέφτη προβολών εικόνων, από τις αδιαφανές γυάλινες ταινίες, όπου αντανakλάται η ζωή

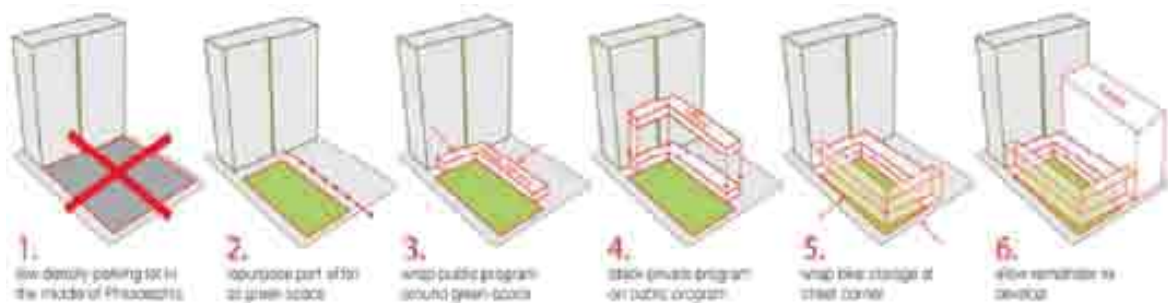
της πόλης. Το συγκεκριμένο παράδειγμα επιβεβαιώνει πως μέσα από την **υλικότητα** επιτυγχάνεται η σύλληψη της αρχιτεκτονικής σύνθεσης καθώς απορροφάται και έλκεται ο περιπατητής. Οι γυάλινες λωρίδες είναι η οθόνη προβολής της ίδιας πόλης, μετατρέποντας το νεκρό αποκομμένο χώρο σε ενεργή μεταβαλλόμενη πλατεία.

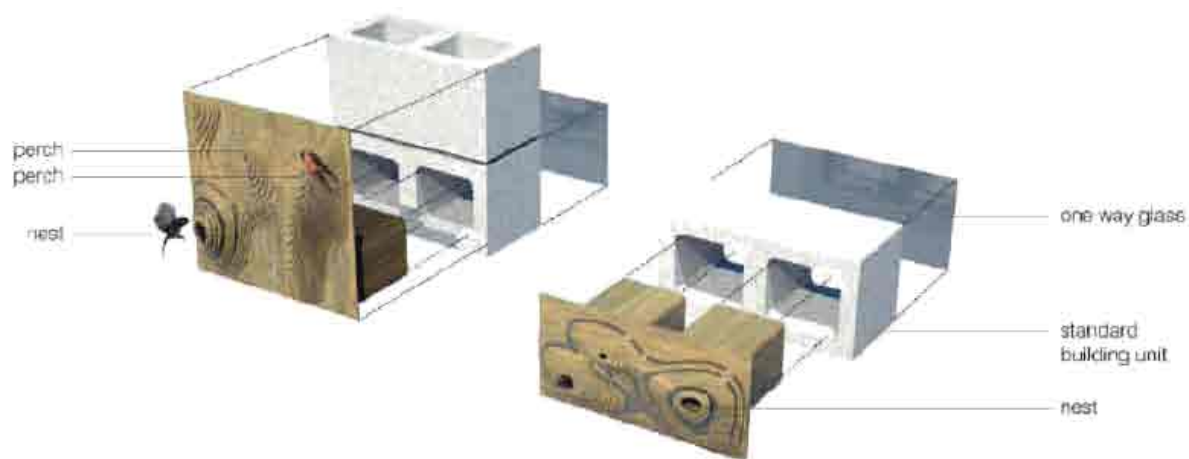
Ανακεφαλαίωση

Στο κεφάλαιο αυτό προσδιορίστηκαν δυο βασικά εργαλεία προσέγγισης του αστικού κενού τόπου, η “επιφάνεια σύνδεσης” και η “επιφάνεια απορρόφησης”. Τα εργαλεία αυτά δεν χρησιμοποιούνται για την “πλήρωση” του κενού αλλά σκοπός τους είναι η “δόμηση” του περιεχομένου. Δομώντας το κενό, οι αστικοί κενοί τόποι παράγουν συνδεσιμότητες με τον περιβάλλοντα χώρο, αποκτούν υπόσταση καθώς επαναπροσδιορίζεται η σχέση τους με το μηχανισμό της πόλης και γίνονται αντιληπτοί από τον περιπατητή.

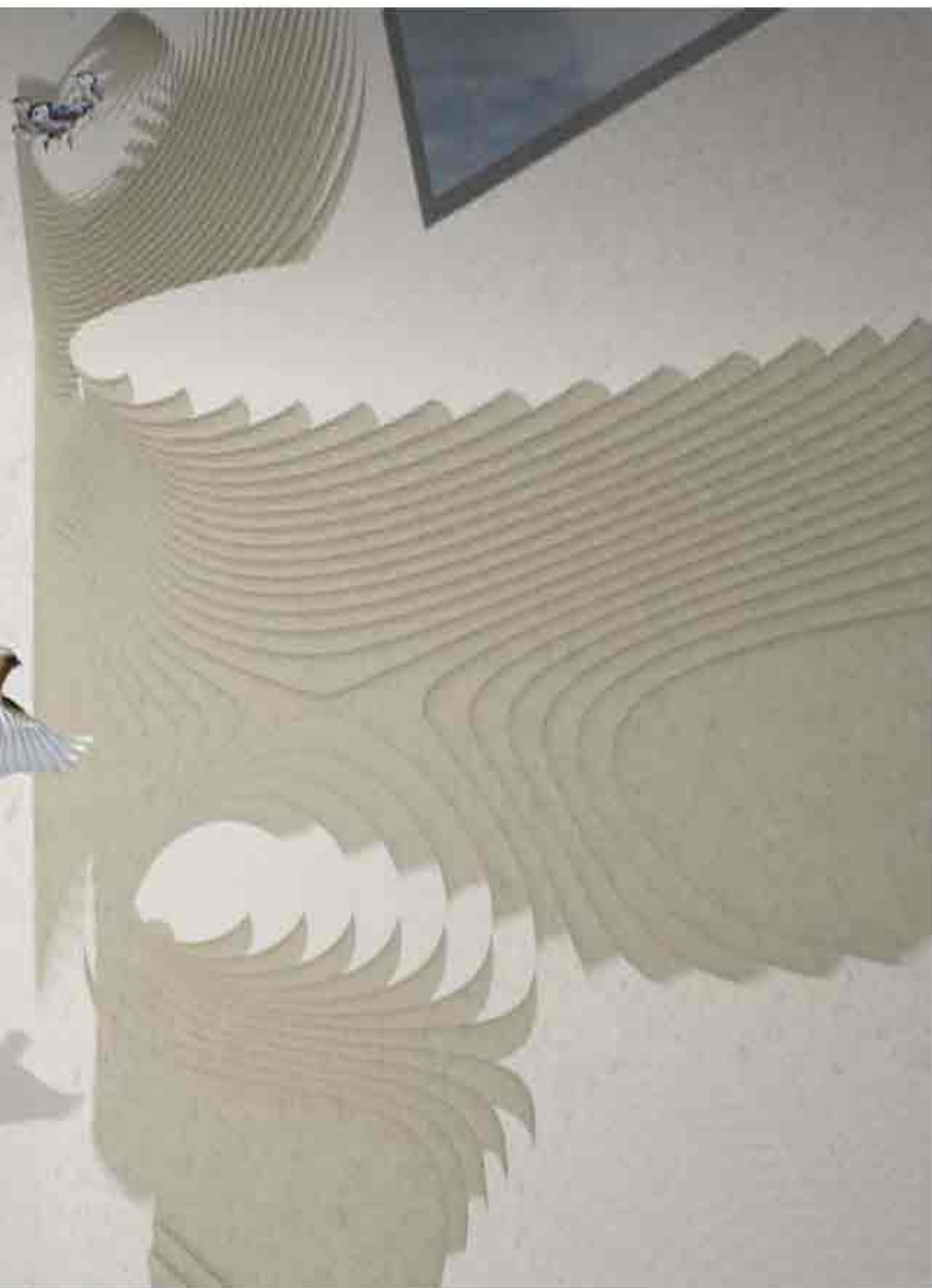
Η “επιφάνεια σύνδεσης” δομεί την αρχιτεκτονική οργάνωση του χώρου. Η “επιφάνεια απορρόφησης” διεγείρει τις αντιληπτικές αισθήσεις του περιπατητή. Η συνεργασία και η αλληλεπίδραση των δύο επιφανειών επιτρέπει να μπλέκονται τα τεχνητά με τα φυσικά στοιχεία, το κτίριο με το τοπίο και το αντικείμενο με το περιεχόμενο. Η μία επιφάνεια είναι συμπληρωματική της άλλης, καθώς η “επιφάνεια σύνδεσης” ενεργοποιείται από την “επιφάνεια απορρόφησης”, ενώ η “επιφάνεια απορρόφησης” βρίσκει εφαρμογή στην “επιφάνεια σύνδεσης”. Λειτουργούν ταυτόχρονα, καθώς η μια οργανώνει και η άλλη ερμηνεύει αντίστοιχα. Στο επόμενο κεφάλαιο θα αναλυθούν δυο παραδείγματα που επιβεβαιώνουν τα συμπεράσματα αυτά.

κεφάλαιο 4

Ανάλυση
επιλεγμένων
παραδειγμάτων

ΓΡΑΜΜΙΚΟΣ ΤΟΠΟΣ

The High Line

Σε αυτό το κεφάλαιο αναλύονται δυο παραδείγματα αστικών κενών τόπων, ένα στην κατηγορία “γραμμικός χώρος” (The High Line, Manhattan) και ένα στην κατηγορία “διάσπαρτος χώρος” (Bom Sucesso, Alverca). Οι τόποι αυτοί εξετάζονται βάσει των εργαλείων που περιγράφηκαν στο κεφάλαιο 3, ως προς τη χαρτογράφηση των ορίων και των προσβάσεων τους στην ανθρώπινη αντίληψη. Συγκεκριμένα διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο κανείς μπορεί να παρέμβει προκειμένου τα χωρικά στοιχεία και το περιεχόμενό τους να καταγραφούν από τους αντιληπτικούς μηχανισμούς των ανθρώπων που τους βιώνουν. Η αντίληψη αυτών των τόπων επιφέρει την απορρόφηση των περιπατητών που έχει ως αποτέλεσμα την επαναφορά αυτών των αστικών κενών τόπων στον μηχανισμό της αστικής δομής.

4.1 The High Line

4.1.1. Γενικές πληροφορίες

Η σιδηροδρομική γραμμή “High Line” κατασκευάστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '30 στη δυτική ακτή του *Manhattan* ως μέρος του *Προγράμματος Βελτίωσης της Δυτικής Ακτής* (West Side Improvement Project). Σκοπός του προγράμματος ήταν να απομακρυνθεί από την επιφάνεια του εδάφους η μεταφορά εμπορευμάτων καθώς η δυτική πλευρά και συγκεκριμένα η 10η λεωφόρος χαρακτηριζόταν ως “θανατηφόρα λεωφόρος” (Death Avenue). Το αποτέλεσμα ήταν η κατασκευή της υπερυψωμένης (περίπου 9 μέτρα από την επιφάνεια του εδάφους) σιδηρογραμμής του High Line με μήκος περίπου 19 χιλιόμετρα. Λειτουργήσε έως και το 1980 όταν πια εγκαταλείφθηκε με αποτέλεσμα την παραμέλησή του και την “ερημοποίησή” του.

Η εικόνα του χρόνια παρέμενε ως απόβλητο της πόλης δημιουργώντας ένα λεπτό στρώμα εδάφους στο οποίο εμφανιζόταν φυσική έξαρση. Από το 1999 διαπραγματευόταν η ιδέα της εμπορικής και οικιστικής ανάπτυξης της ευρύτερης περιοχής καθώς χαρακτηριζόταν ως ζώνη πρώην βιομηχανικών εγκαταστάσεων. Κύριο ρόλο στην προσπάθεια αυτή κατείχε η επανένταξη της σιδηρογραμμής στον ιστό της πόλης, όπου το αποτέλεσμα θα ήταν ένα υπερυψωμένο πάρκο. Η πρώην σιδηροδρομική γραμμή θα μπορούσε να διασχίσει ξανά 22 οικοδομικά τετράγωνα (από την *34th Street* μέχρι τη *Gansevoort Street*) περνώντας μέσα και έξω από δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους καθώς και μέσα από γειτονίες διαφορετικών χαρακτήρων. Το γεγονός αυτό παρείχε στους κατοίκους της πόλης τη δυνατότητα να διασχίσουν την πόλη 9 μέτρα πάνω από την επιφάνεια του εδάφους. Η πρόκληση που αντιμετώπισαν οι μελετητές ήταν η μετατροπή μιας βιομηχανικής ζώνης μεταφοράς σε μια μετα-βιομηχανική ζώνη αναψυχής.

4.1.2. Σχεδιαστικές προθέσεις

Σε αρχιτεκτονικό διαγωνισμό που διενεργήθηκε το 2004 έπειτα από την πρωτοβουλία των κατοίκων της περιοχής (High line friends) βραβεύτηκε η πρόταση του γραφείου *Field Operations* με διευθυντή τον James Corner. Η πρόταση, εμπνευσμένη από την “έτοιμη” ομορφιά του High Line, ακολούθησε τη στρατηγική της “αγρο-τεκτονικής” (agri-tecture) προσέγγισης. Βάση αυτής συνδυάζονται οργανικά και οικοδομικά υλικά με αποτέλεσμα την εναλλαγή πεζόδρομου-βιότοπου καθώς και τη μεταβολή τους σε ενδιάμεσες διαβαθμίσεις. Η συνολική δηλαδή στρατηγική, βασιζόταν στην

επινόηση ενός συστήματος από σκληρές (πλακόστρωση) και μαλακές (φύτευση) επιφάνειες οι οποίες θα επέτρεπαν διαφορετικές αναλογίες και σταδιακή μεταβολή από περιοχές υψηλής χρήσης (100% σκληρές) σε βιότοπους με πλούσια βλάστηση (100% μαλακές).

Στόχος τους ήταν να κρατήσουν το χαρακτήρα του High Line βάση της γραμμικότητάς του. Διατηρώντας έτσι την υφιστάμενη μορφή, εφάρμοσαν διαφορετικές ποικιλομορφίες κατά μήκος του άξονα από τοπία άγριας φύσης σε τοπία λιβαδιών ακόμα και υγροτόπων. Το σύστημα αυτό λειτουργούσε ως μια συνεχής επιφάνεια όπου δεν υπήρχε ο αυστηρός διαχωρισμός ανάμεσα στις σκληρές και στις μαλακές επιφάνειες. Έτσι, οι σκληρές επιφάνειες ήταν μεμονωμένες μονάδες (επιμήκης πλάκες από σκυρόδεμα) με ανοικτούς αρμούς μέσα από τους οποίους αναδυόταν η άγρια φύση. Αυτές είχαν τη δυνατότητα να ξεδιπλώνουν είτε προς τα κάτω είτε προς τα πάνω σχηματίζοντας ράμπες, πάνω στις οποίες επιτρεπόταν η είσοδος από το δρόμο ή η διαδρομή προς την άγρια φύση. Η συνεχόμενη επιφάνεια, δηλαδή, ήταν άμεσα προσιτή καθώς υπήρχαν κάθετες συνδέσεις (ράμπες, σκάλες, ανελκυστήρες) ανά τρία με τέσσερα οικοδομικά τετράγωνα.

Μια από τις σημαντικότερες στρατηγικές του σχεδιασμού βασιζόταν στη λογική της “επιβράδυνσης” των πραγμάτων καθώς έδινε την αίσθηση στον περιπατητή ότι βρίσκεται σε άλλο τόπο με διαφορετικούς ρυθμούς από αυτούς του хаοτικού δρόμου. Η σταδιακή άνοδος, οι μεγάλοι μήκους σκάλες, οι διασταυρώσεις των μονοπατιών καθώς και οι κρυφές εσοχές ενίσχυαν αυτήν τη βραδύτητα. Ο James Corner, χαρακτηρίζει το σχεδιασμό ως “επιμελώς ατελή”, με την έννοια ότι οι χώροι θα μπορούσαν να εξελίσσονται με την πάροδο του χρόνου. Ακόμα άφησε ανοικτό το ενδεχόμενο για νέες χρήσεις. Το 2005 άρχισε η κατασκευή του πρώτου τμήματος (από την *Gransevoort Street* έως τη *15th Street*), η οποία θα χρησίμευε ως πρωτότυπο για τα υπόλοιπα τμήματα της γραμμής.

4.1.3. Στοιχεία έρευνας

Βάσει των παρατηρήσεων του προηγούμενου κεφαλαίου, θα μπορούσε να ειπωθεί πως ενώ υπήρχε η οργανωμένη υποδομή της σιδηρογραμμής, παρέμενε για δεκαετίες εν δυνάμει ανενεργή. Η “επιφάνεια σύνδεσης”

είναι δηλαδή, οι συνδέσεις που προϋπήρχαν και επέτρεπαν την πρόσβαση στην οργανωμένη υποδομή της σιδηρογραμμής και παράλληλα οι εκ νέου συνδέσεις που διαμορφώθηκαν για να την ενισχύσουν. Η επιφάνεια αυτή, είχε ως σκοπό τόσο την **ενοποίηση γειτονιών** με διαφορετικό χαρακτήρα όσο και τον **προσανατολισμό του περιπατητή** στην αστική δομή της πόλης. Ακόμα, είχε ως σκοπό τη συνεχή εναλλαγή εικόνων και σημείων εστίασης και έντασης, μέσα από τα οποία ο περιπατητής έχει τη δυνατότητα δημιουργίας ενός νοητικού κολάζ γेमίζοντας τις τρύπες του νοητικού του χάρτη.

Ο **τρόπος** με τον οποίο επιτεύχθηκε η αρχιτεκτονική πρόθεση αποτελεί την **“επιφάνεια απορρόφησης”**, δηλαδή το συνεχές σύστημα όπου μπλέκονταν τα μονοπάτια και η φύτευση. Εκεί που αρχίζει το ένα σβήνει το άλλο. Είναι ένα **καθαρό τοπίο** χωρίς μονοπάτια, σαν να είναι φυσικά τοποθετημένο στον αστικό ιστό της πόλης. Η συνεχόμενη ενιαία επιφάνεια είναι δηλαδή το δημιουργήμα της πόλης που ελκύει τα βλέμματα των περαστικών καθώς οι μυρωδιές, οι υφές, οι κλίμακες ακόμα και οι οπτικές είναι διαφορετικές από αυτές τις αστικής δομής. Έτσι, το συνεχές σύστημα από μεμονωμένες μονάδες τους μεταφέρει από τη στάθμη του δρόμου σε αυτήν της σιδηρογραμμής καθώς και στην πορεία ανακάλυψης της γραμμικότητάς του με ενδιάμεσες στάσεις. Οι μυρωδιές της πόλης έχουν αντικατασταθεί με αυτές του φυσικού τοπίου, το άγχος έχει μετατραπεί σε ηρεμία και ο αποπροσανατολισμός σε προσανατολισμό.

Στο παράδειγμα αυτό, η “επιφάνεια απορρόφησης” ενισχύει την προϋπάρχουσα “επιφάνεια σύνδεσης” καθώς αυτή αποτελεί ένα συνεχές σύστημα μεταξύ ιδιωτικών και δημοσίων χώρων. Διασχίζει κτίρια και συνδέει εμπορικού και οικιστικού χαρακτήρα γειτονιές καθώς είναι τοποθετημένη σε πλεονεκτική θέση από όπου κανείς μπορεί να παρατηρεί την αστική δομή της πόλης. Οι περαστικοί γίνονται περιπατητές της πόλης διασχίζοντας ένα κομμάτι της Νέας Υόρκης πάνω από τους κεντρικότερους δρόμους της. Ενισχύεται έτσι, η ικανότητα αντίληψης του περιπατητή καθώς οπτικοποιούνται τα όρια που τον περιβάλλουν.

Σε κάθετο επίπεδο, παρατηρείται η **μεταβολή κλιμάκων** καθώς μεταβαίνει ο περιπατητής από την ένταση και τη φασαρία του δρόμου στην ηρεμία της φύσης μέσω κάθετων προσβάσεων. Έτσι δυναμώνεται η δομή της “επιφάνειας σύνδεσης”, καθώς η **υποδομή** των μεμονωμένων μονάδων από σκυρόδεμα ξεδιπλώνονται σε σημεία του χώρου διαμορφώνοντας ράμπες προσβάσεων. Σε οριζόντιο επίπεδο, η

ικανότητα του προσανατολισμού και η κατανόηση της διάρθρωσης του χώρου ενισχύεται από τις διαφορετικές διαβαθμίσεις του χαρακτήρα του. Συγκεκριμένα, η “επιφάνεια σύνδεσης”, στο εσωτερικό του γραμμικού τύπου, **οργανώνει τις αλληλεπιδράσεις** των δικτύων της φύσης με αυτό της κίνησης, καθώς δημιουργούνται διαφορετικά σημεία έντασης και στάσεις. Η “επιφάνεια σύνδεσης” είναι δηλαδή ο συνολικός τύπος επέμβασης με συνδέσεις είτε στο εσωτερικό είτε στο εξωτερικό του τύπου. Στην περίπτωση αυτή, εξωτερική σύνδεση είναι η πρόσβαση στην υποδομή της σιδηρογραμμής ενώ εσωτερική σύνδεση είναι αυτή της διαμόρφωσης διαφορετικών σημείων έντασης και στάσης.

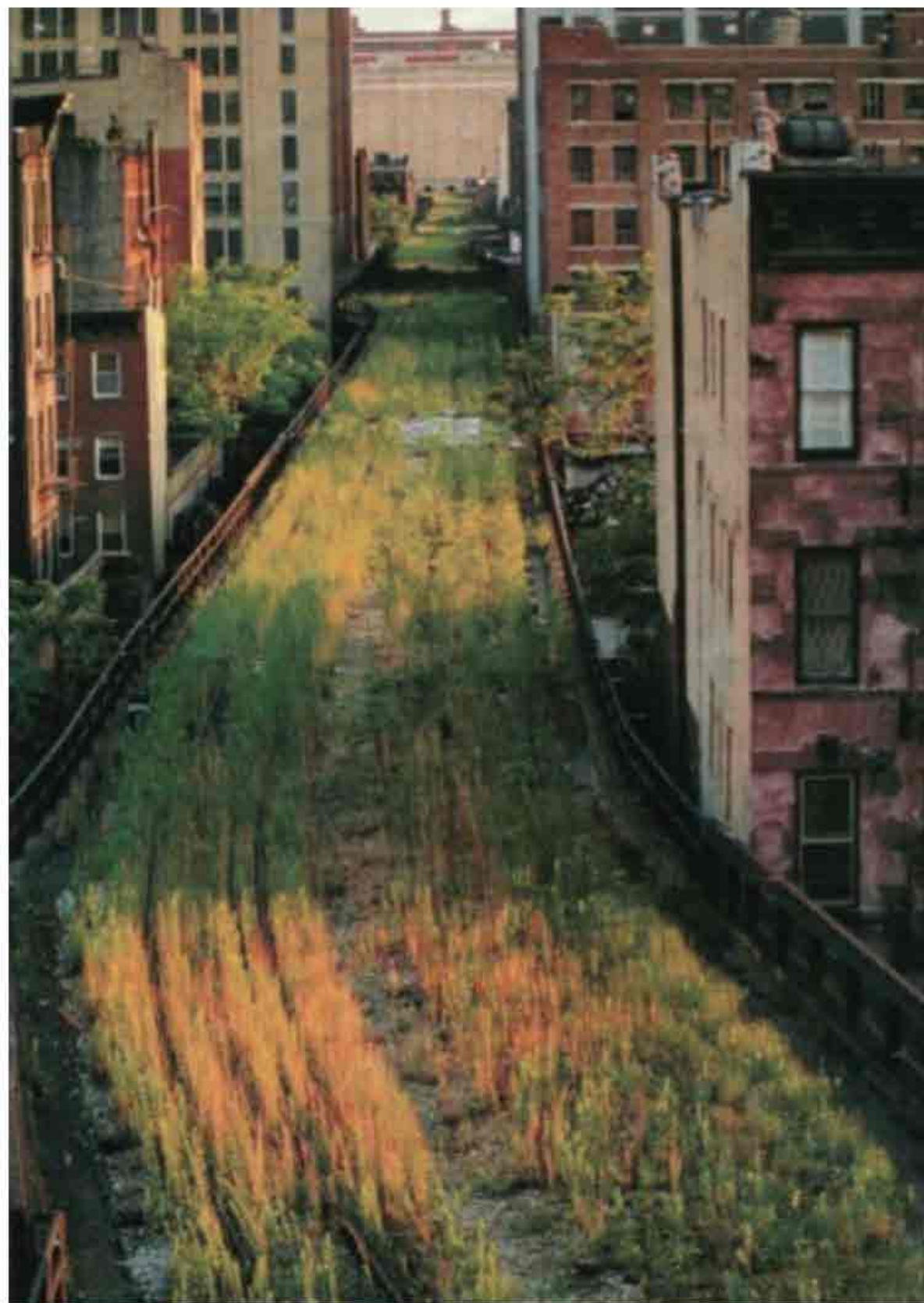
Ο τρόπος με τον οποίο επιτυγχάνονται αυτές οι συνδέσεις είναι η “επιφάνεια απορρόφησης”. Υπάρχουν δηλαδή, βασικές (πλατιές και κανονικές) και δευτερεύουσες (στενές και ατομικές) **πορείες κίνησης** όπου στα σημεία διασταύρωσης δημιουργούνται πλατώματα με στάσεις. Οι στάσεις είναι τοποθετημένες σε ένα σύστημα όπου τα κινητά και σταθερά καθίσματα επιτρέπουν πολλαπλές ρυθμίσεις πάνω σε μονοπάτια, σε σημεία δραστηριοτήτων, σε εσοχές ακόμα και σε σημεία θέασης. Επομένως, η “επιφάνεια απορρόφησης” προσαρμόζεται κάθε φορά στον χώρο ανάλογα με τις επιδιώξεις της “επιφάνειας σύνδεσης”.

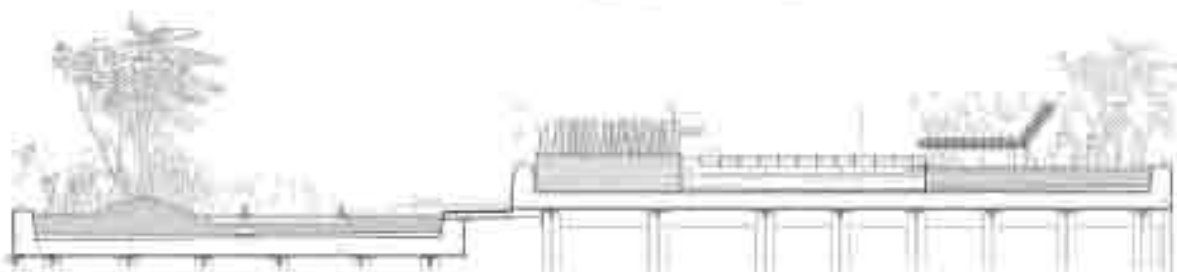
4.1.4. Ανακεφαλαίωση

Παρατηρείται, λοιπόν, πως μέσω των παραπάνω συμπληρωματικών επιφανειών, η ανενεργή ζώνη της σιδηρογραμμής εντάχθηκε ξανά στο μηχανισμό της πόλης. Οι περαστικοί μετατρέπονται σε περιπατητές μέσα από την απορρόφησή τους από την υποδομή που διαμορφώθηκε πάνω στις γραμμές του High Line. Το γεγονός αυτό, είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη της γύρω περιοχής ενοποιώντας τρεις δυναμικές περιοχές (*Meatpacking District, West Chelsea, Clinton / Hell's Kitchen*) του *Manhattan*. Είχαν ως κοινό άξονα την έλξη του πλήθους και την μετατροπή τους από βιομηχανικές ζώνες σε μετα-βιομηχανικές ζώνες αναψυχής. Αποθήκες και εργοστάσια έχουν μετατραπεί σε γκαλερί, स्टούντιο σχεδιασμού, εστιατόρια, μουσεία, και κατοικίες.

Μεγάλο μέρος του πρώτου τμήματος του High Line βρίσκεται στην περιοχή *Meatpacking*. Γύρω στο 1900, η περιοχή φιλοξενούσε πάνω από 250 σφαγεία καθώς χαρακτηριζόταν ιδιαίτερα βιομηχανική εφόσον αποτελούσε περιοχή μεταποίησης εμπορευμάτων. Το 2003 μετατράπηκε ως γειτονιά ιστορικής σημασίας καθώς αποτελεί το μέλλον για την τοποθεσία εγκαταστάσεων του νέου Whitney Museum of American Art, το οποίο αναμένεται να ανοίξει το 2012.

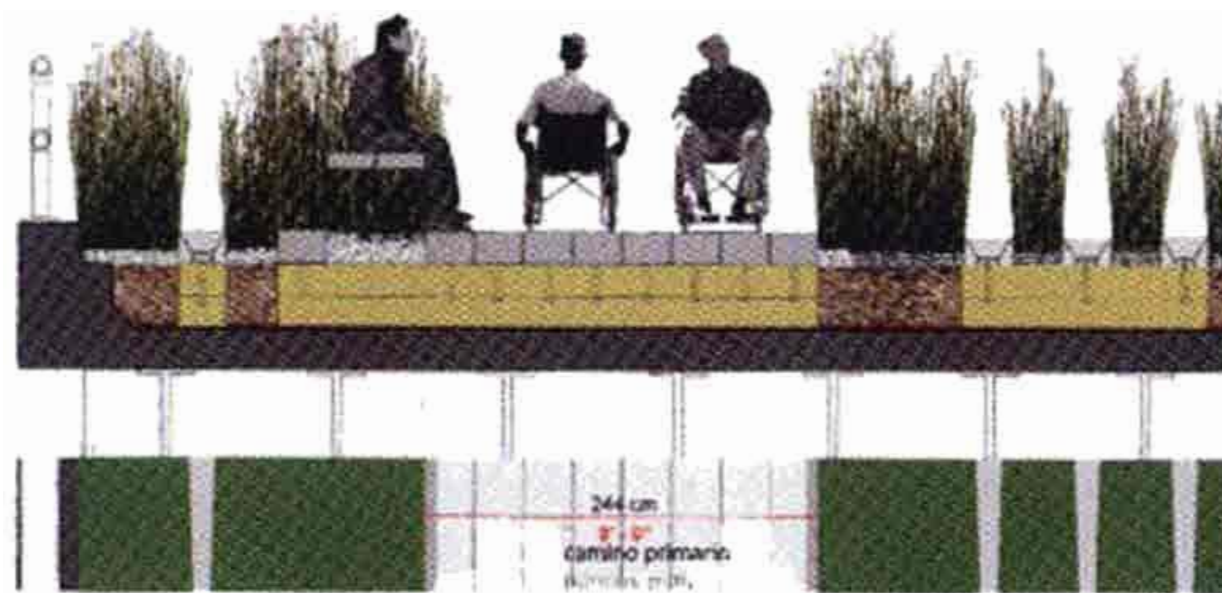
Το *West Chelsea*, είναι βόρεια της περιοχής *Meatpacking District* όπου βρίσκεται και το μεγαλύτερο τμήμα του High Line. Αποτελείται από μεγάλες εργοστασιακές υποδομές, αποθήκες πάνω σε λεωφόρους όπου πλέον φιλοξενούν την μεγαλύτερη συγκέντρωση των αιθουσών τέχνης. Η περιοχή χαρακτηρίζεται ως το “κέντρο του κόσμου”. Το 2005 επαναπροσδιορίστηκε μεγάλο τμήμα της περιοχής, καθώς η επαναχρησιμοποίηση του High Line μετέτρεψε τους πρώην βιομηχανικούς χώρους σε γκαλερί τέχνης. Έχει ενθαρρυνθεί ακόμα, η οικονομική ανάπτυξη της περιοχής μέσω της δημιουργίας αγοράς με γνωστές boutique που δεν θα σκεφτόντουσαν πριν να έρθουν στην περιοχή. Τέλος, έχει αναπτυχθεί η οικιστική ανάπτυξη, στη δέκατη και ενδέκατη Λεωφόρο, καθώς έχουν σχεδιαστεί μονάδες κατοίκησης από γνωστούς αρχιτέκτονες (Frank Gehry, Shigeru Ban κ.ά.).

ΔΙΑΣΠΑΡΤΟΣ ΤΟΠΟΣ

Bom Sucesso
Cultural Centre

4.2 Bom Sucesso Cultural Centre

4.2.1. Γενικές πληροφορίες

Το πολιτιστικό κέντρο Bom Sucesso (Centro Cultural do Bom Sucesso) βρίσκεται στην Αλβέρκα (Alverca do Ribatejo) της Πορτογαλίας. Η Αλβέρκα είναι ένα από τα 11 τοπικά διαμερίσματα του δήμου *Vila Franca de Xira* στη κεντρική Πορτογαλία, 32 χιλιόμετρα βορειοανατολικά της πρωτεύουσας, Λισσαβόνας. Πρόκειται για μια μικρή επαρχιακή πόλη με πληθυσμό περίπου 30.000 κατοίκους⁶⁵.

Η κατασκευή του, η οποία ολοκληρώθηκε το 2008, είχε ανατεθεί στον αρχιτέκτονα Miguel Arruda από το δήμο προκειμένου να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης της συνοικίας. Πρόκειται πλέον για ένα έργο “πνοής” καθώς μέσα σε δυο χρόνια λειτουργίας του έχει αλλάξει ο χαρακτήρας της συνοικίας. Η περιοχή χαρακτηρίζεται από ένα ιδιαίτερο κοινωνικό σύνολο καθώς συγκεντρώνονται σε αυτήν ένας μεγάλος αριθμός εσωτερικών μεταναστών. Η μετανάστευση αυτή, αφορά κυρίως ανθρώπους μεγάλης ηλικίας οι οποίοι προέρχονται από την ενδοχώρα της Πορτογαλίας. Ο σκοπός της μετακίνησής τους είναι να σμίξουν με τους απογόνους τους οι οποίοι ζουν και εργάζονται περιφερειακά των μεγάλων πόλεων. Ως αποτέλεσμα όλων αυτών στην πόλη της Αλβέρκα ζουν άνθρωποι προερχόμενοι από διάφορες περιοχές με έντονο το συναίσθημα της απώλειας των συνηθειών της υπαίθρου⁶⁶.

127

Το πολιτιστικό κέντρο κατασκευάστηκε σε ένα ανενεργό έδαφος, το οποίο χαρακτηρίζεται από έντονη κλίση και δύσκολη πρόσβαση. Σε αυτό προϋπήρχαν τα απομεινάρια ενός μοναστηριακού συγκροτήματος, του São Romão, το οποίο καταστράφηκε από το μεγάλο σεισμό του 1755 που έπληξε τη Λισσαβόνα και τις ευρύτερες περιοχές. Απέμειναν μόνο ένα μικρό εξωκλήσι με μία υπόγεια σήραγγα η οποία λειτουργούσε ως χώρος απομόνωσης και προσευχής. Το μοναστήρι παρέμενε εγκαταλελειμμένο για σχεδόν τρεις αιώνες ενώ το μόνο στοιχείο που υπήρχε ήταν κάποια παραμελημένα ελαιόδεντρα.

4.2.2. Σχεδιαστικές προθέσεις

Το συγκεκριμένο σημείο παρέμβασης επιλέχθηκε για διάφορους σημαντικούς λόγους. Αρχικά, καθώς η περιοχή είναι πυκνοκατοικημένη, χαρακτηρίζεται από την

65. <http://el.wikipedia.org/wiki/Αλβέρκα> (ανάκτηση 02/09/2010).

66. Arruda Miguel, Urban How : standing the coin on its edge, architecture and landscape. C3 Magazine, No.308, April 2010.

έλλειψη ανοικτών δημοσίων χώρων, χώρων συγκέντρωσης και αναψυχής. Ένας από τους σκοπούς της επέμβασης ήταν η δημιουργία ενός σημείου συνάντησης, μιας πλατείας που θα αποτελούσε τον κόμβο γύρω από τον οποίο θα αναπτύσσονταν οι αποκομμένες γειτονιές. Η “πλατεία” δηλαδή θα αποτελούσε το σύνδεσμο και τον πόλο έλξης των γύρω περιοχών όπου οι μεγάλες ηλικίες και όχι μόνο, θα είχαν ένα σημείο που θα μπορούσαν να συναναστρέφονται. Οι διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες αποτέλεσαν την αφορμή για το περιεχόμενο του σχεδιασμού. Συγκεκριμένα επιλέχθηκε η λειτουργία του πολιτιστικού κέντρου με κύριο στόχο τη σύνδεση των γενεών και τη ζύμωση του πληθυσμού με διαφορετική καταγωγή της ευρύτερης περιοχής. Έτσι, οι εκδηλώσεις αποτελούν μια σημαντική αφορμή για την ανταλλαγή διαφορετικών εικόνων και εμπειριών.

Τα απομεινάρια του μοναστηριακού συγκροτήματος και συγκεκριμένα η υπόγεια σήραγγα καθώς και η ανομοιομορφία του εδάφους αποτέλεσε τη βάση πάνω στην οποία στηρίχτηκε ο σχεδιασμός. Η έντονη υψομετρική διαφορά της περιοχής παρέμβασης δεν επέτρεπε τη δυνατότητα επικοινωνίας στους δυο παράλληλους δρόμους που βρίσκονται ανάμεσά της. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω, επιλέχθηκε μια πιο εσωστρεφής λύση, δηλαδή ένα υπόγειο πολιτιστικό συγκρότημα και μια υπέργεια πλατεία στην οποία θα μεταφυτεύονταν τα παραμελημένα ελαιόδεντρα. Επιλέχθηκε η ανακατασκευή της υπόγειας σήραγγας, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η σύνδεση με την ιστορία της ευρύτερης περιοχής, σε πολιτιστικό και θρησκευτικό επίπεδο. Η σήραγγα πλέον είναι επισκέψιμη ενώ δημιουργήθηκε ακόμα ένα μουσείο στον κύριο όγκο του πολιτιστικού συγκροτήματος όπου ο επισκέπτης έρχεται σε επαφή με πολιτιστικούς θησαυρούς και μεσαιωνικά αντικείμενα.

Η κατανομή του πολιτιστικού συγκροτήματος βασίζεται στην ιδέα της διαίρεσης του κτιρίου σε βασικούς λειτουργικούς πυρήνες διαφόρων μεγεθών. Οι πυρήνες αποτελούν τα αίθρια (εσωτερικές αυλές) των αιθουσών όπου διοχετεύεται το φυσικό φώς και ο αέρας παρέχοντάς τους διαφορετική ατμοσφαιρική αίσθηση. Οι βασικοί χώροι του συγκροτήματος είναι αυτοί του εκθεσιακού, της βιβλιοθήκης, καθώς και μιας μεταβλητής αίθουσας που είχε τη δυνατότητα να επεκταθεί έως το μεγαλύτερο αίθριο και λειτουργεί ως θέατρο.

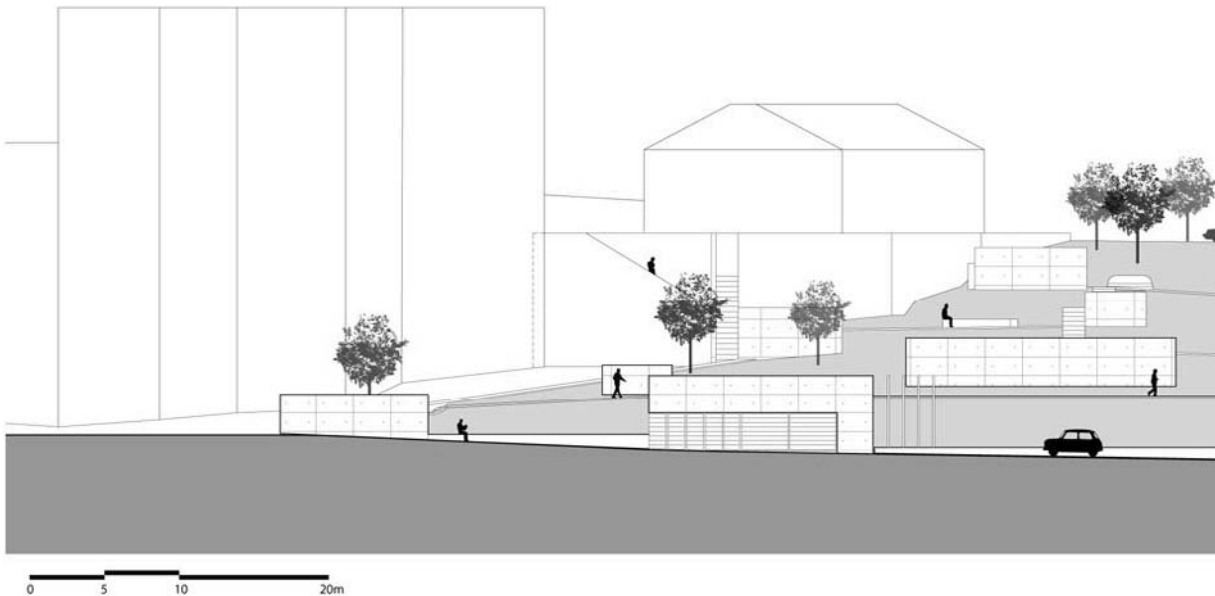
4.2.3. Στοιχεία έρευνας

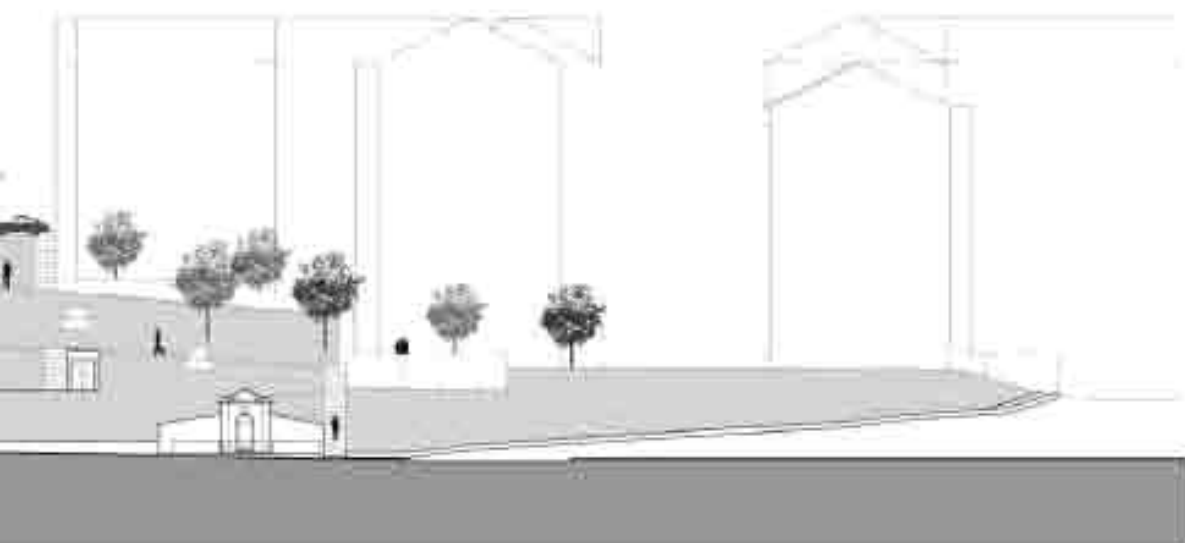
Η διαίρεση του υπόγειου κτιριακού συγκροτήματος μαζί με τους πυρήνες που αναδύονται από το έδαφος τεμαχίζουν το χώρο κάνοντάς τον προσιτό και οικειοποιήσιμο. Έτσι, πλέον η πρόσβαση είναι εφικτή καθώς ο συνδυασμός των τοίχων που αναδύονται από το έδαφος μαζί με τον υπέργειο κήπο του κτιριακού συγκροτήματος, κάνουν το χώρο κατοικήσιμο και μετρήσιμο σε κλίμακα. Ο επισκέπτης προσανατολίζεται μέσα από τις διαμορφώσεις των διαφορετικών σχέσεων στο χώρο. Υπάρχουν σημεία παιχνιδιού, στάσης, κίνησης, πλατφόρμες με θέα τον ποταμό, ενώ το βράδυ παραμένει φωτισμένο αποτελώντας σημείο αναφοράς. Έτσι, μπορεί να ειπωθεί πως ο ανενεργός λόφος τοποθετημένος ανάμεσα σε κατοικήσιμες μονάδες **διαμορφώθηκε ως κόμβος** στον οποίο ενυπάρχουν πολλαπλά δίκτυα, όπως αυτό της κίνησης, του φυσικού στοιχείου και της ιστορίας-μνήμης.

Σύμφωνα με τα παραπάνω και τις παρατηρήσεις που έχουν προηγηθεί, μπορεί να ειπωθεί πως η δημιουργία του κόμβου με τα πολλαπλά δίκτυα που αλληλεπιδρούν μέσα σε αυτόν αποτελούν την **“επιφάνεια σύνδεσης”**. Ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζονται και λειτουργούν αυτά, για παράδειγμα η λειτουργία του πολιτιστικού κέντρου, η ανάπλαση της σήραγγας, και η διαμόρφωση του υπέργειου τμήματος ως πλατεία αποτελούν την **“επιφάνεια απορρόφησης”**. Δηλαδή ο σχεδιασμός της “επιφάνειας της σύνδεσης” και της “επιφάνειας απορρόφησης” είναι μια ταυτόχρονη διαδικασία.

4.2.4. Ανακεφαλαίωση

Η επέμβαση η οποία πραγματοποιήθηκε στον ανενεργό λόφο διαφοροποίησε το χαρακτήρα ολόκληρης της περιοχής. Οργανώθηκε ο χώρος κάνοντας τα όρια νοητά, αντιληπτά και συνδέοντας τόσο τους δυο παράλληλους δρόμους (Fonte de Sao Romao Street και Liberdade Street) όσο και τις αποκομμένες κατοικήσιμες μονάδες που βρίσκονται περιμετρικά του. Διαμορφώθηκε η σύνδεση των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής με την ιστορική γειτονιά, ενώ ενισχύθηκε η ζύμωση των σχέσεων τους. Έτσι, ο τόπος μετατρέπεται σε τοπίο, καθώς συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν τα πολλαπλά δίκτυα της ευρύτερης περιοχής. Έλκονται τα βλέμματα των περιπατητών από τη γοητευτική διάρθρωση του τόπου όπου ο χαρακτήρας του δημόσιου-ιδιωτικού εναλλάσσεται. Έτσι, το πολιτιστικό κέντρο είναι ταυτόχρονα, μουσείο, πλατεία, αναγνωστήριο, θέατρο, τόπος παιχνιδιού, καφενείο, καθώς και τόπος συνεύρεσης. Το τελικό αποτέλεσμα δεν είναι η δομή ενός κτιρίου αλλά η δομή ενός τοπίου που αναδιαρθρώνει τον περιβάλλοντα χώρο.

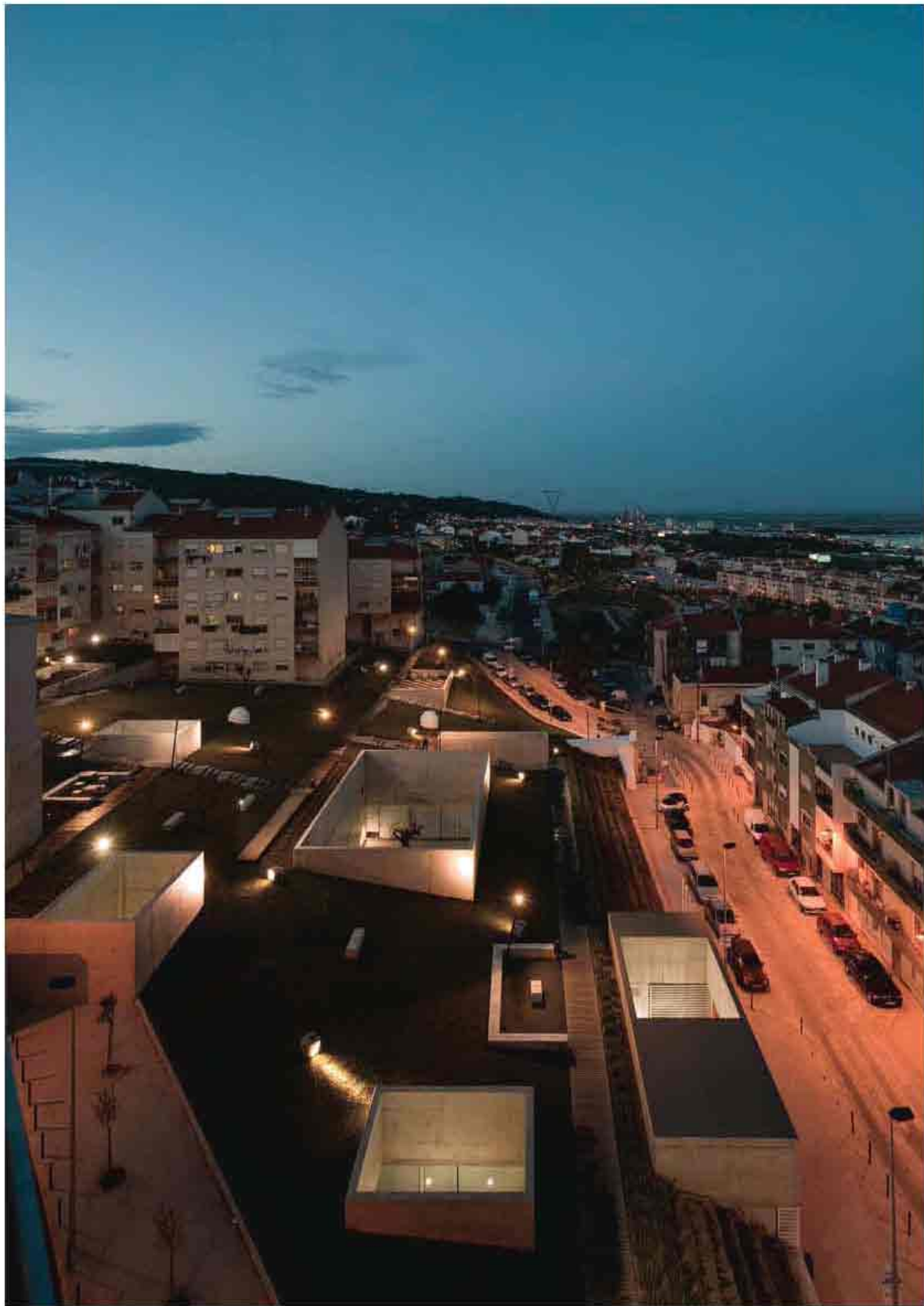

συμπεράσματα

Στα πλαίσια αυτής της ερευνητικής εργασίας ερμηνεύτηκε η έννοια του αστικού κενού τόπου, ως προς την ανάγνωση, την ανάλυση και την προσέγγισή του. Ορίζοντας σε πρώτο στάδιο την έννοια του αστικού κενού τόπου εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι χώροι αυτοί διακατέχονται από μία δυναμική. Όντας ενδιάμεσοι τόποι αντιτιθέμενων καταστάσεων εμφανίζονται ως εν δυνάμει παραγωγικοί. Παρολαυτά, οι χώροι αυτοί αποτελούν ανενεργές τρύπες και χάσματα στον αστικό ιστό της πόλης που έχει ως κύριο αποτέλεσμα την αδυναμία αντίληψής τους από το πλήθος και την απενεργοποίηση των δυνατοτήτων τους. Θεωρούνται λοιπόν ως στατικοί νεκροί τόποι εξαφανισμένοι από τη λειτουργία της πόλης και ανίκανοι να έλξουν τους περιπατητές της.

Τα παραπάνω αποτέλεσαν την κύρια **αφορμή** για την επιλογή αυτού του θέματος. Στόχος αυτής της ερευνητικής εργασίας αποτελεί η ανάδειξη των λόγων εμφάνισης των αστικών κενών τόπων, ο χωρικός και αντιληπτικός προσδιορισμός τους, καθώς και οι πιθανοί τρόποι προσέγγισής τους σχεδιαστικά, με τη διατήρηση των χαρακτηριστικών της κενότητάς τους, έτσι ώστε να ξαναγίνουν τελικά ενεργά σημεία στη λειτουργία της πόλης.

138

Σε όλο το εύρος της εργασίας τηρήθηκαν δυο βασικοί άξονες έρευνας, ο χωρικός και ο αντιληπτικός. Ο χωρικός, οποίος αφορά τον μελετητή-αρχιτέκτονα, είχε ως σκοπό τον προσδιορισμό των σχέσεων του αστικού κενού τόπου με τον περιβάλλοντα χώρο. Αντίστοιχα, ο αντιληπτικός είχε ως σκοπό την ερμηνεία αυτών των σχέσεων από την οπτική του περιπατητή. Συνεπώς, στον πρώτο άξονα μελετήθηκε η ανάγνωση, η ανάλυση και η προσέγγιση των χωρικών σχέσεων και αντίστοιχα στο δεύτερο, οι τρόποι με τους οποίους θα μπορούσαν να καταγραφούν οι σχέσεις αυτές με τους ανθρώπινους μηχανισμούς χωρικής αντίληψης. Αρχικά, λοιπόν, εντοπίζεται ο ρόλος των αστικών κενών τόπων στη δομή της πόλης και έπειτα, οι λόγοι που οδηγούν στην αναπαραγωγή τους. **Συμπεραίνεται** πως, η ουσία της πόλης βρίσκεται στον κενό της χώρο, όπου προσδιορίζεται το πλήρες και κατοικεί το πλήθος καθώς είναι χώρος ελεύθερης έκφρασης και διακίνησης ιδεών. Σε αντιληπτικό επίπεδο, **προσδιορίζονται** ποιοί αποτελούν τους αντιληπτούς και ποιοί τους μη-αντιληπτούς κενούς τόπους με βάση το γεγονός ότι η κατάκτηση, η οικειοποίηση δηλαδή ενός τόπου, προϋποθέτει νοητική, δραστική και υλική παρέμβαση καθώς η πραγματική βίωση και

κατανάλωση του τόπου σημαίνει και παραγωγή τοπίου. Τέλος, συμπεραίνεται ότι μέσα από νοητικό χάρτη και από το νοητικό κολάζ επιτυγχάνονται **ενοποιητικοί και συνδυετικοί μηχανισμοί** μέσω των οποίων ο περιπατητής **μπορεί να προσδιορίσει τα όρια** των υπό μελέτη τόπων.

Στη συνέχεια, πραγματοποιείται η συντακτική ανάλυση των αστικών κενών τόπων μέσω των γενικών αρχών του Δημήτρη Φατούρου. Αφού διαχωρίστηκαν σε δυο βασικές κατηγορίες, τους γραμμικούς και τους διάσπαρτους, αναλύθηκαν ως προς την κίνηση του περιπατητή, τον προσδιορισμό των ορίων και τη θέση τους στην αστική δομή της πόλης. Με την ανάλυση **προέκυψαν** τυπολογίες κίνησης που αφορούν την οριοθέτηση και τη θέση τους.

Στο επίπεδο της αντιληπτικής ανάλυσης, διερευνάται το εσωτερικό τους περιεχόμενο με στόχο να προσδιοριστούν τα ερεθίσματα που διεγείρουν τους αντιληπτικούς μηχανισμούς. Έτσι διευκρινίστηκε πως τα αισθητηριακά ερεθίσματα και οι αντιληπτικοί μηχανισμοί ενεργοποιούνται σε μια παράλληλη διαδικασία που επιτυγχάνεται κατά την περιήγηση του περιπατητή.

Βάσει των συμπερασμάτων που αντλήθηκαν από την παραπάνω διαδικασία, προτάθηκαν δυο βασικά εργαλεία σχεδιαστικής προσέγγισης των αστικών κενώντόπων, η “επιφάνεια σύνδεσης” και η “επιφάνεια απορρόφησης”. Έχουν ως στόχο, αρχικά, την οργάνωση των σχέσεων τους και έπειτα τη δυνατότητα αντίληψής τους από τους περιπατητές της αστικής δομής. **Αντιστοιχούν στο σκοπό** οργάνωσης και στον **τρόπο** επίτευξής του, με αποτέλεσμα την εμφάνιση περιεχομένου και δραστηριοτήτων στον αστικό κενό τόπο. Η “επιφάνεια σύνδεσης” διαμορφώνει το έδαφος ενώ η δυνατότητα αντίληψής της εξαρτάται από την “επιφάνεια απορρόφησης”, μέσω της οποίας διεγείρονται οι αισθήσεις των περιπατητών.

Με την εφαρμογή των παραπάνω επιφανειών δίνεται η δυνατότητα διαφοροποίησης των σχέσεων έντασης, πυκνωσης και αραιώσης του πλήθους με τμήματα της πόλης. Δεν παράγονται απλώς εικονικά, στατικά και αμετάβλητα τοπία αλλά αντίθετα δυναμικά και εξελισσόμενα, λειτουργώντας ως συστήματα οργάνωσης και ενοποίησης του αστικού ιστού. Το αποτέλεσμα όλων αυτών, είναι ο χώρος να γίνει πραγματικός τόπος και αυτός με τη σειρά του ειλικρινές τοπίο. Ο G.Deleuze ισχυριζόταν, πως, αυτό που διέκρινε τις ροές των πόλεων είναι τα σημεία όπου

αυτές τέμνονταν. *“Η ελεύθερη ροή χωρίς εμπόδια, είναι το σώμα χωρίς όργανα.”*⁶⁷

*“Καμία οντότητα δεν έχει μια μοναδική ύπαρξη (...) αποκομμένη από τα δίκτυα των σχέσεων και των δυνάμεων στις οποίες είναι τοποθετημένες.”*⁶⁸

Οι **αλληλεπιδράσεις των δικτύων** είναι αυτές που δομούν και σχηματίζουν το περιεχόμενο μέσα από το οποίο αναδύονται δραστηριότητες. Έτσι, δημιουργούνται πορείες, μονοπάτια και κόμβοι όπου επιτυγχάνονται κινήσεις και παράλληλα συνδέσεις. Όταν δηλαδή, σε ένα χώρο τέμνονται ή συγκρούονται πολλαπλά δίκτυα τότε προκύπτουν όρια μέσω των οποίων προκαλείται η δράση και η αντίληψη του χώρου. Τα πολλαπλά δίκτυα των πόλεων δεν είναι εμφανή στην οριζόντια επιφάνεια σύνδεσης, αλλά η σημασία τους φαίνεται στην τομή της επιφάνειας. Σε εκείνα τα σημεία όπου μπλέκονται οι σχέσεις, υφαίνονται οι συνδεσιμότητες, γεμίζοντας το χώρο με περιεχόμενο.

Η χρήση των παραπάνω εργαλείων αποσκοπεί στην επανένταξή των αστικών κενών τόπων στη δομή της πόλης, διατηρώντας ταυτόχρονα το χαρακτήρα του κενού. Βάσει των παραπάνω βημάτων, της ανάγνωσης, ανάλυσης και προσέγγισης, προτείνεται η επανένταξη αυτών των τόπων στη λειτουργία της πόλης με ομαλό τρόπο και η αποκατάσταση των σχέσεών τους τόσο με τον περιβάλλοντα χώρο όσο και με τον περιπατητή. Η σύγχρονη πόλη δεν έχει την ανάγκη να επεκτείνεται συνεχώς ενώ υπάρχουν ανενεργά τμήματα στο εσωτερικό της τα οποία αναμένουν την ενεργοποίησή τους. Από την άλλη ο σύγχρονος περιπατητής έχει την ανάγκη να επαναπροσδιορίσει την πόλη στην οποία ζει, να την προσεγγίσει και να τη βιώσει πραγματικά.

Δομώντας το κενό με τον παραπάνω τρόπο προσέγγισης επιτρέπονται οι συνδέσεις, προσδιορίζεται το περιεχόμενο και δημιουργούνται τόποι ερεθισμάτων για τον περιπατητή. Διατηρώντας την κενότητά τους δίνεται έμφαση σε αυτό που προηγείται και σε αυτό που έπεται, συνεχίζοντας να λειτουργούν ως χωρική παύση και σιωπή με τη διαφορά όμως ότι ακούγεται “ανάσα”. Αποτελούν τα ενδιάμεσα πεδία που λειτουργούν ως πνεύμονες της πόλης, είναι οι τόποι *“που εισπνέουν και εκπνέουν, όπως ο άνθρωπος.”*⁶⁹

67. Deleuze, Gilles & Guattari Félix, *A Thousand Plateaus and Anti-Oedipus*.

68. Derrida, Jacques, (1st edition, 1972). *Margins of Philosophy*, translated by A. Bass, London: Harvester Press, 1982, 14.

69. "The in-between is 'space in the image of man', a place that, like man, 'breathes in and out'." Strauven, Francis. (2007). Aldo van Eyck - *Shaping the New Reality From the In-between to the Aesthetics of Number*. Study Centre Mellon Lectures, 16.

Βιβλιογραφία

Ελληνική Βιβλιογραφία

Δουκέλλης, Ν. Παναγιώτης. (Επιμ.). (2005). *Το Ελληνικό Τοπίο: Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης Τόπου*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”.

Λέφας, Παύλος. (2008). *Αρχιτεκτονική και Κατοίκηση: Από τον Heidegger στον Koolhaas*. Αθήνα: Πλέθρον.

Pellegrino, Pierre. (2006). *Το Νόημα του Χώρου, Η Εποχή και ο Τόπος, Βιβλίο Ι*. (Μετάφρ. Τσουκαλά Κυριακή). Αθήνα: Τυπωθήτω. Τίτλος πρωτότυπου κειμένου: *Le Sens de l'Espace, L'Époque et le Lieu, Livre I* (2000).

Sennett, Richard. (1999). *Η Τυραννία της Οικειότητας*. (Μετάφρ. Γιώργος Μερτίκας). Αθήνα: Νεφέλη. Τίτλος πρωτότυπου κειμένου: *The Fall of the Public Man* (1976).

Φατούρος, Δημήτρης. (1995). *Ένα Συντακτικό της Αρχιτεκτονικής Σύνθεσης*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Ξένη Βιβλιογραφία

143

Aldo van Eyck, Vincent Ligtelijn. (1999). *Aldo van Eyck, Works*. Berlin: Birkhäuser.

Augé, Mark. (1995). *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London; New York, NY: Verso.

Berger, Alan. (2006). *Drosscape: Wasting Land in Urban America*. New York, NY: Princeton University Press.

Castells, Manuel. (1989). *The Informational City: Informational Technology, Economic Restructuring, and the Urban-Regional Process*. Oxford: Blackwell.

Casey, Edward. (1997). *The Fate of Place: A Philosophical History*. Berkeley, CA: University of California Press.

Cook, Peter. (Ed.). (1972). *Archigram*. London: Studio Vista.

Corner, James. (1999). *Recovering Landscape: Essays in Contemporary Landscape Architecture*. Princeton Architectural Press.

Daskalakis, Georgia. (2001). *Stalking Detroit*. Barcelona: ACTAR.

Davidson, Cynthia. (Ed.). (1995). *Anyplace*. Cambridge, MA: MIT Press.

- Derrida, Jacques. (1982). *Margins of Philosophy* (Trans. A. Bass). London: Harvester Press.
- Ellin, Nan. (2006). *Integral Urbanism*. New York, London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Ghent Urban Studies Team (GUST) (1999). *The Urban Condition: Space, Community, and Self in the Contemporary Metropolis*. Rotterdam: 010 Publishers.
- Gibson, William. (2003). *Pattern Recognition*. New York: G. P. Putnam's & Sons.
- Graafland, Arie. (2000). *THE SOCIUS OF ARCHITECTURE: Amsterdam. Tokyo. New York*. Rotterdam: 010 Publishers.
- Graafland, Arie, & Kavanaugh, Jaye (Eds.). (2006). *Crossover: Architecture Urbanism Technology*. Rotterdam: 010 Publishers.
- Hillier, Bill. (2001). *Space is the Machine: A Configurational Theory of Architecture*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- de Jong, Alex, & Schuilenburg, Marc. (2006). *MEDIAPOLIS: Popular Culture and the City*. Rotterdam: 010 Publishers.
- Superstudio and Moryami Studio, (1982). *Superstudio and Radicals*. Tokyo: Japan Interior, 1982.
- Lefebvre, Henri. (1991). *The Production of Space*. (Trans. Donald Nicholson-Smith). Oxford: Blackwell..
- Lerup, Lars. (1995). *Stim and Dross: Rethinking the Metropolis. Assemblage 25*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Lynch, Kevin. (1960). *The Image of the City*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Näripea, E., Sarapik, V., & Tomberg, J. (Eds.). (2006). *PLACE and LOCATION V*. Tallinn: The Research Group of Cultural and Literary Theory, the Estonian Literary Museum Institute of Art History, the Estonian Academy of Arts and the Estonian Semiotics Association.
- Norberg-Schulz, Christian. (1971). *Existence, Space & Architecture*. London: Studio Vista.
- Norberg-Schulz, Christian. (1980). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. London: Academy Editions.
- Ryan, Zoë. (2006). *The good life: new public spaces for recreation*. New York: Van Alen Institute.

Trancik, Roger. (1986). *Finding Lost Space, Theories of Urban Design*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

Waldheim, Charles. (Ed.). (2006). *The Landscape Urbanism Reader*. New York: Princeton University Press.

_Άρθρα

Arruda, Miguel. (2010). Urban how: standing the coin on its edge, architecture and landscape. *C3 Magazine, No.308*.

Fishman, Robert. (1990). America's new city: Megalopolis unbound. *Wilson Quarterly 14, No.1*.

Gruen, Victor. (1995). Cityscape-Landscape. *Arts and Architecture, 09*.

Koolhaas, Rem (1989). Toward the contemporary city. *Design Book Review 17*.

Levy, Diane Wolfe. (1978). City signs: Towards a definition of urban literature. *Modern Fiction Studies Vol.24, No.1*.

Penn, Alan. (2003). Space syntax and spatial cognition: Or why the axial line? *Environment & Behavior, vol.35, No.1*.

Stan, Allen. (2008). Taichung gateway project: a new synthesis of park and city. In Neyran Turan. (Ed.). *New Geographies Journal 0*. Harvard Design Magazine.

Tversky, Barbara. (2003). Structures of mental spaces: How people think about spaces. *Environment & Behavior, vol.35, No.1*.

Zimring, C., & Dalton, R. (2003). Linking objective measures of space to cognition and action. *Environment and Behavior, vol.35, No.1*.

_Ελληνική Αρθρογραφία

Αίσωπος, Γιάννης. (2003). Ο ελληνικός δημόσιος χώρος. *Αρχιτεκτονικά Θέματα, 37*.

Δραγώνας, Πάνος. (2003). Η σκηνοθεσία του αστικού θεάματος. Ο δημόσιος χώρος στην Ευρώπη σήμερα. *Αρχιτεκτονικά Θέματα, 37*.

Στεφάνου, Ιωσήφ. (2005). Περί Τόπου και Τοπίου. *Αρχιτέκτονες, 49*.

Χάρη, Χαρίκλεια. (2005). Το τοπίο ως τόπος παραγωγής και τρόπος θέασης. *Αρχιτέκτονες, 49*.

Μάντζου, Π., Πολυχρονόπουλου, Δ. (2005). Απογειωμένα τοπία του θεάματος.
Αρχιτέκτονες, 49.

Μανωλοπούλου Γ., Χαραλαμπίδου Π., Boulanger A., & de Oliveira Rosa E. (2002).
Συσσωρευμένα βλέμματα. Τα κτίρια βλέπουν. *Κατάλογος έκθεσης Μεγάλος
Αδελφός: Αρχιτεκτονική και παρακολούθηση*. Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης.

Τζιρτζιλιάκης, Γιώργος. (2003). Ο χώρος των σχέσεων και η μεταβιομηχανική πόλη.
Αρχιτεκτονικά Θέματα, 37.

Τουρνικιώτης, Παναγιώτης. (2003). Η αρχιτεκτονική του δημόσιου χώρου
στις ευρωπαϊκές πόλεις ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Μια ανθολογία.
Αρχιτεκτονικά Θέματα, 37.

Φιλιππίδης, Δημήτρης. (2003). Η Αλίκη στον δημόσιο χώρο της Αθήνας.
Αρχιτεκτονικά Θέματα, 37.

_Ιστοσελίδες

<http://designmuseum.org/design/archigram> (ανάκτηση 09/09/2010).

<http://el.wikipedia.org/wiki/Αλβέρκα> (ανάκτηση 02/09/2010).

http://en.wikipedia.org/wiki/Giambattista_Nolli (ανάκτηση 03/05/2010).

<http://vagueterrain.net/journal13/andrea-rojas/01> (ανάκτηση 03/09/2010).

<http://www.nyc-architecture.com/MID/MID141.html> (ανάκτηση 09/09/2010).

<http://www.stanallenarchitect.com/v1/infrastructure/> (ανάκτηση 05/06/2010).

_Διαλέξεις

BIArch, Barcelona Institute of Architecture, Stan Allen, *From object to field (and
back)*. Open Lectures of Spring 2010 Cycle.

Εικονογράφηση

Σελ. 7-8: **Southern Railway, Atlanta, Georgia, USA.** Φωτογραφία του Nikos Kavoori. Ανάκτηση από: <http://railpictures.net/viewphoto.php?id=290927&nseq=3>.

Σελ. 13-14: **Κατεδάφιση συγκροτήματος κατοικιών “Pruitt-Igoe”** (1971). Ανάκτηση από: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Pruitt-Igoe-collapses.jpg>.

Σελ. 28: **“Three Eggs Diagram”**, Cedric Price. Ανάκτηση από Waldheim, Charles. (Ed.). (2006). *The Landscape Urbanism Reader*. New York: Princeton University Press, 56.

Σελ. 31-32: **Ο χάρτης της Ρώμης του 1748 από τον Giambattista Nolli.** Ανάκτηση από: <http://www.theblueroom.net.au/journal/2009/11/24/interactive-nolli-map-website.html>.

Σελ. 33: **Melun-Sénart, Ville nouvelle, France. Project του 1987**, από τους Rem Koolhaas και OMA. Ανάκτηση από: http://www.oma.eu/index.php?option=com_projects&view=portal&Itemid=10&id=716.

Σελ. 34: **Marrakesh, Morocco.** Architecture without architects, Bernard Rudofsky. Ανάκτηση από: <http://boiteaoutils.blogspot.com/2007/11/architecture-without-architects.html>.

Σελ. 49: **“Mapping Rotterdams city center”.** Project (Διπλωματική εργασία) από Frank Dresmé. Ανάκτηση από: <http://www.21bis.nl/www/project/22>.

Σελ. 50: **“Aldo Van Eyck the Playgrounds and the city”** (eds. Liane Lefavre and Ingeborg de Roode). Ανάκτηση από: <http://playgrounddesigns.blogspot.com/2010/03/happy-birthday-aldo-happy-birthday-blog.html>.

Σελ. 51: **Rootstein Hopkins Parade Ground, London.** Ανάκτηση από by Critical Practice, Chelsea College of Art and Design, Ανάκτηση από: <http://michalpiasecki.com/design-2/> .

Σελ. 52: **Centre George Pompidou, Paris.** Ανάκτηση από: *“Σχήμα Μεταβατικό”* του Κυριάκου Κυριακού. Ερευνητική Εργασία, ΕΜΠ, Αθήνα, 2008.

Σελ. 53: **“Highway Bridges”.** Ανάκτηση από: <http://www.corrosioncost.com/infrastructure/highway/index.htm#>.

Σελ. 54: **Χώρος κάτω από γέφυρα στη Μπαντουνγκ, Ινδονησία.** Ανάκτηση από: [http://www.arte-polis.info/arte-polis2/img/full/charette/\[ArtePolis2\]3.%20space%20under%20pasopati%20fly%20over-bridge%20\(5\).jpg](http://www.arte-polis.info/arte-polis2/img/full/charette/[ArtePolis2]3.%20space%20under%20pasopati%20fly%20over-bridge%20(5).jpg).

Σελ. 55-56: **Στιγμιότυπο από την ταινία “Kings of the Road (In the Course of Time)” του Wim Wenders, 1976.** Ανάκτηση από http://mubi.com/notebook/posts?author_id=14 .

Σελ. 60: **Το δεύτερο τμήμα (section 2) του High Line που αναμένει την επέμβαση.**

Ανάκτηση από: <http://rainforestsofnewyork.net/fsc-lies-banner-action>.

Σελ. 68: **Τρύπα του Σικάγο.** Ανάκτηση από: <http://anthonyjstewart.wordpress.com/2010/03/06/a-great-big-hole-in-the-ground/>

Σελ. 82: (πάνω), **Sensory Deprivation map.** Christian Nold. Ανάκτηση από: <http://www.softhook.com/sensory.htm>.

(κάτω), **Herzog & de Meuron, Library, Fachhochschule Eberswalde, Eberswalde, Germany, 1999, λεπτομέρεια.** Φωτογραφία του Philip Ursprung, 2001. Ανάκτηση από: Graafland, Arie, & Kavanaugh, Jaye (Eds.). (2006). *Crossover: Architecture Urbanism Technology*. Rotterdam: 010 Publishers, 167.

Σελ. 83-84: **Μουσείο Quai Branly, Παρίσι.** Φωτογραφία του Αναγνώστου Λευτέρη, 2008.

Σελ. 97-98: (αριστερά), **Instant City: project των Archigram.** (1969-70). Ανάκτηση από: *Archigram, Instant City*. In *Archigram*, Peter Cook (ed.). London: Studio Vista, 1972.

(δεξιά), **Supersurface: project των Superstudio.** (1970-72). Ανάκτηση από: <http://fffffound.com/image/0ceaf65bd62c998a9818eef3faf47c1cbc2d9c74>.

148

Σελ. 103: **Herzog & de Meuron, Archaeology of the Mind.** Φωτογραφία του Michel Legendre. Ανάκτηση από: Graafland, Arie, & Kavanaugh, Jaye (Eds.). (2006). *Crossover: Architecture Urbanism Technology*. Rotterdam: 010 Publishers, 168.

Σελ. 105: **Μετατροπή ενός χώρου στάθμευσης αυτοκινήτων σε αποθηκευτικό χώρο ποδηλάτων με εσωτερική αυλή, ποδηλατοπορείς κ.α.. Project της Annie Scheel. Philadelphia, USA.** Ανάκτηση από: <http://inhabitat.com/2010/05/27/philadelphia-parking-lot-transformed-into-cycling-oasis/>.

Σελ. 106-108: **Urban-est: project των Snohetta. (2009). “Φωλίες πουλιών και μικρών ζώων που προσαρμόζονται στις προσόψεις των κτηρίων, διαφοροποιώντας το αστικό περιβάλλον”.** Ανάκτηση από: <http://www.snoarc.no/#/projects/226/false/urbanism/>.

Σελ. 109-110: **Μουσείο Rodin, Παρίσι.** Φωτογραφία του Αναγνώστου Λευτέρη, 2008.

Σελ. 117-126: **The High Line.** Ανάκτηση από: <http://www.thehighline.org/about/maps>.

Σελ. 131-136: **Bom Sucesso Cultural Centre.** Miguel Arruda Associates.

Σελ. 137-138: **Urban Voids competition.** Ανάκτηση από: http://rss.sightline.org/daily_score/archive/2009/07/17/filling-urban-voids-with-farms.

